

แผนบริหารการสอนประจำบทที่ ๓

ขอบข่ายของเนื้อหา บทที่ ๓ ภูกัณฑ์

- ๓.๑ แคว้น ๒๑ แคว้น
- ๓.๒ เมืองสาขา, หัวเมือง, เมืองขึ้น, ประเทศราช ๒๐ เมือง
- ๓.๓ มนุษย์ ๖ ศัพท์
- ๓.๔ บุรุษ, ผู้ชาย, เพศชาย ๔ ศัพท์
- ๓.๕ บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด ๒๕ ศัพท์
- ๓.๖ พระราชา, พระเจ้าแผ่นดิน ๑๓ ศัพท์
- ๓.๗ ฉันท, โคลง, กลอน
- ๓.๘ ทานวัตถุ ๑๐ อย่าง
- ๓.๙ ทองคำ ๑๓ ศัพท์
- ๓.๑๐ ทองคำ ๔ ชนิด
- ๓.๑๑ นายช่าง ๕ หมู่
- ๓.๑๒ ทาส ๔ พวก
- ๓.๑๓ ป่าทั่วไป, ดง ๗ ศัพท์
- ๓.๑๔ ป่าใหญ่, ป่าทึบ, ป่าดงดิบ ๒ ศัพท์
- ๓.๑๕ สวน, สวนสาธารณะ, สวนหย่อม ๒ ศัพท์
- ๓.๑๖ ภูเขาสี่ตบรรพต ๗
- ๓.๑๗ ภูเขาทิศตะวันออก ๒ ศัพท์
- ๓.๑๘ ภูเขาทิศตะวันตก ๓ ศัพท์
- ๓.๑๙ ภูเขาหิมาลัย ๒ ศัพท์
- ๓.๒๐ ภูเขาที่เป็นยอดของเทือกเขาหิมาลัย ๕
- ๓.๒๑ พื้นที่ราบบนภูเขา, ที่ราบสูง, เนินเขา ๒ ศัพท์
- ๓.๒๒ หมู่, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ ๒๙ ศัพท์
- ๓.๒๓ นรกก, ทุคติ ๓ ศัพท์
- ๓.๒๔ นรกกใหญ่ ๘ ชุม
- ๓.๒๕ น้ำ ๑๕ ศัพท์
- ๓.๒๖ โคลน, ตม ๕ ศัพท์
- ๓.๒๗ ทราย ๖ ศัพท์
- ๓.๒๘ ฝั่งโน้น, ฝั่งตรงข้าม, ฝั่งนอก
- ๓.๒๙ ฝั่งนี้, ฝั่งใน ๒ ศัพท์
- ๓.๓๐ แพ, แพนานยนต์ ๕ ศัพท์
- ๓.๓๑ ใส, สะอาด ๓ ศัพท์
- ๓.๓๒ ชาวประมง, คนจับปลา ๕ ศัพท์
- ๓.๓๓ ปลา ๖ ศัพท์

- ๓.๓๔ ปลา ๑๓ ชนิด
- ๓.๓๕ ปลาขนาดใหญ่, ปลายักษ์ ๗ ชนิด
- ๓.๓๖ แม่น้ำ ๖ สาย
- ๓.๓๗ แม่น้ำคงคา ๒ ศัพท์
- ๓.๓๘ ปากน้ำ, ปากอ่าว ๒ ศัพท์
- ๓.๓๙ สรุปร่ายบท

วัตถุประสงค์การเรียนรู้ประจำบท

เมื่อได้ศึกษาในบทนี้แล้ว นิสิตสามารถ

๑. บอกคำศัพท์ต่าง ๆ มีศัพท์ว่า แคว้น เป็นต้นในภูกัณฑ์นี้ได้
๒. อธิบายความหมายของคำศัพท์ที่มีศัพท์ว่า แคว้น เป็นต้นในภูกัณฑ์นี้ได้
๓. วิเคราะห์ชื่อของคำศัพท์ต่าง ๆ มีศัพท์ว่า แคว้น เป็นต้นในภูกัณฑ์นี้ได้

กิจกรรมการเรียนการสอน

๑. นิสิตทุกรูปร่วมกันแลกเปลี่ยนประสบการณ์ความคิดเห็นเกี่ยวกับคำศัพท์ต่าง ๆ ในภูกัณฑ์
๒. นิสิตร่วมกันสังเคราะห์วิเคราะห์ความหมายของศัพท์ต่าง ๆ
๓. นิสิตแต่ละรูปตรวจสอบความพร้อมของตนเองโดยซักซ้อมทำความเข้าใจเนื้อหาและเพื่อนร่วมห้อง
๔. อาจารย์สรุปความคิดรวบยอดด้านคำศัพท์ในภูกัณฑ์ในเรื่องความหมายและความสำคัญของศัพท์ต่าง ๆ

สื่อการเรียนการสอน

๑. เอกสารประกอบการสอน
๒. หนังสืออ่านประกอบ (บรรณานุกรม)
๓. สื่อการสอน (Powerpoint)

การวัดผลและประเมินผล

๑. การเข้าห้องเรียน
๒. ทำแบบฝึกหัดท้ายบท
๓. การมีส่วนร่วมในชั้นเรียน เช่น การสอบถาม การแลกเปลี่ยนความรู้
๔. การอภิปรายหน้าชั้นเรียน

บทที่ ๓

ภักดิ์

ว่าด้วยนามศัพท์ที่เป็นสถานที่ พื้นดิน ภูเขา ต้นไม้ แม่น้ำ และ ลำธาร เป็นต้น

ดังที่ได้กล่าวไว้ในบทที่ ๒ เกี่ยวกับคัมภีร์อักษรานว่าเป็นคัมภีร์ที่ทรงคุณค่าด้านภาษาศาสตร์โดยมี ๓ ภักดิ์ ในบทนี้ จะกล่าวถึงภักดิ์อันเป็นภักดิ์ที่ ๒ ในคัมภีร์ มีจำนวน ๕๑๑ คาถา แต่จะนำมาจัดการเรียนการสอนในรายวิชาอักษรานนี้เพียง ๓๐ คาถา ประกอบด้วยคำศัพท์เหล่านี้

- ๓.๑ แคว้น ๒๑ แคว้น
- ๓.๒ เมืองสาขา, หัวเมือง, เมืองขึ้น, ประเทศราช ๒๐ เมือง
- ๓.๓ มนุษย์ ๖ ศัพท์
- ๓.๔ บุรุษ, ผู้ชาย, เพศชาย ๔ ศัพท์
- ๓.๕ บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด ๒๕ ศัพท์
- ๓.๖ พระราชา, พระเจ้าแผ่นดิน ๑๓ ศัพท์
- ๓.๗ ฉันท, โคลง, กลอน
- ๓.๘ ทานวัตถุ ๑๐ อย่าง
- ๓.๙ ทองคำ ๑๓ ศัพท์
- ๓.๑๐ ทองคำ ๔ ชนิด
- ๓.๑๑ นายช่าง ๕ หมู่
- ๓.๑๒ ทาส ๔ พวก
- ๓.๑๓ ป่าทั่วไป, ดง ๗ ศัพท์
- ๓.๑๔ ป่าใหญ่, ป่าทึบ, ป่าดงดิบ ๒ ศัพท์
- ๓.๑๕ สวน, สวนสาธารณะ, สวนหย่อม ๒ ศัพท์
- ๓.๑๖ ภูเขาสี่ตบรรพต ๗
- ๓.๑๗ ภูเขาทิศตะวันออก ๒ ศัพท์
- ๓.๑๘ ภูเขาทิศตะวันตก ๓ ศัพท์
- ๓.๑๙ ภูเขาหิมาลัย ๒ ศัพท์
- ๓.๒๐ ภูเขาที่เป็นยอดของเทือกเขาหิมาลัย ๕
- ๓.๒๑ พื้นทีราบบนภูเขา, ที่ราบสูง, เนินเขา ๒ ศัพท์
- ๓.๒๒ หมู่, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ ๒๙ ศัพท์
- ๓.๒๓ นรค, ทูคติ ๓ ศัพท์
- ๓.๒๔ นรคใหญ่ ๘ หมู่
- ๓.๒๕ น้ำ ๑๕ ศัพท์
- ๓.๒๖ โคลน, ตม ๕ ศัพท์
- ๓.๒๗ ทราย ๖ ศัพท์
- ๓.๒๘ ฝั่งโน้น, ฝั่งตรงข้าม, ฝั่งนอก
- ๓.๒๙ ฝั่งนี้, ฝั่งใน ๒ ศัพท์
- ๓.๓๐ แพร, แพรขนานยนต์ ๕ ศัพท์

- ๓.๓๑ ใส, สะอาด ๓ ศัพท์
 ๓.๓๒ ชาวประมง, คนจับปลา ๕ ศัพท์
 ๓.๓๓ ปลา ๖ ศัพท์
 ๓.๓๔ ปลา ๑๓ ชนิด
 ๓.๓๕ ปลาขนาดใหญ่, ปลายักษ์ ๗ ชนิด
 ๓.๓๖ แม่น้ำ ๖ สาย
 ๓.๓๗ แม่น้ำคงคา ๒ ศัพท์
 ๓.๓๘ ปากน้ำ, ปากอ่าว ๒ ศัพท์
 ๓.๓๙ สรุปร่ายบท

๓.๑ แคว้น ๒๑ แคว้น

๔๑.	ปุมพหุเต กुरु สกกา กลิงคา'วนติ ปญจาลา	โกสลา มคธา ลีวี; วชชี คนธารเจตโย.	(๑๘๔)
๔๒.	วงคา วิเทหา กมโพชา กสมีรา กาลิ ปญทวาที	มททา ภคค'งคสีหพา; ลียุ ขนปทนตรา.	(๑๘๕)

ชื่อแคว้นทั้ง ๒๑ นี้ มีรูปเป็นปุงลิงค์พหูพจน์

๑. กुरु แปลว่า แคว้นกुरु

รูปวิเคราะห์: กुरु นาม ชานปทีโน ราชกุมารา เตสํ นิวาโส เอโกปิ ขนปโท รุหีสทเทน “กुरु”ติ พหูพจน์ วุจติ แคว้นชื่อว่ากुरु เพราะเป็นที่ประทับของพระราชกุมารหลายองค์ที่มีพระนามว่ากुरुเหมือนกัน ด้วยการกำหนดคำเป็นพหูพจน์ว่ากुरु สุทพยจสีลสสุสานุภาเวน กุ ปาปี รุณฐนตีติ กुरु, ขตติยา เตสํ นิวาโส กुरु ชื่อว่ากुरु เพราะเป็นที่ประทับของพระราชผู้ปิดกั้นบาปด้วยอานุภาพศีลห้าที่บริสุทธิ์ (กุ + รุช รุณฐเน=ปิด-กั้น + กวิ) กุรติ กิจจานุกิจจํ วทตีติ กुरु ราชา เตสํ นิวาสา ชื่อว่ากुरु เพราะเป็นสถานประทับของพระราชผู้ทรงว่าราชกิจน้อยใหญ่ (กुरु สทเท=เปล่งเสียง-ออกเสียง + อ) ปยจสีลสสุ อานุภาเวน กํ สุขํ อुरु มหนตเมตถาติ กुरु ชื่อว่ากुरु เพราะมีความสุขมากด้วยอานุภาพศีลห้า (ก + อรุ + อ)

อุทาหรณ์: ภควา กิร ปริโต ปริโต ขนปเทสุ ปริจารเก อพภตีเต กาลกเต อุปตตีสุ พยากโรติ กาสีโกสเลสสุ วชชีมเลสสุ เจติวีสสุ กुरुปญจาเลสสุ มจจสุรเสนสุ^๑ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงพยากรณ์เหล่าชนผู้เคยบำรุงพระรัตนตรัยที่ล่วงลับดับชีพไปแล้ว ในแคว้นรอบ ๆ คือ แคว้นกาสิ แคว้นโกศล แคว้นวชชี แคว้นมัลละ แคว้นเจติ แคว้นวังสะ แคว้นกुरु แคว้นปัญจาละ แคว้นมัจฉะ และแคว้นสุรเสนะ

๒. สกกา แปลว่า แคว้นสักกะ

รูปวิเคราะห์: อริวิชยโลกมาริยาทาติกกมาทีสุ สกโกนตีติ สกกา แคว้นชื่อว่าสักกะ เพราะพระราชาทรงสามารถชนะข้าศึกได้และก้าวล่วงสิ่งกีดขวางในโลกได้ (สก สตติย=อาจ-สามารถ + อ)

^๑ ที.ม.(บาลี) ๑๐/๒๗๔/๑๗๒.

อุทาหรณ์: เตน สมเยน พุทโธ ภควา สกเกสุ วิหริติ กปิลวตถุสมิ นิโครธาราเม^๒ สมัยนั้น
พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ นิโครธาราม เขตกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ

๓. โกสล แปลว่า แคว้นโกศล

รูปวิเคราะห์: โกสฺ ลนฺติ คณฺหนฺติ เอเตสุติ โกสลา แคว้นชื่อว่าโกสละ เพราะผู้คนถือ
ครองยุ่งฉาง (โกส + ลา คหณ=ถือเอา + อ) กุสฺลํ ปุจฺฉนฺตีติ โกสลา ชื่อว่าโกสละ เพราะชาวแคว้นที่
ถามถึงความดี (กุสล ปุจฉาย=ถาม + อ)

อุทาหรณ์: ชนปเทหิ สงฺคตาทิ องฺคา จ มคฺธา จ กลิงฺคา จ กาสียา จ โกสลา จ วชฺชียา จ
มลฺลา จ วสา จ กุรุมาหา จ ปญฺจาลา จ มจฺฉา จ สุรเสนา จ อสฺสกา จ อวฺนติยา จ โยนกา จ กมฺโพชา
จ^๓ คำว่าจากชนบททั้งหลาย มาชุมนุมกัน อธิบายว่า จากแคว้นอังคะ มคธ กลิงคะ กาสี โกศล วัชชี
มัลละ วังสะ กุรุ ปัญจาละ มัจฉะ สุรเสนะ อัสสกะ อวันตี โยนก และกัมโพชะ

๔. มคธ แปลว่า แคว้นมคธ

รูปวิเคราะห์: มเคน สหฺธิ ธาวฺนตีติ มคฺธา แคว้นชื่อว่ามคธ เพราะผู้คนไปพร้อมกับสัตว์
ป่า คือกระตือรือร้นในการทำมาหากิน (มค + ธาว คตีสหฺธิ=ไป, หมตจต + กฺวิ) มคฺเส มเสสุ คิชนฺตี
ติ มคธา ชื่อว่ามคธ เพราะผู้คนตั้งใจในเนื้อทั้งหลาย คือชอบกินเนื้อ (มค + คิธ อภิกงฺขาย=ต้องการ
มาก-อยากมาก + อ)

อุทาหรณ์: เกวลกปฺปา จ องฺคมคฺธา ปหฺตุติ ขาทนียํ โภชนียํ อาทาย อภิกกมิตฺตกา
มา โหนฺตี^๔ และประชาชนชาวอังคะและมคธทั้งสิ้น ต่างถือของเคี้ยวของบริโภคเป็นอันมากมุ่งหน้าไปหา
สมฺปนฺนสฺสสา มคฺธา เกวลา อิติ เม สุตํ ปลาถจฺฉนฺนโก เสยฺย^๕ ข้าพระองค์ได้ฟังมาว่า
ชาวมคธเกี่ยวข้าวเสร็จเรียบร้อยแล้ว ข้าพระองค์พึงคลุมกายด้วยฟางแล้วนอน

๕. สิว แปลว่า แคว้นสิว แคว้นสีพี

รูปวิเคราะห์: เสวฺนฺติ อเนนาติ สิวํ แคว้นชื่อว่าสิว เพราะเป็นเหตุให้บุคคลคบหากัน (สิ
เสวาย=เสพ-คบ + วิ) สิวํ กโรนฺตีติ สิวํ ชื่อว่าสิว เพราะเป็นแคว้นที่ผู้คนทำความดีงาม (สิว + อ)

อุทาหรณ์: มขฺเณ สิวินํ อุสฺโภสมิ ขาโต^๖ เราเกิดเป็นพระราชารู้เจริญที่สุดท่ามกลางชาว
แคว้นสีพี

๖. กลิงค แปลว่า แคว้นกลิงคะ

รูปวิเคราะห์: กลิงฺคราชกฺุมารานํ นิวาโส กลิงฺคา แคว้นชื่อว่ากลิงคะ เพราะเป็นที่ประทับ
ของกลิงคราชกุมาร (กลิงค [กล สหฺเท=ออกเสียง + อิงค] + ณ) กลี มธฺรฺสทฺทํ คายนฺตีติ กลิงฺคา ชื่อ
ว่ากลิงคะ เพราะชาวเมืองพูดจาไพเราะ (กลี + คา สหฺเท=ออกเสียง + อ) กลี คณฺหนฺตีติ กลิงฺคา ชื่อ
ว่ากลิงคะ เพราะชาวเมืองได้รับเคารพรัย (กลี + คห อาทาเน=ถือเอา + กฺวิ) เกนฺ สุเชน ลิงฺคนฺตีติ
กลิงฺคา ชื่อว่ากลิงคะ เพราะชาวเมืองเป็นอยู่อย่างมีความสุข (ก + ลิงค คมเน=ไป-ถึง-บรรลุ + อ)

^๒ วิ.มหา.(บาลี) ๒/๕๓๖/๕๖.

^๓ พุ.จ. (บาลี) ๓๐/๗๑/๑๕๘.

^๔ วิ.ม.(บาลี) ๔/๔๓/๓๗.

^๕ พุ.เถร.(บาลี) ๒๖/๒๐๘/๓๐๔.

^๖ พุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๑๑๐/๑๘.

อุทาหรณ์: กรณทโก กลิงคานํ คนธารานญจ นคคชि นิมิราชา วิเทหानํ ปญจาลานญจ ทุมมุโข^๗ พระเจ้ากรณทกะ ราชาแห่งแคว้นกลิงคะ พระเจ้านคคชิ ราชาแห่งแคว้นคันธาระ พระเจ้านิมิราช ราชาแห่งแคว้นวิเทหะ พระเจ้าทุมมุชะ ราชาแห่งแคว้นปัญจาละ

จิณณา กลิงคา จริตา วณิชชา^๘ การค้าขายตามแบบแผนของชาวเมืองกลิงคะ ชายคนนี้ได้ดำเนินมาแล้ว

๗. อวันติ แปลว่า แคว้นอวันติ

รูปวิเคราะห์: อตตนา ขาทิตํ ลญจํ ปราชิตะหิ ยาจิตะปิ ปุณ น วมนตีติ อวันติ แคว้นชื่อว่าอวันติ เพราะผู้คนไม่ยอมคืนมัดจำที่ตนใช้ไปแล้ว แม้ผู้แพ่คดีจะขอคืนก็ตาม (น + วมุ อุกิระณ= คายออก + ติ) อตตนา ขาทิตํ ลญจํ ปราชิตะหิ ยาจิตะปิ อวติ รกขตีติ อวันติ ชื่อว่าอวันติ เพราะผู้คนรักษามัดจำที่ตนใช้ไปแล้ว แม้ผู้แพ่คดีจะขอคืน (อว รกขณ=รักษา + อนต + อี)

อุทาหรณ์: เตน โข ปน สมเยน อายสมา มหากัจจโน อวันตีสู วิหริติ กุรุรฆเร ปปาเต ปพพเต^๙ สมัยนั้น ท่านพระมหากัจจนะพักอยู่ที่ภูเขาปปาตะ เมืองกุรุรฆระ ในแคว้นอวันติ

๘. ปญจาล แปลว่า แคว้นปัญจาละ

รูปวิเคราะห์: ปญจนํ ราชนํ อสนติ ปญจาลา แคว้นชื่อว่าปัญจาละ เพราะเพียงพอกแก่พระราช ๕ พระองค์ (ปญจ + อล) ปญจาลสส ปุตตา ปญจาลา ชื่อว่าปัญจาละ เพราะพระโอรสของพระเจ้าปัญจาละพระนามว่าปัญจาละ

อุทาหรณ์: เอกรัตเตน อุภโย ตวณเจว ธนุเสชวา อุโภ ชาเตตถ ปญจาลา สหaya สุตมา- วยา^{๑๐} มหาบพิตรและธนุเสชกุมารทั้ง ๒ กำเนิดราตรีเดียวกัน เกิดในพระนครนี้ เป็นชาวปัญจาลนคร เป็นสหayaกันมีวัยเสมอกัน

๙. วชชี แปลว่า แคว้นวชชี

รูปวิเคราะห์: วชเชตพพาติ วชชี แคว้นชื่อว่าวชชี เพราะเป็นแคว้นที่ข้าศึกควรเว้น (วชชวชเน=เว้น + อี) วชเชตพพา อิเม ตยาทินา ปวตตวจนมุปาหาย วชชีติ ลทณามา ราชานอ พระราชาทั้งหลายได้พระนามว่าวชชี เพราะถือตามคำที่กล่าวว่า พระราชาเหล่านี้ ข้าศึกควรเว้นให้ห่างเป็นต้น วชชีรฎฐสสุ ราชานอ วชชี ชื่อว่าวชชี เพราะเป็นพระราชแห่งแคว้นวชชี

อุทาหรณ์: ลากา ฆนเต วชชีนํ สุตทลลาภา ฆนเต วชชีนํ ปชาย ยตถ ตถาคโต วิหริติ อรหํ สมนาสมพทุโธ^{๑๑} ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เป็นลาภของชาววชชี ประชาชนชาววชชีได้ดีแล้ว ที่พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จมาประทับอยู่

๑๐. คนธาร แปลว่า แคว้นคันธาระ

รูปวิเคราะห์: คํ ปถวี ธาเรนตีติ คนธารา แคว้นชื่อว่าคันธาระ ที่ทรงแผ่นดินไว้ คือมีพื้นที่กว้างใหญ่ (ค + ธร ธาเรน=ทรงไว้ + ณ) กิตติคนธเรน อรณตีติ คนธารา ชื่อว่าคันธาระ เพราะเป็นแคว้นที่มีกลิ่นคือชื่อเสียงขจรไป (คนธ + อร คติย=ไป + อ)

^๗ ขุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๙๔/๑๗๔.

^๘ ขุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๑๑๑/๒๑๐.

^๙ วิ.ม.(บาลี) ๕/๒๕๗/๒๐.

^{๑๐} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๒๓๙/๔๑๐.

^{๑๑} ม.ม.(บาลี) ๑๒/๓๓๑/๒๙๔.

อุทาหรณ์: เสยยถาปี วิสาเข โย อิเมส โสฬสนัน มหาชนปทานัน ปุบุตรตตรตนาณัน อีสริยาธิปัจจ รชช กายเรยย เสยยถิโท อองคานัน มคธานัน กาสีนิ โกสลานัน วชชินัน มลลานัน เจตนิ วสานัน กุรุณัน ปญจาลานัน มจฉานัน สุรเสนานัน อสสกันัน อวณตนิณัน คนธารานัน กมโพชานัน อัญจนคสมนนาตตสส อโปสถสส เอต กณ นาคฆตติ โสฬสี^{๑๒} วิชาชา เปรียบเหมือนพระราชาราชพระองค์ใดพึงครองราชย์ เป็นอิสริยาธิแห่งแคว้นใหญ่ทั้ง ๑๖ ที่สมบุรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการเหล่านี้ คือ อังคะ มคธ กาสี โกสล วัชชี มัลละ เจติ วังสะ กุรุ ปัญจาละ มัจฉะ สุรเสนะ อัสสกะ อวันตี คันธาระ และกัมโพชะ ยังมีค่าไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งอุโปสถศีลอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ

๑๑. เจติ แปลว่า แคว้นเจติ

รูปวิเคราะห: เจเตนติ อสสหนติ ยุทธกมมาทิสูติ เจตโย แคว้นชื่อว่าเจติ เพราะผู้คนมีความพยายามในการทำสงครามเป็นต้น (จิต อสสาหน=พยายาม + อ)

อุทาหรณ์: เอก สมัย อายสมา มหัจฉนโท เจตีสู วิหริติ สลยชาติย^{๑๓} สมัยหนึ่ง ท่านพระมหัจฉนทอยู่ ณ นิคมชื่อว่าสลยชาติ ในแคว้นเจติ

๑๒. วงค แปลว่า แคว้นวังคะ

รูปวิเคราะห: วงคนติ คจฉนตติ วงคา แคว้นชื่อว่าวังคะ เพราะผู้คนเป็นไปได้ (วงค คมเน=ไป-ถึง-บรรลุ + อ)

อุทาหรณ์: วงเศสุ วงคนคเร วงคราชา อหุ ปุเร^{๑๔} ข้าพเจ้าได้เป็นพระเจ้าวังคะ ในพระนครวังคะ แคว้นวังคะ

๑๓. วิเทห แปลว่า แคว้นวิเทหะ

รูปวิเคราะห: วิสิฏฐานิ เทหานิ เยส เต วิเทหา แคว้นชื่อว่าวิเทหะ เพราะผู้คนมีรูปร่างหน้าตาดี (วิ + เทห [ทิห อุปจเย=สั่งสม + ณ]) ปุพพิวิเทหที่ปีโต อาคตตตตา วิเทหา ชื่อว่าวิเทหะ เพราะเป็นแคว้นที่ชาวเมืองอพยพมาจากปุพพิวิเทหทวีป (วิเทห + ณ)

อุทาหรณ์: ลากา วต โภ วิเทหานัน สุลหุธั วต โภ วิเทหานัน เยส นิมิ ราชา ฌมมิโก ฌมม-ราชา ฌมเม จิต มหาราชา ฌมม จรติ พุราหมณคหปติเกสุ เนคเมสุ เจว ชานปเทสุ จ อโปสถณจ อุป-วสติ จาตุททสี ปญจทสี อฏฐมี จ ปกขสส^{๑๕} ท่านผู้เจริญทั้งหลาย เป็นลาภของชาววิเทหะหนอ ชาววิเทหะได้ดีแล้วหนอ ที่พระเจ้านิมิเป็นผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชา เป็นมหาราชผู้ตั้งมั่นในธรรม ทรงประพฤติธรรมในพราหมณ์และคหบดี ในชาวนิคมและชาวชนบท และทรงรักษาอุโปสถทุกวัน ๑๔ คำ ๑๕ คำ และวัน ๘ คำแห่งปักษี

๑๔. กัมโพช แปลว่า แคว้นกัมโพชะ

รูปวิเคราะห: กมพุนา สมพุกเนน โອชนติ อสส โวหารกรณโตติ กัมโพช แคว้นชื่อว่ากัมโพชะ เพราะเป็นแคว้นที่รุ่งเรืองด้วยสังข์ทองคำ (กัมพู + โອช ทิตติย=สว่าง-รุ่งเรือง + อ) กัมพุกโซ โอโซ พลเมตสนติ กัมโพชา ชื่อว่ากัมโพชะ เพราะเป็นแคว้นที่มีขุมทองคำเป็นกำลัง (กัมพู + โອช)

^{๑๒} อ.ต.ก.(บาลี) ๒๐/๓๑/๒๐๖-๒๐๗.

^{๑๓} อ.จ.ก.ก.(บาลี) ๒๒/๔๖/๓๔๑.

^{๑๔} สมณฑปาสาทิกา นาม วินยฎกถาย อตถโยชนา ทูติโย ภาโค

^{๑๕} ม.ม.(บาลี) ๑๓/๓๑๒/๒๙๒.

อุทาหรณ์: กมโพโซ อสสาน์ आयत्तं कुन्निं तक्षिणाप्लो^{๑๖} แคว้นกัมโพชะเป็นที่เกิดของ
ม้าทั้งหลาย ทักขินาบลเป็นที่เกิดของโคทั้งหลาย

๑๕. มทท แปลว่า แคว้นมัททะ

รูปวิเคราะห์: มททนต์ติ มททา แคว้นชื่อว่ามัททะ เพราะชาวเมืองมัวเมา (มทท มททเน
=เป็นบ้า-มัวเมา-ประมาท-เลินเล่อ + อ) มํ สิวํ พลี ททนต์ติ เอตถาติ มททา ชื่อว่ามัททะ เพราะเป็น
แคว้นที่ให้ความเจริญ (ม + ทา ทาเน=ให้ + อ) ปญจกามคุณาที่หิ โมทนต์ติ มททา ชื่อว่ามัททะ
เพราะเป็นแคว้นที่ชาวเมืองหลงระเริงอยู่ในกามคุณ ๕ เป็นต้น (มทท หาเส=รื่นเริง-เพลิดเพลิน + อ)
มชชนต์ติ อสมินติ มททา ชื่อว่ามัททะ เพราะเป็นแคว้นที่ชาวเมืองคลั่งไคล้ (มท อุมมาเท=เป็นบ้า-มัว
เมา-ประมาท-เลินเล่อ + ท)

อุทาหรณ์: ปญจาล ปจจुकคตสูรเสน มจฉา จ มททา สห เกกเกภี ปสสนตุ^{๑๗} ข้าแต่พระ
เจ้าสุรเสนผู้ปรากฏในแคว้นปัญจาละ พระราชาแห่งแคว้นมัจฉะ พระราชาแห่งแคว้นมัททะ พระเจ้า
วัตตมานเกกกราช พร้อมชาวเกกกชนบททั้งหลาย ขอพระราชทานเหล่านี้จึงทอพระเนตร

๑๖. ภคค แปลว่า แคว้นภคคะ

รูปวิเคราะห์: ภณชิตพพาติ ภคคา แคว้นชื่อว่าภคคะ เพราะถูกย่ำยี (ภณช อวมททเน=
ย่ำยี-ทำลาย-หัก + อ)

อุทาหรณ์: ตตร สุทํ ภควา ภคเคสุ วิหริติ สุตุมารคิเร เกสภวาเน มิคทาเย^{๑๘} ทราบว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ เกสภพามฤคทายวัน เมืองสุตุมารคิระ ในแคว้นภคคะนั้น

๑๗. องค แปลว่า แคว้นอังคะ

รูปวิเคราะห์: องคนติ คจฉนต์ติ องคา แคว้นชื่อว่าอังคะ เพราะผู้คนดำเนินชีวิตไป
ตามปกติ (องค คมเน=ไป-ถึง-บรรลุ + อ)

อุทาหรณ์: เอกํ สมยํ ภควา องเคสุ วิหริติ อาปณํ นาม องคานํ นิคมโม^{๑๙} สมัยหนึ่ง พระผู้
มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ นิคมของชาวอังคะชื่ออาปณะ แคว้นอังคะ

๑๘. สีหฬ, สีหฬ แปลว่า แคว้นสีหฬะ

รูปวิเคราะห์: สีหํ ลนติ คณหนตติ สีหฬา แคว้นชื่อว่าสีหฬะ เพราะชาวเมืองจับสิงโตเก่ง
(สีห + ลา อาทาเน=ถือเอา-จับ + อ)

อุทาหรณ์: เอตถ จ เอกนนาม กินติ จ กิมหาติ จ ทูวิโร ปาโร ตตถ สีหฬานํ กิมหาติ
ปาโร เต หิ กินติ วตตพเพ กิมหาติ วทนต์ติ เกจิ ภณนติ ห อติ นิปาโต^{๒๐} ก็ในปัญหาข้อแรกนี้ มีปาฐะอยู่
๒ อย่างว่า เอกํ นาม กิ และ กิห ในปาฐะทั้ง ๒ นั้น ปาฐะชาวสิงหลว่า กิห ด้วยว่า ชาวสิงหลเหล่านั้น
แทนที่จะกล่าวว่า กิ ก็กล่าวเสียว่า กิห อาจารย์ชาวสิงหลบางพวกกล่าวว่า คำว่า ห เป็นนิบาต

^{๑๖} ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๑๔๔/๑๑๕.

^{๑๗} พุ.ชา.(บาลี) ๒๘๑๔๓๕/๒๗๘.

^{๑๘} วิ.จ.อ.(บาลี) ๗/๒๖๘/๓๑.

^{๑๙} ส.ม.(บาลี) ๑๙/๕๒๑/๑๙๗.

^{๒๐} พุ.พ.อ.(บาลี) ๖๖.

ตัวสชาติตา ตามพปณณที่เป ขตติยา สีหพา เตสํ นิวาโส ตามพปณณที่โปปิ สีหไฟ^{๒๑} แคว้นชื่อว่าสีหพะ เพราะเป็นแคว้นตามพปณณทวีปอันเป็นที่ประทับของกษัตริย์ทั้งหลายผู้ ประสูติกาลในพระราชวงศ์นั้น

๑๙. กสมิระ แปลว่า แคว้นกสมิระ

รูปวิเคราะห์: สมปตติยา กาสนตติ กสมิระ แคว้นชื่อว่ากสมิระ เพราะชาวเมืองรุ่งเรือง ด้วยสมบัติ (กาส ทิตติย=สว่าง-รุ่งเรือง + มีระ)

อุทาหรณ์: มชณนตติเกธร์ กสมิระคนธรรภูจ์ เปเสสิ ตวั เอตํ ภูจ์ คนตวา เอตถ สาสนํ ปติภูจาเปหิติ พระโมคคัลลสิบุตรตีสสเถระส่งพระมชณนตติเกธระไปยังแคว้นกสมิระ คันธาระ ด้วยสั่งว่า ท่านไปแคว้นนั้นแล้ว จงประดิษฐานพระศาสนาในแคว้นนั้น เตน โข ปน สมเยน กสมิระคนธรรภูเจ สสสปากสมเย อรวาไฟ นาม นาคราชา กรกวาสสํ นาม วสสํ วสสาเปตวา สสสํ หราเปตวา มหาสมุทท์ ปาเปต^{๒๒} ก็ในสมัยนั้น ในแคว้นกสมิระ คันธาระ ในฤดูข้าวกล้าสุก มีพญานาคชื่ออรวาไฟ ได้บันดาลฝน ชื่อว่าฝนลูกเห็บให้ตกลงมา ทำข้าวกล้าให้ลอยไปยังมหาสมุทร

๒๐. กาสี แปลว่า แคว้นกาสิ

รูปวิเคราะห์: สมปตติยา กาสนตติ กาสี แคว้นชื่อว่ากาสิ เพราะรุ่งเรืองด้วยสมบัติ (กาส ทิตติย=สว่าง-รุ่งเรือง + อิ)

อุทาหรณ์: เตน โข ปน สมเยน อณตโร ภิกขุ กาสีสุ วสสํ วุตโถ สวตถิ คจณนโต ภควนตํ ทสสนาย เยน ภูคิริ ตทวสริ^{๒๓} สมัยนั้น ภิกขุรูปหนึ่งจำพรรษาในแคว้นกาสิแล้ว เดินทางไป กรุงสวตถิเพื่อเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า เดินทางไปจนถึงภูคิริชนบท

๒๑. ปณฑุ แปลว่า แคว้นปณฑุ

รูปวิเคราะห์: ปกาเรน ปณฑนติ คจณนตติ ปณฑุ แคว้นชื่อว่าปณฑุ เพราะชาวเมือง ท่องเที่ยวไปทั่ว (ปติ คติย=ไป-ถึง-บรรลุ + อุ)

๓.๒ เมืองสาขา, หัวเมือง, เมืองขึ้น, ประเทศราช ๒๐ เมือง

๔๓.	สาขานครมณฑล	ยํ ตํ มุลปุรา ปุริ	
	พาราณสี จ สวตถิ	เวสาลี มิถิลา'หวิ.	(๑๙๙)
๔๔.	โกสมพุ'ชเชนิโย ตกก-	สิลา จมปา จ สาคล;	
	สุสมารคิริ ราช-	คหํ กปิลวตถุ จ.	(๒๐๐)
๔๕.	สาเกต'มินทปตถญโจ-	กกุฏจา ปาฏลิปุตตก;	
	เชตตตริ จ สงกสส	กุสินาราทโย ปุริ.	(๒๐๑)

สาขานคร แปลว่า เมืองสาขา, หัวเมือง, เมืองขึ้น, ประเทศราช

รูปวิเคราะห์: มุลปุรา อณตโร มุลปุริ วชเชตวา ยํ ปุริมตถิ โยชนวิตถิณนปการาทิป रिภิตตํ ตํ มุลปุรสส ตรุฏจานियสส สาขาตีสตตา สาขานครํ นาม เมืองชื่อว่าสาขานคร เพราะเป็น เมืองอื่นจากเมืองใหญ่ และเมืองหลวงที่มีกำแพง และล้อมรอบด้านละ ๑ โยชน เป็นเหมือนกับ

^{๒๑} อภิธมมตถวิภาวินยา ปณจิกา นาม อตถโยชนา ทุตติโย ภาโค ๒/๓๕๓/๒๙๒.

^{๒๒} วิ.อ.(บาลี) ๑/๕๘.

^{๒๓} วิ.มหา.(บาลี) ๑/๔๓๒/๓๔๔.

สาขาของต้นไม้คือเมืองหลวงอันร่มรื่น (สาขา + นคร)

อุทาหรณ์: มา เหว่ อานนท อวจ มา เหว่ อานนท อวจ ชุททกนครกั อุชชงคลนครกั
สาขานครกนดิ^{๒๔} พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า อานนท เธออย่ากล่าวอย่างนั้น อย่างพูดอย่างนั้นว่า
กุสินาราคือเมืองเล็ก เมืองดอน เมืองสาขา

เมืองใหญ่, เมืองหลวง, เมืองสำคัญ ๒๐ เมือง

๑. พาราณสี แปลว่า กรุงพาราณสี, เมืองหลวงแห่งแคว้นกาสิ

รูปวิเคราะห์: วานรสีส์ ตัสนฺจโน วา ปาสาโณ เอตถ อตถิติ พาราณสี เมืองชื่อว่า
พาราณสี เพราะมีกะโหลกหัวลิงหรือก้อนหินมีลักษณะเหมือนหัวลิง (วานรสีส + อี)

อุทาหรณ์: อถ โข ภควา พาราณสียิ ยถาภินนฺต วิหริตฺวา เยน เวสาลี เตน จาริกิ ปุกฺกามิ
อนุปฺพเพน จาริกิ จรมาโน เยน เวสาลี ตทวสริ^{๒๕} พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่กรุงพาราณสีตาม
ตามพระอัยยาศัยแล้ว เสด็จจาริกไปโดยลำดับจนถึงกรุงเวสาลี

๒. สาวตถิ แปลว่า กรุงสาวตถิ, เมืองหลวงแห่งแคว้นโกศล

รูปวิเคราะห์: สวตถสส อีสโน นินาสนฺนุจฺจานตฺตา สาวตถิ เมืองชื่อว่าสาวตถิ เพราะเป็น
สถานที่ที่อยู่ของสัตว์ตถุณี (สวตถ + ณ + อี) สพฺพ ธนเมตถ อตถิติ สาวตถิ ชื่อว่าสาวตถิ เพราะเป็น
เมืองที่มีทรัพย์ทุกอย่าง (สพพ + อตถ + อี)

อุทาหรณ์: อถโข ภควา ปุพฺพพณฺหสมยํ นินาสฺตฺวา ปตฺตจิวรมาทาย สาวตถิยิ ปินฺชทาย
ปาวิสิ^{๒๖} ครั้งนั้น ในเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวรเสด็จเข้าไป
กรุงสาวตถิเพื่อบิณฑบาต

๓. เวสาลี แปลว่า กรุงเวสาลี, เมืองหลวงแห่งแคว้นวัชชี

รูปวิเคราะห์: ติกฺขตฺตฺ วิสาลีภฺตฺตฺตา เวสาลี เมืองชื่อว่าเวสาลี เพราะเป็นเมืองที่มีการ
ขยายให้กว้างขึ้นถึง ๓ ครั้ง (วิสาลี + ณ + อี)

อุทาหรณ์: ภควา เอตทโวจ รมณียา อานนท เวสาลี รมณียิ อุเทนฺน เจตียิ รมณียิ โคตมกั
เจตียิ รมณียิ สตฺตมพฺ เจตียิ รมณียิ พหุพฺตฺตฺ เจตียิ รมณียิ สารนฺททฺ เจตียิ รมณียิ ปาวาลิ เจตียิ^{๒๗} พระ
ผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสตั้งชื่อว่า อานนท กรุงเวสาลีนำรินรมย์ อุเทนเจตียินำรินรมย์ โคตมกเจตียินำ
รินรมย์ สตตัมพเจตียินำรินรมย์ พหุพตตเจตียินำรินรมย์ สารันทเจตียินำรินรมย์ ปาวาลเจตียินำ
รินรมย์

๔. มิถิลา แปลว่า กรุงมิถิลา, เมืองหลวงแห่งแคว้นวิเทหะ

รูปวิเคราะห์: มถียตีติ มิถิลา เมืองชื่อว่ามิถิลา เพราะถูกศัตรูคุกคาม (มถิ หีสายิ =
เปียดเปียน + อิล + อา)

อุทาหรณ์: เตน โข ปน สมเยน พรหมายุ พฺราหมโณ มิถิลา ยิ ปฏิวสตี ชินฺโณ วุฑฺฒ
มหลลโก อทฺธคโต วโยอนุปฺตโต วิสวสฺสตีโก ชาติยา^{๒๘} สมัยนั้นแล พรหมณ์ชื่อว่าพรหมายุอาศัยอยู่

^{๒๔} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๒๔๒/๑๔๘.

^{๒๕} วิ.ม.หา.(บาลี) ๑/๒๓/๑๓.

^{๒๖} ที.สี.(บาลี) ๙/๔๐๖/๑๗๖.

^{๒๗} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๑๖๗/๙๒.

^{๒๘} ม.ม.(บาลี) ๑๓/๓๘๓/๓๖๖.

ในกรุงมิลิลา เป็นคนชรา เป็นคนแก่ เป็นผู้ใหญ่ ล่วงกาลผ่านวัยมาโดยลำดับจนมีอายุถึง ๑๒๐ ปี นับแต่เกิด

๕. อาหวี แปลว่า กรุงอาหวี, เมืองหลวงแห่งแคว้นอาหวี สมัยก่อนพุทธกาล

รูปวิเคราะห์: อล วิภูสนเมตถาติ อาหวี เมืองชื่อว่าอาหวี เพราะมีการประดับประดา (อล วิภูสนเน=ประดับ-ตกแต่ง + วิ)

อุทาหรณ์: ปุพพาย อวาโส อาหวี สุภิกขา อโหสิ สุลภปิณฑา สุกรา อุณเณน ปคคเหน ยาเปตุ^{๒๙} ทานทั้งหลาย เมื่อก่อนเมืองอาหวีมีอาหารบริบูรณ์ หาอาหารได้ง่าย ภิกษุสงฆ์บิณฑบาตหาเลี้ยงชีพได้ง่าย

๖. โกสมพี แปลว่ากรุงโกสัมพี, เมืองหลวงแห่งแคว้นวังสะ

รูปวิเคราะห์: ขาทถ ปิวถา'ตยาทีหิ ทสหิ สทเทหิ โกสนติ เอตถาติ โกสมพี เมืองชื่อว่าโกสมพี เพราะชาวเมืองเชื่อเชื่อกันด้วยเสียง ๑๐ ประการว่า เชื่อกินอาหาร เชื่อดื่มน้ำ เป็นต้น (กุส อวหน=ร้องเรียก + พ + อี) กุสมพุกขวนตตาย โกสมพี เมืองชื่อว่าโกสัมพี เพราะเป็นเมืองที่มีต้นกระเบา (กุสมพ + อี) กุสมพสส อีสโน อสสมโต อวิหุเร มาปิตตตติ โกสมพี ชื่อว่าโกสัมพี เพราะเป็นเมืองที่สร้างขึ้นไม่ไกลจากอาศรมของฤๅษีกุสัมพะ (กุสมพ + อี)

อุทาหรณ์: สนติ ฆนเต อณณานิ มหานครานิ เสยยถิทํ จมปา ราชคหํ สาวตถิ สาเกตํ โกสมพี พาราณสี^{๓๐} ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมืองใหญ่เหล่านี้มีอยู่ เช่น กรุงจัมปา กรุงราชคฤห์ กรุงสาวตถิ เมืองสาเกต กรุงโกสัมพี กรุงพาราณสี

๗. อุชเชนี แปลว่า เมืองอุชเชนี, หัวเมืองใหญ่แห่งแคว้นอวันตี

รูปวิเคราะห์: อุคคํ रिปู ชยติ เอตถาติ อุชเชนี เมืองชื่อว่าอุชเชนี เพราะเป็นเมืองเป็นทีชนะศัตรู (อุ + ชิ ชเย=ชนะ + ยุ + อี)

อุทาหรณ์: เตน โข ปน สมเยน อุชเชนียํ รมโถ ปชโชตสส ปณฺฑุโรคาพาโธ โหติ ฯ๒๑ คจฺจ ฆณ ชิวก อุชเชนี คนตวา ราชานํ ปชโชตํ ติกิจฺจาทิ^{๓๑} สมัยนั้น พระเจ้าปชโชตในกรุงอุชเชนี ทรงประชวรเป็นโรคผอมเหลือง ไปเกิดชิวก เธอจึงเดินทางไปกรุงอุชเชนี จงถวายเป็นการรักษาพระเจ้าปชโชต

๘. ตกกสิลา แปลว่า เมืองตักสิลา, เมืองสำคัญแห่งแคว้นคันธาระ

รูปวิเคราะห์: ตกุกนํ ตกโก การคิดคั่น ชื่อว่าตักกะ (ตกุก วิตกฺเก=ตริก-นีก-คิด + อ) โส สิลํ สภาโว เอตถาติ ตกกสิลา เมืองชื่อว่าตักสิลา เพราะมีการคิดคั่นเป็นสภาพปรกติ (ตกุก + สิล + อา) โย หิ ปุริสกาเรน อุโน, โส ตตถ คนตวา ตมุนํ ปุเรตีติ ตกกสิลา ชื่อว่าตักกสิลา เพราะเป็นเมืองที่บุคคลผู้มีคุณสมบัติของบุรุษบกพร่อง พอไปเมืองนั้นแล้วสามารถทำให้ความบกพร่องนั้นเต็มได้ (ตกุก อุณปุรณ=ทำความบกพร่องให้เต็ม + สิล + อา) ปุริสการศัพทํหมายถึง ศิลปะวิชาความรู้แขนงต่าง ๆ ที่บุรุษต้องมีติดตัว

อุทาหรณ์: อถโข ชิวโก โกมารภจโจ อภยํ ราชกุมารํ อนุปุจฺจยา เยน ตกกสิลา เตน ปุกคามิ^{๓๒} ครั้งนั้น ชิวโกโกมารภจไม่ทูลลาเจ้าชายอภย ลอบเดินทางรอนแรมไปจนถึงกรุงตักกสิลา

^{๒๙} วิ.ม.หา.(บาลี) ๑/๓๔๒/๒๕๗.

^{๓๐} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๒๔๑/๑๔๘.

^{๓๑} วิ.ม.(บาลี) ๕/๓๓๔/๑๓๓-๔.

^{๓๒} วิ.ม.(บาลี) ๕/๓๒๙/๑๒๕.

๙. **จมปา** แปลว่า เมืองจำปา, เมืองหลวงแห่งแคว้นอังคะ

รูปวิเคราะห์: จมนติ อทนต์ เอตถาติ จมปา เมืองชื่อว่าจัมปา เพราะเป็นเมืองที่ชาวเมืองอาศัยอยู่กินกันปกติ (จม อทเน=กิน + ป + อา)

อุทาหรณ์: เตน โข ปน สมเยน จมปายั โสโณ นาม โภพิวิโส เสฏฐิปุตโต สุขุมาลो โหติ ตสส ปาทตเลสุ โลมานิ ชาตานิ โหนติ^{๓๓} ครั้งนั้น ในกรุงจัมปา มีบุตรเศรษฐีชื่อโสณะโภพิวิสะเป็นคนมีลักษณะละเอียดอ่อน มีขนขึ้นที่ฝ่าเท้าทั้งสอง

๑๐. **สาคลา** แปลว่า เมืองสาคละ, เมืองหลวงแห่งแคว้นมัททะ

รูปวิเคราะห์: สานั ธนान์ อากร์ อุปุตติฏฐานัน เอตถาติ สากรโ, โส เอว สาคลั เมืองชื่อว่าสาคละ เพราะเป็นบ่อเกิดแห่งทรัพย์ (ส + อากร + อา)

อุทาหรณ์: เตน โข ปน สมเยน สาคลายั อายสมนโต ทพทิกสส สทฐิวิหริโก ภิกขุ อน-ภริตยา ปีฬิโต อาปนิกสส เวรณั อหริตวา อายมนตัม ทพทิกั เอตทโวจ^{๓๔} สมัยนั้น ภิกษุสัทธวิหริกของท่านพระทัฬหิกะ กรุงสาคละ อยากจะสึก จึงไปลักผ้าโพกของชาวร้านตลาดมาแล้ว ได้กล่าวกับท่านพระทัฬหิกะ

๑๑. **สุสูมารคิร** แปลว่า เมืองสูงสูมารคิระ, เมืองหลวงแห่งแคว้นภคคะ

รูปวิเคราะห์: สุสูมารสณธานัน คิริ เอตถาติ สุสูมารคิร เมืองชื่อว่าสูงสูมารคิระ เพราะมีภูเขาที่มีลักษณะเหมือนจระเข้ (สุสูมาร + คิริ + ณ) สุสูมาโร คายติ เอตสส มาปิตกาเลติ สุสูมารคิรึ ชื่อว่าสูงสูมารคิระ เพราะจระเข้ร้องในเวลาสร้างเมืองนั้น (สุสูมาร + เค สทเท=ออกเสียง + อิริ)

อุทาหรณ์: เตน สมเยน พุทโธ ภควา ภคเคสุ วิหริติ สุสูมารคิเร เกสกพาวเน มิคทาเย^{๓๕} สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ เกสกพามฤคทายวันเขตเมืองสูงสูมารคิระแคว้นภคคะ

๑๒. **ราชคห** แปลว่า กรุงราชคฤห์, เมืองหลวงแห่งแคว้นมคธ

รูปวิเคราะห์: ราชูทิวเอว อาธิปจจวเสน ปรีคคหิตพพตตา ราชคหึ เมืองชื่อว่าราชคหะ เพราะเป็นเมืองที่พระราชาทรงหลายควรยึดมาครอง (ราช + คห อุปาทาเน=ถือเอา-จับ-ยึด + อ) ราชูทิวทิสวา สมมา ปติฏฐาปิตตตตา เตสึ คหึ เคหภูตุนติ ราชคหึ ชื่อว่าราชคหะ เพราะเป็นเมืองที่เป็นวังของพระราชาทรงหลาย (ราช + คห) อารามรามณียาที่หิ ราชเต นิवासสุขดาทีนา สตเตหิ มมตตวเสน คยหิตติ ราชคหึ ชื่อว่าราชคหะ เพราะเป็นเมืองที่ร่มรื่นด้วยสวนและสถานที่น่านรื่นรมย์และที่ผู้คนถือว่าเป็นของดีด้วยการพวยอยู่อย่างสบาย (ราช [ราช ทิตติยัม=สว่าง-รุ่งเรือง + อ] + คห [คห อุปาทาเน=ถือเอา + อ])

อุทาหรณ์: เตน โข ปน สมเยน ราชคเห สุพพพา นาม อุปาสิกา มุทูปปสนนา โหติ^{๓๖} สมัยนั้น ในกรุงราชคฤห์ มีอุปาสิกาคณหนึ่งชื่อสุพพพา มีความเลื่อมใสแบบงมงาย

๑๓. **กปิลวัตถุ** แปลว่า กรุงกบิลพัสดุ์, เมืองหลวงแห่งแคว้นสักกะ

รูปวิเคราะห์: อาทิกาเล กปิลนามสส อีสโน นิवासณฐานตตา กปิลวัตถุ เมืองชื่อว่ากบิลวัตถุ เพราะเป็นสถานที่อยู่ของฤๅษีกบิลมาตั้งแต่ต้น (กปิล + วส นิวาเส=อยู่-อาศัย + วัตถุ)

^{๓๓} วิ.ม.(บาลี) ๕/๒๔๒/๑.

^{๓๔} วิ.ม.ห.(บาลี) ๑/๑๖๑/๙๒.

^{๓๕} วิ.ม.ห.(บาลี) ๒/๓๕๐/๒๗๘.

^{๓๖} วิ.ม.ห.(บาลี) ๑/๓๘/๕๒.

อุทาหรณ์: มยหิ ภิกขเว เอตริหิ สุทโธทโน นาม ราชา ปิตา อโหสิ มายา นาม เทวี มาตา อโหสิ ชนตตี กปิลวตถุ นาม นคร ราชธานี อโหสิ^{๓๗} บัดนี้ เรามีพระเจ้าสุทโธทนะเป็นพระบิดา พระนางมายาเทวีเป็นพระมารดาผู้ให้กำเนิด กรุงกบิลพัสดุ์เป็นราชธานี

๑๔. สาเกต แปลว่า เมืองสาเกต, มหานครแห่งหนึ่งในแคว้นโกศล

รูปวิเคราะห์: สาโก ราชุนิ ยุทธาทีสุ สตติ สยชาติตา เอตถาติ สาเกตํ เมืองชื่อว่าสาเกตะ เพราะเป็นเมืองที่ทำให้พระราชาทรงมีความสามารถในการรบเป็นต้น สาโก นาม ราชา ทุโม วา เอตถ อาทิกาล สยชาติตาติ สาเกตํ ชื่อว่าสาเกตะ เพราะเป็นเมืองที่ประสูติพระราชานามว่าสาเก หรือเป็นเมืองที่มีต้นสาเกเกิดขึ้นตั้งแต่เริ่มสร้าง (สาก + อิ + ต) สายํ คหิตวสนญฺจานตตา สาเกตํ ชื่อว่าสาเกตะ เพราะเป็นสถานที่อยู่อาศัยที่ผู้คนจับจองในเวลาเย็น (สาย + กิต นิวาเส=อยู่-อาศัย + อ)

อุทาหรณ์: ตสส อนตรา จ สวตถึ อนตรา จ สาเกตํ สตต รถวินิตานิ อุပ္ปฏฺยเยยุ^{๓๘} และในระหว่างกรุงสาวัตถีกับเมืองสาเกตนั้นจะต้องต่อรถถึง ๗ ผลัด

๑๕. อินทปัตต, อินทปัตถ แปลว่า เมืองอินทปัตต์, เมืองหลวงแห่งแคว้นกुरु

รูปวิเคราะห์: อินทํ ปรมิสฺสริยภาวํ ปาปฺญาตี เอตถาติ อินทปัตตํ เมืองชื่อว่าอินทปัตตะ เพราะนายอินทถึงความเป็นใหญ่ (อินท + ปา ปาปฺญ=ถึง + ต) อินโท สกโก เทวราชา ปตโต เอตถาติ อินทปัตตํ ชื่อว่าอินทปัตตะ เพราะเป็นเมืองที่ทำวสัฏกเทวราชเสด็จไปถึง (อินท + ปตต)

อุทาหรณ์: กุรุโยติ กุรุญฺจ ตตถ อินทปัตตํ นาม นคร^{๓๙} บทว่า กุรุโย หมายถึงแคว้นกुरु ในแคว้นกुरुนั้นมีเมืองชื่อว่าอินทปัตตะ

ตทา โพธิสโต ตสส ปุโรหิตกุลานิ พหุพตติตวา วยปตโต ตกฺกสิลาเย สพฺพสิปปานิ อุกฺคณฺหิตวา อินทปัตถํ ปจฺจาคนฺตวา ปิตุ อจฺจเยน ปุโรหิตญฺจานํ ลภิตวา รณโย อตถธมฺมานุสาสโก อโหสิ^{๔๐} ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลปุโรหิต เจริญวัยแล้วได้ไปเรียนศิลปะทุกแขนงที่เมืองตักกสิลาแล้วกลับมาเมืองอินทปัตถ์ เมื่อบิดาสิ้นแล้วก็ได้รับตำแหน่งปุโรหิต เป็นอาจารย์ผู้สอนอรรถสอนธรรมของพระเจ้าแผ่นดิน

๑๖. อุกกกุฐา แปลว่า เมืองอูกกกุฐา, หัวเมืองใหญ่แห่งแคว้นโกศล

รูปวิเคราะห์: อุกกํ ธารยติ เอตสส มาปิตกาเลติ อุกกกุฐา เมืองชื่อว่าอูกกกุฐา เพราะเป็นเมืองที่คนยกคบไฟขึ้นในเวลาสร้าง (อุกกา + ธา ธารณ=ทรงไว้ + อ)

อุทาหรณ์: เอกมิทาหิ ภิกขเว สมยํ อุกกกุฐายํ วิหรามิ สุกควเน สาตราชฺมุเล^{๔๑} ภิกษุทั้งหลาย สมัยหนึ่ง เราอยู่ที่ควางตันสาตราช ในป่าสุกควัน กรุงอูกกกุฐา

๑๗. ปาฏลิปัตต, ปาฏลิปัตถก แปลว่า เมืองปาฏลิบุตร, หัวเมืองใหญ่แห่งแคว้นวังคะ

รูปวิเคราะห์: ยสส มาปิตฺถาเน ปาฏลินามโก เอโก ตรุณฺรูกโข อตถิติ ปาฏลิปัตตํ เมืองชื่อว่าปาฏลิปัตตะ เพราะมีต้นแคฝอยหนุ่มชื่อปาฏลิขึ้นอยู่ตั้งแต่สร้างเมือง ปาฏลินามโก เอโก คามณิ

^{๓๗} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๑๒/๗.

^{๓๘} ม.ม.(บาลี) ๑๒/๒๕๙/๒๑๙.

^{๓๙} ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๓/๑๕๕/๒๑๖.

^{๔๐} ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๕/๑๒๗/๒๐๐.

^{๔๑} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๙๑/๔๔.

ตสส ปุตโต เอตถ วสติ อาทิกาลเอติ ปาฐลิปุตตกั ชื่อว่าปาฐลิปุตตกะ เพราะเป็นเมืองที่มีบุตรของผู้ใหญ่บ้านชื่อปาฐลิอยู่ตั้งแต่ต้น (ปาฐลิ + ปุตต + ณ, ก)

อุทาหรณ์: อิหิ อคคณคริ ภวิสสติ ปาฐลิปุตตัง ปุณฺเณทํ ปาฐลิปุตตสส โข อานนท ตโย อนตรายา ภวิสสนติ อคคิโต वा อุทกโต वा อพฺภนฺตรโต वा มิฎเภา^{๔๒} นครนี้จักเป็นนครชั้นเอก เป็นทำเลค้าขาย ชื่อปาฐลิบุตร และนครปาฐลิบุตรจะเกิดอันตราย ๓ อย่างคืออัคคีภัย อุทกภัย หรือการแตกความสามัคคีภายในกลุ่ม

๑๘. เขตตตฺร, เจตตตฺร แปลว่า เมืองเขตตตฺร, เมืองหลวงแคว้นสิวีสมัยพระเวสสันดร

รูปวิเคราะห: เจตติยรฎฺเฐ อุตตมตฺตา เขตตตฺร เมืองชื่อว่าเขตตตฺร เพราะเป็นสถานที่ที่ดีที่สุดในแคว้นเจตติยะ (เจตติ + อุตต) เจริชยฎฺฐานตฺตา เขตตตฺร ตํ อุตตมตฺตา อุตตตฺรเจติ เขตตตฺร ชื่อว่าเขตตตฺร เพราะเป็นเมืองที่ชนะศัตรูและเป็นสถานที่ที่ดีที่สุด (เขต + อุตต)

อุทาหรณ์: พรหารณฺวา นิขุมิตฺวา สณาติภิ ปวิสสํ ปุริ รมมํ เขตตตฺรปุฏฺตม^{๔๓} เรากับบรรดาพระญาติของเราออกจากป่าใหญ่เข้าสู่กรุงเขตตตฺรซึ่งเป็นนครที่น่ารื่นรมย์

๑๙. สกฺกสฺส แปลว่า เมืองสังกัสสะ, หัวเมืองใหญ่แห่งแคว้นเจติ

รูปวิเคราะห: ยสฺส มาปิตกาเล ทิปโป ทิปปติ, ตํ สกฺกสฺส เมืองชื่อว่าสังกัสสะ เพราะมีประทีปสว่างไสวในเวลาสร้าง (ส + กาส ทิตฺติย=สว่าง-รุ่งเรือง + อ) สมมา กสนฺติ เอตถาติ สกฺกสฺส ชื่อว่าสังกัสสะ เพราะเป็นเมืองที่ชาวเมืองทำกิจกรรมเจริญรุ่งเรือง (ส + กส วิเลชเณ=ขีดเขียน-ไถ + อ)

อุทาหรณ์: ยทา ภควา ตาวตีสภวเน ปาริจจตตกมฺเเล ปณฺทกมฺพลสฺลยาญ วสฺสํ วุฎฺโฐ เทวคณปริวุโต มขเณ มณฺนิเยน โสปาเณน สกฺกสฺสนครํ โอตินฺโณ อิมํ ทสฺสนํ ปุพฺเพ น ทิฎฺฐโธติ น เม ทิฎฺฐโธ อีโต ปุพฺเพ^{๔๔} ในกาลใด พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกพรรษาที่บัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ ณ โคนไม้ปาริฉัตตกะ ในภพดาวดึงส์ อันหมู่เทวดาแวดล้อมเสด็จลงสู่สังกัสสนครทางบันไดแก้วมณีตรงกลาง ใน การนั้น เว้นการเห็นครั้งนี้ ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นในกาลก่อนเลย รวมความว่า ก่อนหน้านี้ไม่เคยเห็น

๒๐. กุสินารา แปลว่า เมืองกุสินารา, เมืองหลวงแห่งแคว้นมัลละ

รูปวิเคราะห: ยสฺส มาปิตกาเล นิमितฺตโมโลเกนฺตา พฺราหฺมณา กุสฺสทถนฺริ ปสฺสิตฺวา มาเปนฺติ สภา กุสินารา เมืองชื่อว่ากุสินารา เพราะในเวลาสร้าง พวกพราหมณ์ผู้ตรวจดูนิมิตเห็นคนถือหม้อน้ำมาจึงให้สร้างขึ้น (กุส + นร)

อุทาหรณ์: อสฺสสฺสุ โข โกลสินารกา มลฺลา ภควา กิร กุสินารํ อาคจฺจติ มหฺตา ภิกฺขุสงฺเขน สหฺธิ อหฺตมเตลเสหิ ภิกฺขุสฺเตหิ^{๔๕} พวกมัลลกษัตริย์ชาวกรุงกุสินาราได้ทราบข่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมากรุงกุสินาราพร้อมภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ๑,๒๕๐ รูป

๓.๓ มนุषย ๖ ศัพท์

๔๖. มนุสฺสโต มานุสฺส มจฺโจ
โปสฺส ปุมา จ ปุริสฺส

มานโว มนุโช นโร
โปริสฺส ปยถ ปณฺทิตฺโต (๒๒๗)

^{๔๒} วิ.ม.(บาลี) ๕/๒๘๖/๖๓.

^{๔๓} ขุ.จฺริยา.(บาลี) ๓๓/๑๒๒/๕๙๖.

^{๔๔} ขุ.ม.(บาลี) ๒๙/๑๙๐/๓๗๖.

^{๔๕} วิ.ม.(บาลี) ๕/๓๐๑/๘๕.

๔๗.	พุโร วิทวา วิภาวี จ ธีมา สุธี กวี พยตโต	สนโต สปุณณโกวิทา; วิจกขโณ วิสารทา.	(๒๒๘)
๔๘.	เมธาวิ มติมา ปณโณ ธีโร วิปัสสี โทสณญ	วิณญ จ วิฑโร วิฑู; พุฑโร จ ทพพิวิทสุ.	(๒๒๙)

มีศัพท์ว่า มนุสส, มานุส, มจจ, มานว, มนุช และ นร

๑. มนุสส แปลว่า มนุษย์, คน

รูปวิเคราะห์: มโน อุตฺโส อุตฺสนโน อสฺสาติ มนุสฺโส คนชื่อว่ามนุสสะ เพราะเป็นผู้มีใจสูง (มน + อุตฺส) หิตาหิต มนติ ขานาตีติ มนุสฺโส ชื่อว่ามนุสสะ เพราะรู้สิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ (มน โปนเน=รู้ + อุตฺส) มนุโน อปจฺจนติ มนุสฺโส ชื่อว่ามนุสสะ เพราะเป็นลูกหลานของนาย มนุ (มนุ + อุตฺส)

อุทาหรณ์: อสฺโสสุ โข ภิกฺขเว มนุสฺสา เย กิร โภ เปรสํ อทินนํ เถยยสงฺขาตํ อาทियนฺติ เตสํ ราชา ธมฺมปฺปเทตีติ^{๔๖} ภิกษุทั้งหลาย คนทั้งหลายได้ฟังว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ได้ทราบว่า คนถือเอาสิ่งของผู้อื่นไม่ได้ให้โดยอาการขโมย พระเจ้าแผ่นดินยังพระราชทานทรัพย์ให้อีก

ตีหิ ภิกษเว ฐาเนหิ ชมฺพทีปกา มนุสฺสา อุตฺตรกฺกุเก จ มนุสฺเส อธิคฺคฺชนฺติ เทเว จ ตาว-
ตีเส กตเมหิ ตีหิ สุรา สติมนฺโต อธิ พฺรหฺมจฺริยวาโส^{๔๗} ภิกษุทั้งหลาย มนุษย์ชาวชมพูทวีปเหนือกว่า
มนุษย์ชาวอุตตรกฐทวีปและเทวดาชั้นดาวดึงส์ด้วยฐานะ ๓ ประการ คือ (๑) เป็นผู้แก่กล้า (๒) เป็น
ผู้มีสติ (๓) เป็นผู้อยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในชมพูทวีปนี้

๒. มานุส แปลว่า มนุษย์, คน

รูปวิเคราะห์: มนุโน อปจฺจํ มานุสฺ โคนชื่อว่ามานุสสะ เพราะเป็นลูกหลานของมนุ (มนุ + อุตฺส) กุสลากุสเล ธมฺเม วา การณาการณํ วา อตฺถาอตฺถํ วา มนตีติ มานุสฺ โคนว่ามานุสสะ เพราะรู้ธรรมที่เป็นกุศล อกุศล หรือ เหตุ สิ่งที่ไม่ใช่เหตุ หรือ ประโยชน์ สิ่งที่ไม่ใช่ประโยชน์ (มน โปนเน=รู้ + อุตฺส)

อุทาหรณ์: มุตฺตาหํ ภิกษเว สพฺพปาเสหิ เย ทิพฺพา เย จ มานุสฺสา ตฺเมหปิ ภิกษเว มุตฺตา
สพฺพปาเสหิ เย ทิพฺพา เย จ มานุสฺสา จรฺถ ภิกษเว จาริกํ พหุชนฺหิตาย พหุชนฺสุขาย โลกานุกมฺปาย
อตฺถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺसानิ^{๔๘} ภิกษุทั้งหลาย เราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้ง
เป็นของมนุษย์ แม้พวกเขาพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ ภิกษุ
ทั้งหลาย พวกเขาจงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนเป็นจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อ
ประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวพเทพและมนุษย์

ปหาย มานุสํ เทหํ เทวกายํ ปริปฺปูเรสฺสนตี^{๔๙} เหล่าชน ครั้นละกายมนุษย์ไปแล้ว จักทำให้
หมู่เทพเจริญเต็มที

๓. มจจ แปลว่า มนุษย์, คน

รูปวิเคราะห์: มริตพฺพสฺภาวตฺตาย มจฺจโ จ คนชื่อว่ามัจจะ เพราะเป็นผู้จะต้องตายเป็นสภาพ
มรตีติ มจฺจโ ชื่อว่ามัจจะ เพราะจะต้องตายไป (มร ปาณจาเค= สละชีวิต-ตาย + ตย)

^{๔๖} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๙๒/๕๖.

^{๔๗} อภ.ก.(บาลี) ๓๗/๒๗๑/๙๕.

^{๔๘} วิ.ม.(บาลี) ๔/๓๒/๒๗.

^{๔๙} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๓๓๒/๒๑๗.

อุทาหรณ์: สทุธา ทุดิยา ปุริสสส โหติ ปณณา เจตํ ปสาสติ นิพพานาภีโรโต มจฺโจ สพุท-
ทุกฺขา ปมฺจุจติ.^{๕๐} ศรัทธาเป็นเพื่อนของบุรุษ ปัญญาย่อมปกครองบุรุษนั้น บุคคลยินดีในนิพพานจึงพ้น
จากทุกข์ทั้งปวงได้

โย มาตรํ ปิตฺรํ วา มจฺโจ ฌมฺเมน โปสตี^{๕๑} บุคคลใดเลี้ยงมารดาบิดา โดยชอบธรรม

๔. มานว, มานว แปลว่า มนุษย์, มานพ, คน

รูปวิเคราะห์: มนุโน อปจฺจํ มานโว คนชื่อว่ามานวะ เพราะเป็นลูกหลานของนายมนุ (มนุ
+ ณว)

อุทาหรณ์: โจทิตา เทวทูเตหิ เย ปมฺชชนฺติ มาณวา เต ทีฆรตฺตํ โสจนฺติ หีนกาญฺยูปคา
นรา^{๕๒} คนเหล่าใดอันเทวทูตตักเตือนแล้ว ยังประมาทอยู่ คนเหล่านั้นเข้าถึงหมู่ที่เลว ย่อมเศร้าโศก
ตลอดกาลนาน

๕. มนุช แปลว่า มนุษย์, คน

รูปวิเคราะห์: มนุมาหา ซาโต มนุโซ คนชื่อว่ามนุชะ เพราะเกิดจากมนุ (มนุ + ชน ชนเน=
เกิด + กวี)

อุทาหรณ์: ตํ เวยฺยณฺชนิกา สมากตา พทฺโหว พฺยาภิสุ นิปุณฺสมมตา มนุชา^{๕๓} พวกมนุษย์ผู้
ทำนaylorลักษณะ ที่ยอมรับกันว่าเป็นผู้ละเอียดรอบคอบจำนวนมาก ประชุมกันแล้วทำนaylorพระมหา
บุรุษนั้น

๖. นร แปลว่ามนุษย์, คน, นระ

รูปวิเคราะห์: เนตฺติ นโร คนชื่อว่านระ เพราะเป็นผู้นำไป (นี นเ=นำไป + อร) นรติ เนตฺติ
ติ นโร ชื่อว่านระ เพราะเป็นผู้นำไป นรียติ สกน กมฺเมน นรียตฺติติ นโร ชื่อว่านระ เพราะถูกกรรมอัน
เป็นของตนนำไป (นร นยเน=นำไป + อ) ภวาวํ นรติ คจฺจตฺติติ นโร ชื่อว่านระ เพราะไปสู่ภพน้อยภพ
ใหญ่ (นร คตฺมิหิ=ไป + อ)

อุทาหรณ์: เย วุฑฺฒมฺปจายนฺติ นรา ฌมฺมสฺส โกวีทา^{๕๔} นรชนเหล่าใดฉลาดในธรรม
ประพฤดิอ่อนน้อมถ่อมตนต่อบุคคลผู้เจริญทั้งหลาย

๓.๔ บุรุษ, ผู้ชาย, เพศชาย ๔ ศัพท์

มีศัพท์ว่า โปส, ปุม, ปุริส และ ไปริส

๑. โปส แปลว่า บุรุษ, ผู้ชาย, เพศชาย

รูปวิเคราะห์: กมฺมจิตฺตอตุตฺตาหารเหติ โปสียเตติ โปโส คนชื่อว่าโปสะ เพราะเป็นผู้ที่กรรม
จิต ฤดู และอาหารหล่อเลี้ยง (ปุส โปสเน=เลี้ยงดู + ณ) ปุเรตฺติติ โปโส ชื่อว่าโปสะ เพราะเป็นผู้ทำวงศ์
ตระกูลให้เต็ม (ปุร ปุเรน=เต็ม-ทำให้เต็ม + ส)

^{๕๐} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๕๙/๔๓.

^{๕๑} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๒๐๕/๒๑๙.

^{๕๒} ม.อ.(บาลี) ๑๔/๒๗๑/๒๓๙.

^{๕๓} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๒๔๑/๑๕๔.

^{๕๔} วิ.จ.(บาลี) ๗/๓๑๑/๘๒.

อุทาหรณ์: เทวตานุกมปิโต โปโส สทา ภาทรานิ ปสสตี^{๕๕} ดังนั้น บุรุษผู้ที่ทวยเทพ
อนุเคราะห์แล้ว ย่อมพบเห็นสิ่งที่เจริญทุกเมื่อ

ตสมา ทิ ปณตฺติโต โปโส สมปสฺสํ อตถมตฺตโน วิหารเ การเย รรมเม^{๕๖} เพราะฉะนั้น บุรุษผู้
ฉลาดเมื่อเห็นประโยชน์ของตน พึงสร้างวิหารอันรื่นรมย์

๒. ปุม แปลว่า บุรุษ, ผู้ชาย, เพศชาย

รูปวิเคราะห์: ปุณาตฺติ ปุมา คนชื่อว่าปุมะ เพราะเป็นผู้สะอาด (ปุ ปวเน=สะอาด + ม)
ปุณาติ โสเธตฺติ ปุมา ชื่อว่าปุมะ เพราะเป็นผู้ชำระวงศ์ตระกูล (ปุ โสธเน=ชำระทำให้สะอาด + ม)

อุทาหรณ์: ธิโยว ตสส ชายนฺติ น ปุมา ชายเร กุเล^{๕๗} ผู้นั้นจะมีแต่ลูกผู้หญิงมาเกิด ไม่มี
ลูกผู้ชายมาเกิดในตระกูล

๓. ปุริส แปลว่า บุรุษ, ผู้ชาย, เพศชาย

รูปวิเคราะห์: มาตาศิพฺตุนํ หทยํ ปุเรตฺติ ปุริโส คนชื่อว่าปุริสะ เพราะทำใจของมารดาและ
บิดาให้เต็ม (ปุร ปุเรน=เต็ม-ทำให้เต็ม + อิส) ปุ วุจฺจติ นิรโย ตํ ริสฺตฺติ ปุริโส ชื่อว่าปุริสะ เพราะ
เบียดเบียนนรก คือเป็นเหตุให้นรกว่างเพราะเกิดมาทำให้มารดาบิดาไม่ตกนรก (ปุ + ริส หีสาย=
เบียดเบียน + อ) ปธานภาเวน ปุริ อูจฺเจ จาเน เสตฺติ ปุริโส ชื่อว่าปุริสะ เพราะอยู่ที่สูงโดยเป็นหัวหน้า
(ปุริ + สี สเย=นอนอยู่ + อ)

อุทาหรณ์: เสยฺยถาปิ อาวุโส นิคนฺธา ปุริโส สลเลน วิทฺโธ อสส สวิเสน คาพฺหุป-
เลปนเน^{๕๘} นิครนถ์ผู้มีอายุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษถูกยิงด้วยลูกศรอาบยาพิษอย่างร้ายแรง

๔. โปริส แปลว่า บุรุษ, ผู้ชาย

รูปวิเคราะห์: มาตาศิพฺตุนํ หทยํ ปุเรตฺติ โปริโส คนชื่อว่าโปริสะ เพราะยังหัวใจของมารดา
และบิดาให้เต็ม (ปุร ปุเรน=เต็ม-ทำให้เต็ม + อิส)

อุทาหรณ์: เสยฺยถาปิ สาริปฺตฺต องฺคารกาสุ สาริกโปริสา ปุรา องฺคารานํ วิตฺตจฺจิกานํ วิต-
ธุมาน^{๕๙} สารีบุตร หลุมถ่านเพลิงลึกมากกว่าช่วงตัวบุรุษ เต็มไปด้วยถ่านเพลิงที่ปราศจากเปลวและ
ควัน แม้ฉนั้นใด

ทานสีลภาวนามิตตภาวสงฆาตํ จตฺตพฺพิชฺมปิ โปริสํ ฐุรํ วหนฺโต^{๖๐} นำไปอยู่ซึ่งฐานะของบุรุษ
แม้ทั้ง ๔ อย่าง คือ ทาน สีล ภาวนาและความเป็นมิตร

๓.๕ บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด ๒๕ ศัพท์

มีศัพท์ว่า ปณฺชิต, พุช, วิทฺวณฺต, วิภาวี, สนฺต, สปปญฺญ, โกวิท, ธีมนฺต, สุธี, กวี, พยตฺต,
วิจฺกฺขณ, วิสารท, เมธาวี, มติมนฺต, ปญฺญ, วิญญู, วิฑูร, วิฑู, ธีร, วิปสฺสี, โทสณฺญ, พุทฺธ, ทพฺพ, วิทฺทสุ

^{๕๕} วิ.ม.(บาลี) ๕/๒๘๖/๖๔.

^{๕๖} วิ.จ.ญ.(บาลี) ๗/๓๑๕/๘๖.

^{๕๗} พุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๕๔/๑๙๐.

^{๕๘} ม.อ.(บาลี) ๑๔/๓/๓.

^{๕๙} ม.ม.(บาลี) ๑๒/๑๕๔/๑๑๔.

^{๖๐} พุ.ชา.อ.(บาลี) ๔/๗๔/๔๑๕.

๑. ปณทิต แปลว่า บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา

รูปวิเคราะห์: ปณททา พุทธิ สณชตาตา อสสาติ ปณทิตโต คนชื่อว่าปณทิตตะ เพราะเป็นผู้มีปัญญาเกิดขึ้น (ปทิต คตติย=ไป-ถึง-บรรลุ + ต) ปณททา วุจจติ ปณททา ตาย ปณททาย อิตโต คโต ปวตโต ปณทิตโต ชื่อว่าปณทิตตะ เพราะดำเนินไปด้วยปัญญา (ปณททา +อิ คตติหิ=ไป-ถึง-บรรลุ + ต) พยตตภาว ปณทตติ คจจตติติ ปณทิตโต ชื่อว่าปณทิตตะ เพราะดำเนินไปสู่ความเป็นคนฉลาด ญาณคตติยา ปณทตติ คจจตติติ ปณทิตโต ชื่อว่าปณทิตตะ เพราะดำเนินชีวิตด้วยธรรมเป็นเครื่องดำเนินไปคือปัญญา (ปทิต คตติย=ไป-ถึง-บรรลุ + ต) อตเถ ปณทตติ ชานาตติติ ปณทิตโต ชื่อว่าปณทิตตะ เพราะรู้จักประโยชน์ (ปณท ภาณ=รู้ + อิ + ต)

อุทาหรณ์: ตตรสส โทวาริโก ปณทิตโต วียตโต เมธาวิ อณณทานัน นิวาเรตา ภาตทานัน ปเวเสตา^{๖๑} นายประตู่ของเมืองนั้น เป็นคนเฉลียวฉลาด หลักแหลม ห้ามคนที่ไม่รู้จัก อนุญาตให้คนที่รู้จักเข้าไปได้

๒. พุธ แปลว่า บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา

รูปวิเคราะห์: พุชฌตติติ พุโธ คนชื่อว่าพุธะ เพราะเป็นผู้รู้ (พุธ อวโพธเน=รู้ + อ)

อุทาหรณ์: สทราย อภินิกขम्म นวปพพิชิตโต นโว สงฆสมิ วิหริ ภิกขุ สิกเขถ วินยํ พุโธ^{๖๒} ภิกษุออกบวชใหม่ด้วยศรัทธา ยังใหม่อยู่ในหมู่สงฆ์ พึงเป็นผู้ฉลาดศึกษาพระวินัย

๓. วิทว, วิทวุนต แปลว่า บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา

รูปวิเคราะห์: วิทติ ชานาตติติ วิทวา คนชื่อว่าวิทวะ เพราะเป็นผู้รู้ (วิท ภาณ=รู้ + ว, วิท + วุนต)

อุทาหรณ์: อปปเมยยํ ปมินนโต โทธ วิทวา วิกปปเย อปปเมยยํ ปมายันนํ นิวุตํ ตํ มณเฑ พุชฺชน^{๖๓} ใครผู้ที่มีปัญญาในโลกนี้ จะพึงประเมินพระชีนาสพผู้มีคุณอันประมาณมิได้ เราเห็นว่าผู้นั้นมีปัญญาที่ยังเป็นปุชชนอยู่ บังอาจประเมินพระชีนาสพผู้มีคุณอันประมาณมิได้

๔. วิภาวี แปลว่า บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา

รูปวิเคราะห์: อตเถ วิภาเวติ ปกาเสติ สีเลนาติ วิภาวี คนชื่อว่าวิภาวี เพราะรู้เนื้อความได้อย่างแจ่มแจ้งตามปกติ (วิ + ภู สตตาย=เกิด-เป็น + ณี)

อุทาหรณ์: ปณทิตโต จ วียตโต จ วิภาวี จ วิจฺกฺขโณ ชิปปิ โมเจสิ อตทานัน มา ภายิตถา-คมิสฺสตี^{๖๔} วิธูรบัณฑิตเป็นคนฉลาดหลักแหลม สามารถแสดงประโยชน์และมีใช้ประโยชน์ได้แจ้งชัด มีปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา คงจะปลดเปลื้องตนได้ฉับพลัน ท่านทั้งหลายอย่ากลัวไปเลย วิธูรบัณฑิตปลดเปลื้องตนได้แล้วจักรีบกลับมา

๕. สุนต แปลว่า บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, สัตบุรุษ, ผู้มีปัญญา

รูปวิเคราะห์: ราคาทโย สเมตติติ สุนโต คนชื่อว่าสุนตะ เพราะระงับราคะเป็นต้นได้ (สม อุปสม=สงบ-ระงับ + ต) สุนทโร อนโต อวสานเมตสสาติ สุนโต ชื่อว่าสุนตะ เพราะมีที่สุตอันงดงาม (สุ + อนต)

^{๖๑} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๑๔๖/๗๕.

^{๖๒} พุ.เถร.(บาลี) ๒๖/๒๕๐/๓๑๐.

^{๖๓} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๑๗๙/๑๗๙.

^{๖๔} พุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๑๕๔๘/๒๙๑.

อุทาหรณ์: สนโต นั สทา ภขนติ สณตทา พรหมจารโย^{๖๕} สัตบุรุษทั้งหลายผู้สงบ ผู้
สำรวมอินทรีย์ ประพฤติพรหมจรรย์ ย่อมคบหาผู้ให้ทานนั้นทุกเมื่อ

๖. สປປณ แปลว่า บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญหา

รูปวิเคราะห์: สุนทรา ปณณา ยสส โส สປປณโณ คนชื่อว่าสປປณญะ เพราะเป็นผู้มี
ปัญญาดี (ส + ปณณา + ณ) สห ปณณาย โย วตตตติ สປປณโณ ชื่อว่าสປປณญะ เพราะเป็นไปกับด้วย
ปัญญา (สห + ปณณา + ณ)

อุทาหรณ์: วิสุทธีโล สປປณโณ จิตเตกคคปิ วินทติ อวิกขิตตจิตโต เอกคโค สมมา
ธมม วิปสสติ^{๖๖} บัณฑิตผู้มีศีลบริสุทธิ์ มีปัญญา ย่อมได้รับเอกคคตาจิต ไม่ฟุ้งซ่าน อารมณ์เดียว ย่อม
เห็นธรรมโดยธรรม

๗. โกวิท แปลว่า บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญหา, ผู้มีความชำนาญ

รูปวิเคราะห์: กิณนาม น วินทตติ โกวิทอ คนชื่อว่าโกวิทะ เพราะเป็นผู้ที่ไม่มีอะไรที่ไม่รู้
(กิ + วิท ภาณ=รู้ + อ) กุ ปาปี วิทติ ชานาตติ โกวิทอ ชื่อว่าโกวิทะ เพราะรู้ว่าบาป (กุ + วิท ภาณ=
รู้ + อ) กุยเต กถียเต ชเนหิติ กุ กุ วาจ วิทติ ชานาตติ โกวิทอ ชื่อว่าโกวิทะ เพราะรู้ถ้อยคำที่ผู้คน
กล่าวกัน

อุทาหรณ์: สุตวา จ โข อานนท อริยสาวโก อريانัน ทสสาวิ อริยธมมสส โกวิทอ อริย-
ธมเม สุวินีโต^{๖๗} อานนท ส่วนอริยสาวกผู้ได้สดับ ได้เห็นพระอริยะ ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ได้รับการ
การแนะนำในธรรมของพระอริยะ

๘. ธิมันตุ แปลว่า บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญหา

รูปวิเคราะห์: ธิ ปณณา อสสตถิตติ ธิมา คนชื่อว่าธิมันตุ เพราะเป็นผู้มีปัญหา (ธิ + มนตุ)

อุทาหรณ์: วงคนตสส สุโต ธิมา สาริยา โอโรโส ปิโย^{๖๘} ผู้นั้นจักเกิดในกำเนิดพราหมณ์ มี
การศึกษา มีปัญญา เป็นบุตรสุดที่รักของวงศ์นตพราหมณ์กับนางสารีพราหมณี

๙. สุธี แปลว่า บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญหา

รูปวิเคราะห์: โสภนั ฌายตติ สุธี คนชื่อว่าสุธี เพราะคิดใส่ใจเรื่องความดี (สุ + ฌ
จินตาย=คิด + อ + อ) สุนทรา ธิ อสสาติ สุธี ชื่อว่าสุธี เพราะมีปัญหาดี (สุ + ธิ)

อุทาหรณ์: ส กทาจิ มหาวิโร อนนตชนต สุธี เทเสติ มจฺริ ธมม จตุสจฺจุปสยหิต^{๖๙}
บางครั้ง พระชินเจ้าพระองค์นั้น ผู้ทรงมีความเพียรมาก มีพระปัญญาดี ทรงแสดงธรรมที่ประกอบด้วย
สัจจะ ๔ อันไพเราะ แก่หมู่ชนเป็นอนันต์

๑๐. กวิ, กวี แปลว่า บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญหา

รูปวิเคราะห์: กวยติ กเถตติ กวิ คนชื่อว่ากวิ เพราะเป็นผู้กล่าว (กุ สทเท=เปล่งเสียง =
อ) กวติ วณเณตติ กวิ กวี จ ชื่อว่ากวิและกวี เพราะเป็นผู้เขียนบทประพันธ์ (กวิ วณเณ=สรรเสริญ +
อ, อ) กวติ พนธตติ กวิ กวี จ ชื่อว่ากวิและกวี เพราะเป็นนักประพันธ์ (กุ ปพนธสทเทสุ=ประพันธ์,

^{๖๕} อัง.ปณจ.(บาลี) ๒๒/๓๕/๓๕.

^{๖๖} วิ.จ.(บาลี) ๗/๒๘๒/๒๐๓.

^{๖๗} ม.ม.(บาลี) ๑๓/๑๓๑/๑๐๖.

^{๖๘} ขุ.อป.(บาลี) ๓๒/๑๓๖/๑๔๗.

^{๖๙} ขุ.อป.(บาลี) ๓๓/๑๖๘/๒๔๒.

เปล่งเสียง + ณ + อี, อี้) กวติ วทติ เปมณียวจน สี่เลนาติ กวี ชื่อว่ากวี เพราะกล่าวถ้อยคำที่น่ารักเป็นปกติ กนตฺ มนาปวจน กวตีติ กวี ชื่อว่ากวี เพราะกล่าวถ้อยคำประทับใจ (กุ สทเท=เปล่งเสียง + อี)

อุทาหรณ์: ฉนโท นินทานิ คากานิ อกฺขรา ตาส วิยณชนํ นามสนฺนิสิตา คากา กวี คากาน มาสโย^{๗๐} ฉนฺท์เป็นต้นเหตุของคากา อักขระเป็นเครื่องปรากฏของคากาเหล่านั้น คากามีชื่อเป็นที่นักกวีเป็นผู้ประพันธ์คากาทั้งหลาย

๑๑. พยตต แปลว่า บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา

รูปวิเคราะห์: พยณชยตีติ พยตโต คนชื่อว่าพยัตตะ เพราะเป็นคนฉลาด (วิ + อณช คตฺย=ไป-ถึง-บรรลุ + ต) วิสิญฺโฐ อตฺตา ยสฺสาติ พยตโต ชื่อว่าพยัตตะ เพราะมีตนประเสริฐสุด (วิ + อตฺต)

อุทาหรณ์: อมุกฺสส กุลสฺส กุมารโก อภิรุโป ทสฺสนีโย ปาสาทิกโก ปณฺธิโต พยตโต เมธาวิ^{๗๑} เด็ก ๆ ของตระกูลโน้นหน้าตาดี น่ารัก น่าเอ็นดู เป็นบัณฑิต ฉลาด มีปัญญา

ต์ โข ปน ภาวนตฺ กุมารกสฺสปี เหวํกฺลยาโณ กิตฺติสทฺโท อพฺภุคฺคโต ปณฺธิโต พยตโต เมธาวิ พหุสฺสุโต จิตฺตกถิ กฺลยาณปฏฺิภาโณ วุฑฺโธ เจว อรฺหา จ สาธู โข ปน ตถารูปานํ อรฺหตฺ ทสฺสนิ โหตีติ^{๗๒} ท่านสมณกุมารกสฺสปะนั้น มีชื่อเสียงดีงามขจรไปอย่างนี้ว่า เป็นผู้ฉลาด ฉียบแหลม มีปัญญา เป็นพหูสูต กล่าวถ้อยคำไพเราะ ปฏิภาณดี เป็นผู้เจริญและเป็นพระอรหันต์ การได้เห็นพระอรหันต์ เช่นนั้นเป็นการดีแท้

๑๒. วิจฺกฺขณ แปลว่า บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา

รูปวิเคราะห์: วิเสเสน อตฺถํ จกฺขติ อจกฺขตีติ วิจฺกฺขโณ คนชื่อว่าวิจักขณะ เพราะเป็นผู้กล่าวอรรถได้อย่างชัดเจน (วิ + จกฺข วิยตฺติยํ วาจายํ=บอก-กล่าว + ยุ) วิจาเรตีติ วิจฺกฺขโณ ชื่อว่าวิจักขณะ เพราะเป็นผู้เห็น วิเสสโต อตฺถํ จกฺขตีติ วิจฺกฺขโณ ชื่อว่าวิจักขณะ เพราะเห็นเนื้อความอย่างแจ่มแจ้ง (วิ + จร ทสฺสเน=เห็น + ยุ)

อุทาหรณ์: เหวํ อิมานิ ตฺลยิตฺวา ปญฺจ จานานิ ธาเรยตฺถํ วิจฺกฺจโณ อาปตฺตี วา อนาปตฺตี วา ครุกํ วา ลหุกํ วา อาปตฺตี ยถาจาเน จเปยฺยชาติ^{๗๓} พระวินัยธรผู้ฉลาด ฟังสอบสวนฐานะ ๕ เหล่านี้ อย่างนี้แล้วพึงทรงไว้ชื่ออรรถคดี คือ ฟังตั้งไว้ซึ่งอาบัติ ครุกาบัติหรือลหุกาบัติ ในสถานที่ควรแล

๑๓. วิสารท แปลว่า บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา, ผู้ชำนาญ, ผู้องอาจ

รูปวิเคราะห์: วิคโต สารทโ เอตฺสมาติ วิสารทโ คนชื่อว่าวิสารท เพราะเป็นผู้ปราศจากความครั่นคร้าม (วิ + สารท)

อุทาหรณ์: สีนฺหาทญฺจ สมโณ โคตโม นทติ ปรีสาสุ จ นทติ วิสารทโ จ นทติ^{๗๔} พระสมณโคดมทรงบันลือสีหนาทและทรงบันลือในบริษัท พร้อมทั้งทรงบันลืออย่างองอาจ

อิเมหิ โข ภิกฺขเว ปญฺจหิ พลฺเลหิ สมฺนนาคโต มาตุคฺคาโม วิสารทโ อคฺคาร์ อชฺฌมาวสตี^{๗๕}

^{๗๐} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๖๐/๔๓.

^{๗๑} วิ.ม.ท.(บาลี) ๑/๒๙๖/๒๒๙.

^{๗๒} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๔๐๗/๒๗๐.

^{๗๓} วิ.อ.(บาลี) ๑/๙๒/๓๓๒.

^{๗๔} ที.สี.(บาลี) ๙/๔๐๓/๑๗๓.

^{๗๕} ส.ส.(บาลี) ๑๘/๓๐๔/๒๒๖.

ภิกษุทั้งหลาย มาตุคามประกอบด้วยกำลัง ๕ ประการนี้แล ย่อมแก่ล้าล้าอยู่ครองเรือน

๑๔. เมธาวิ แปลว่า บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา

รูปวิเคราะห์: เมธา ธารณา มติ ปถญา อสสาติ เมธาวิ คนชื่อว่าเมธาวิ เพราะเป็นผู้มีปัญญา (เมธา + วิ) เมธาวิติ ธมโมชปถญา สมนนาคโต ปุคฺคโล ชื่อว่าเมธาวิ เพราะเป็นคนมีปัญญา มาแต่เกิด

อุทาหรณ์: ปถญโต จ โหติ เมธาวิ ปจโม วา ทุตโย วา สุขํ ปคฺคณฺหนตฺตานิ^{๗๖} เป็นบัณฑิต มีปัญญาลำดับที่ ๑ หรือที่ ๒ ในบรรดาพราหมณ์ผู้รับการบูชา

๑๕. มติมนตุ แปลว่า บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา

รูปวิเคราะห์: อติสยมตฺยุตตตฺย มติมา คนชื่อว่ามติมนตุ เพราะเป็นผู้มีปัญญามาก (มติ + มนตุ)

อุทาหรณ์: ชาคริยานุโยคฺมนฺยุตฺโต อตฺนทิตฺ อารทฺธวิริโย ฌายี สติมา กลฺยาณปฏิภาโณ คตฺติมา ธิตฺติมา มติมา น จ กามสฺส คิฺทฺโธ สโต จ นิปโก จ^{๗๗} บุคคลบางคนในโลกนี้ ประกอบความเพียร เครื่องตั้งอยู่เนื่อง ๆ ไม่เกียจคร้าน พยายามความเพียร เฟื่องบาน มีสติ พุทธิปฏิภาณดี มีคติ มีปัญญา ทรงจำ มีปัญญามาก ไม่ติดอยู่ในกาม มีสติ มีปัญญาเครื่องรักษาตน

๑๖. ปถญา แปลว่า บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา

รูปวิเคราะห์: ปถญา ยโคโต ปถโย คนชื่อว่าปถญา เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยปัญญา (ปถญา + ณ)

อุทาหรณ์: องคฺปจฺจํคสมฺปนฺโน อโรหปรีณาหฺวา วิสิฏฺฐจฺจโน ปถโย มคฺเค สคฺคสฺส ตฺสิฏฺฐติ^{๗๘} พระราชาอรสทรงถึงพร้อมด้วยองคภาพพ มีพระรูปสมบัติงดงามสมส่วน มีพระวาจา สละสลวย มีพระปัญญา ทรงดำรงอยู่ในทางสวรรค์

๑๗. วิญญู แปลว่า บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา

รูปวิเคราะห์: วิเสสํ ขานาติ สีเลนาติ วิญญู คนชื่อว่าวิญญู เพราะรู้สิ่งพิเศษเป็นปกติ (วิ + ญา อวโพธเน=รู้ + ญ)

อุทาหรณ์: วิสฺสาสเย น จ นํ วิสฺสเสยฺย อสงฺกิตฺ สงฺกิตฺ จ ภเวยฺย ตถา ตถา วิญญู ปรกฺกเมยฺย ยถา ยถา ภาวํ ปโร น ชญฺญา^{๗๙} พึงทำตนให้ผู้อื่นวางใจ แต่ตนเองไม่พึงวางใจเขา ไม่พึงให้ผู้อื่นระวางตน แต่ตนพึงระวางผู้อื่น วิญญูชนพึงพยายามโดยที่ผู้อื่นจะไม่รู้ความเป็นไปของตน

๑๘. วิฑู แปลว่า บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา

รูปวิเคราะห์: วิฑติ ขานาติ วิฑโร คนชื่อว่าวิฑู เพราะเป็นผู้รู้ (วิท ญาเน=รู้ + อูร)

อุทาหรณ์: ตํ ตํ อสจฺจํ อวิภชฺช เสวินี ขานามิ มุฬฺหํ วิฑูรานฺุปาตินี^{๘๐} เพราะฉะนั้น อาตมา จึงรู้จักเธอว่า ไม่มีสัจจะ ไม่แยกคบคน เป็นคนงมงาย ทำผู้รู้ให้ตกต่ำ

^{๗๖} ที.สี.(บาลี) ๙/๓๑๒/๑๒๑.

^{๗๗} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๑๕๓/๙๒.

^{๗๘} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๖๒/๑๓๒.

^{๗๙} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๒๘๙/๔๑๗.

^{๘๐} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๒๔๐/๘๑.

๑๙. วิฑู แปลว่า บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา

รูปวิเคราะห์: วิฑิต ชานาตีติ วิฑู คนชื่อว่าวิฑู เพราะเป็นผู้รู้ (วิท ภาณ=รู้ + ฐ)

อุทาหรณ์: ปริมูฎฐา ปณฐิตา ภาสา วาจาโคจรภาณิน ยาวิจฉนติ มุขายามิ เยน นีตา น ตัม วิฑู^{๑๑} พวกเขาตสดี แสดงตนว่าเป็นบัณฑิต เจ้าคารม พูดได้ตามที่ปรารถนา จะยื่นปากพูดก็ไม่รู้ ลีเกถึงการทะเลาะ

๒๐. อีโร แปลว่า บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา

รูปวิเคราะห์: อีธา ปณณาย ตตทตเถ ราติ คนหาตีติ อีโร คนชื่อว่าอีระ เพราะถือเอา ประโยชน์นั้น ๆ ด้วยปัญญา (อี + รา อุปาทาเน=ถือเอา + อ) อีโยคา อีโร ชื่อว่าอีระ เพราะบัณฑิต ประกอบด้วยปัญญา (อี + ร)

อุทาหรณ์: โโก น สมโมหมาปาติ โโกธ อีโร สทา สโต^{๑๒} ใครบ้างไม่ถึงความหลงใหล ใน โลกนี้ ใครเป็นผู้มีปัญญา เป็นผู้มั่งคั่งในกาลทุกเมื่อเล่า

๒๑. วิปสสี แปลว่า บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา

รูปวิเคราะห์: วิเสเสน ปสสตีติ วิปสสี คนชื่อว่าวิปสสี เพราะเป็นผู้เห็นโดยพิเศษ วิสิฎฐ ทสสนสีลตาย วิปสสี ชื่อว่าวิปสสี เพราะมีปรกติเห็นธรรมอันประเสริฐ (วิ + ทิส เพกขเน=เห็น + ณี)

อุทาหรณ์: ซาคโร จสส ภิกขเว ภิกขุ วิหเรยย สโต สมปะชาโน สมหิตโต ปมุทิตโต วิปะ- สนโน จ ตตถ กาลวิปสสี จ กุสเลสุ ฐมเมสุ^{๑๓} ภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุพึงเป็นผู้มีความเพียรเป็นเครื่องตั้ง มีสติสัมปชัญญะ มีจิตตั้งมั่น เบิกบาน ผ่องใส และพึงเป็นผู้เห็นแจ้งในกุศลธรรมทั้งหลายสมควรแก่กาล ในการประกอบกรรมฐานนั้นเนื่อง ๆ อยู่เถิด

๒๒. โทสณญ แปลว่า บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา

รูปวิเคราะห์: โทสั ชานาตีติ โทสณญ คนชื่อว่าโทสณญ เพราะรู้โทษ (โทส + ณา อวโพธ เน=รู้ + ฐ)

๒๓. พุฑุ แปลว่า บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา

รูปวิเคราะห์: พุฑมตีติ พุฑุโธ คนชื่อว่าพุฑุระ เพราะเป็นผู้ตรัสรู้ (พุธ อวโพธเน=รู้ + ต)

๒๔. ทพพ แปลว่า บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา

รูปวิเคราะห์: ฑุนาตีติ ทพโพ คนชื่อว่าทัพพะ เพราะเป็นผู้รู้ (ฑุ คติย=ไป-ถึง-บรรลุ + อพพ) ฑุฎฐุ คจฉตีติ ทพโพ ชื่อว่าทัพพะ เพราะเป็นผู้รู้จักอกุศลธรรม (ฑุ คติย=ไป-ถึง-บรรลุ + พ)

อุทาหรณ์: ทพโพติ ทพพชาติโก ปณฐิตโต^{๑๔} คำว่า ทัพพะ ได้แก่บัณฑิตผู้มีชาติของผู้มี ปัญญา

๒๕. วิฑุทสุ แปลว่า บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา

รูปวิเคราะห์: วิฑิต ชานาตีติ วิฑุทสุ คนชื่อว่าวิฑุทสุ เพราะเป็นผู้รู้ (วิท ภาณ=รู้ + ทสุ)

อุทาหรณ์: ตสฺมา โลภญจ โทสญจ โมหญจาปิ วิฑุทสุ วิชชั อุปาทายิ ภิกขุ สพฺพา ทุกคฺติ

^{๑๑} วิ.ม.(บาลี) ๕/๔๖๔/๒๔๖.

^{๑๒} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๓๕/๒๘.

^{๑๓} พ.สุ.(บาลี) ๒๕/๔๗/๒๖๘.

^{๑๔} ส.ส.อ.(บาลี) ๑/๒๑๐/๒๕๗.

โย ชเหติ^{๘๕} เพราะฉะนั้น ภิกษุผู้รู้โลหะ โทสะ และโมหะ จึงไม่ทำกรรมที่เกิด เพราะเมื่อทำวิชาให้เกิดขึ้นแล้ว ย่อมละทุกคติทั้งปวงได้

๓.๖ พระราชา, พระเจ้าแผ่นดิน, ผู้เป็นใหญ่ในประเทศ, ผู้ปกครอง ๑๓ ศัพท์

๔๙.	ราชา ภูปติ ภูปาโล	ปตถิว จ นราธิโป.	(๓๓๓)
	ภูนาโถ ชคติปาโล	ทิสมปติ ชนราธิโป;	
	รฎฐาธิโป นรเทโว	ภูมิโป ภูมิโซ'ปยถ.	(๓๓๔)

มีศัพท์ว่า ราช, ภูปติ, ภูपाल, ปตถิว, นราธิป, ภูนาถ, ชคติपाल, ทิสมปติ, ชนราธิป, รฎฐาธิป, นรเทว, ภูมิป และ พาทุช

๑. ราช แปลว่า พระราชา, พระเจ้าแผ่นดิน, ผู้เป็นใหญ่ในประเทศ, ผู้ปกครอง

รูปวิเคราะห์: อติเตชวตตาย วิเสเสน ราชเต ทิพพเตติ ราชา ชื่อว่าราชะ เพราะทรงเป็นผู้รุ่งเรืองโดยยิ่ง เพราะมีเดชมาก นานาสมปตติหิ ราชติ ทิพพติ วิโรจตีติ ราชา ชื่อว่าราชะ เพราะทรงรุ่งเรืองด้วยสมบัติต่าง ๆ (ราช ทิตติย=สว่าง-รุ่งเรือง + อ) ทานญจ ปยวจนญจ อตถจกรียา จ สมานตตตา จาติ จตฺทหิ สงคหวตถุหิ อตตนิ ชนํ รฎชเตตีติ ราชา ชื่อว่าราชะ เพราะทรงทำให้ผู้คนยินดีในพระองค์ด้วยสังคหวัตถุ ๔ มี โอบอ้อมอารีย์ วจิไพเราะ สงเคราะห์ชุมชน วางตนเสมอต้นเสมอปลาย (รฎช ราเค=ย้อม-กำหนด-ยินดี + ณ)

อุทาหรณ์: ราชา มุขิ มนุสสานิ^{๘๖} พระเจ้าแผ่นดิน เป็นประธานของประชาราษฎร์

๒. ภูปติ แปลว่า พระราชา, พระเจ้าแผ่นดิน, ผู้เป็นใหญ่ในประเทศ, ผู้ปกครอง

รูปวิเคราะห์: ภูยา ภูมียา ปติ สามี ภูปติ ชื่อว่าภูปติ เพราะเป็นใหญ่ในแผ่นดิน (ภู + ปติ) ภู ปาติ ปาเลตีติ ภูปติ ชื่อว่าภูปติ เพราะรักษาแผ่นดิน (ภู + ปา รกฺขณ=รักษา + ติ)

อุทาหรณ์: เถเรนตถถ นิสตา สมาปิตาย มหาภิธานเนน ตติเย วสเส จุตโต โมคคัลลานสสุ ภูปติโน^{๘๗} พระเถระผู้อาศัยอยู่ในวิหารนี้ มีชื่อว่าปรากฏแล้วว่า โมคคัลลานะ ผู้เป็นเจ้าของ ในพรรษาที่ ๓ ได้เคลื่อนไปแล้ว

๓. ภูपाल แปลว่า พระราชา, พระเจ้าแผ่นดิน, ผู้เป็นใหญ่ในประเทศ, ผู้ปกครอง

รูปวิเคราะห์: ภู ปถวี ปาเลตีติ ภูปาโล ชื่อว่าภูปาโล เพราะเป็นผู้รักษาแผ่นดิน (ภู + ปาล รกฺขณ=รักษา + อ)

อุทาหรณ์: ราชติ สทุธาพุทธิอาทิกุณเหติ ทิปปติ โสภตีติ ราชา โย ภูปาโล^{๘๘} พระเจ้าแผ่นดิน ทรงพระนามว่าราชะ เพราะทรงสง่างามด้วยพระคุณมีศรัทธาและความรู้เป็นต้น

๔. ปตถิว แปลว่า พระราชา, พระเจ้าแผ่นดิน, ผู้เป็นใหญ่ในประเทศ, ผู้ปกครอง

รูปวิเคราะห์: ปถเวีย อิสสโร ปตถิว ชื่อว่าปตถิวะ เพราะเป็นใหญ่ในแผ่นดิน (ปถวี + ณ)

อุทาหรณ์: ขรตตจํ เพลล์ ยถาปี สตถวา อนามสนโตปี กโรติ ติตตกํ สมหาหริ สาทุ กโรติ

^{๘๕} อง.ติ.ก.(บาลี) ๒๐/๓๔/๑๓๑.

^{๘๖} วิ.ม.(บาลี) ๕/๓๐๐/๘๕.

^{๘๗} ขุ.ป.อ.(บาลี) ๒/๔๒/๓๗๖.

^{๘๘} อภิธมมตถวิภาวินียา ปญจิกา นาม อตถโยชณา ๓/๕๘๔.

ปตฺถิว อสาทุ กยิรา ตนุพนฺธมฺหุทฺธ^{๘๙} คนมีมิต เมื่อไม่ปอกผลมะงั่วที่มีเปลือกแข็งออก ก็ยอมทำให้มีรสขม เมื่อปอกเปลือกออกก็จะทำให้มีรสดีขึ้น ข้าแต่พระราชา แต่เมื่อปอกเปลือกบางออกก็จะทำให้รสไม่ดี

๕. นราริป แปลว่า พระราชา, พระเจ้าแผ่นดิน, ผู้เป็นใหญ่ในประเทศ, ผู้ปกครอง
รูปวิเคราะห์: นรานํ มนุสฺसानํ อธิโป นราริโป ชื่อว่านราริปะ เพราะปกครองคนทั้งหลาย

(นร + อธิป)

อุทาหรณ์: อสํสยํ อิมํ ทิสฺวา หํสฺราชํ นราริโป ปตีโต สุมโน วิตโต พหุ ทสฺสตี เต ธน^{๙๐}
พระราชาทอดพระเนตรเห็นพญาหงส์นี้แล้ว จะทรงปริดา ปลาบปลื้ม พอพระทัย จะพระราชทานพระราชทรัพย์ให้ท่านเป็นจำนวนมากอย่างไม่ต้องสงสัย

๖. ภูนาถ แปลว่า พระราชา, พระเจ้าแผ่นดิน, ผู้เป็นใหญ่ในประเทศ, ผู้ปกครอง

รูปวิเคราะห์: ภูยา ปจฺรียา นาโถ สามี ภูนาโถ ชื่อว่าภูนาถะ เพราะเป็นเจ้าของแผ่นดิน

(ภู + นาถ) ภูสมิ นาโถ ภูนาโถ ชื่อว่าภูนาถะ เพราะเป็นที่พึ่งในแผ่นดิน (ภู + นาถ)

๗. ชคติपाल แปลว่า พระราชา, พระเจ้าแผ่นดิน, ผู้เป็นใหญ่ในประเทศ, ผู้ปกครอง

รูปวิเคราะห์: ชคตี ภูมี ปาเลตีติ ชคติปาโล ชื่อว่าชคติปาละ เพราะเป็นผู้รักษาแผ่นดิน

(ชคติ + ปาล รกฺขणे=รักษา + อ)

อุทาหรณ์: เสนิโมกฺขูปลาเกณ วลฺลภานํ นเยน จ ชคตี ชคติปาลา อวสฺนตี วสุณฺธ^{๙๑}
พระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย ทรงครอบครองแผ่นดินอันมีทรัพย์สมบัติ อยู่ได้ก็ด้วยการได้หมู่อำมาตย์มีแม่ทัพเป็นประมุขและด้วยการถวายคำแนะนำของหมู่อำมาตย์ราชวัลลภ

๘. ทิสฺมปติ แปลว่า พระราชา, พระเจ้าแผ่นดิน, ผู้เป็นใหญ่ในประเทศ, ผู้ปกครอง

รูปวิเคราะห์: ทิสานํ ปติ ทิสฺมปติ ชื่อว่าทิสฺมปติ เพราะเป็นเจ้าแห่งทิศทั้งหลาย ทิสานํ

ทิสฺรภูเจ ปาเลตีติ ทิสฺมปติ ชื่อว่าทิสฺมปติ เพราะรักษาแว่นแคว้นในทิศ (ทิสานํ + ปติ)

อุทาหรณ์: นิสมฺม ชตฺติโย กยิรา นานิสมฺม ทิสฺมปติ นิสมฺมการิโน รณโณ ยโส กิตฺตี จ วฑฺฒตี^{๙๒} ข้าแต่พระราชา กษัตริย์ทรงใคร่ครวญแล้วจึงควรทำ ไม่ได้ใคร่ครวญแล้วไม่ควรตัดสินใจ และเกียรติยอมเจริญแต่พระราชาผู้ทรงใคร่ครวญก่อนแล้วจึงทำ

๙. ชนาริป แปลว่า พระราชา, พระเจ้าแผ่นดิน, ผู้เป็นใหญ่ในประเทศ, ผู้ปกครอง

รูปวิเคราะห์: ชนानํ อธิโป ชนาริโป ชื่อว่าชนาริปะ เพราะปกครองชนทั้งหลาย (ชน +

อธิป)

อุทาหรณ์: อิตฺถิปี หิ เอกจฺจียา เสยฺยา โปส ชนาริป เมธาวิณี สีลวตี สสฺสุเทวา ปติพฺพ-
ตา^{๙๓} มหาบพิตร แท้จริง แม้หญิงบางคนก็เป็นคนดีได้ ขอพระองค์จงชุบเลี้ยงไว้เถิด หญิงมีปัญญา มีศีล บำรุงแม่ฟัวพ่อฟัวดุจเทวดา จงรักภักดีต่อสามี ยังมีอยู่

^{๘๙} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๔/๑๖๓.

^{๙๐} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๓๙/๖๐.

^{๙๑} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๗๙/๑๓๔.

^{๙๒} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๑๒๘/๑๑๒.

^{๙๓} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๑๒๗/๑๐๓.

๑๐. **รฎฐาธิป** แปลว่า พระราชา, พระเจ้าแผ่นดิน, ผู้เป็นใหญ่ในประเทศ, ผู้ปกครอง
รูปวิเคราะห์: รฎฐ อธิโป รฎฐาธิโป ชื่อว่ารฎฐาธิปะ เพราะเป็นผู้เป็นใหญ่ในแว้นแคว้น
 (รฎฐ + อธิป)

๑๑. **นรเทว** แปลว่า พระราชา, พระเจ้าแผ่นดิน, ผู้เป็นใหญ่ในประเทศ, ผู้ปกครอง
รูปวิเคราะห์: นรานํ เทโว นรเทโว ชื่อว่านรเทวะ เพราะเป็นสมมุติเทพของคนทั้งหลาย
 (นร + เทว)

อุทาหรณ์: สยํ วิมานํ นรเทว ทิสฺวา มหฺนฺนฺภาวสฺส มโหฺรคสฺส ทิสฺวาน ปุณฺณาน มหฺวา
 วิปากํ สทฺธายํ ปพฺพชฺชิตฺมฺหิ ราช^{๙๔} ขอลถวายพระพรมหาบพิตร อาตมาได้เห็นวิมานของพญาสังขปาล
 นาคราชผู้มีอำนาจมาก ด้วยตนเอง ครั้นเห็นแล้ว จึงได้บวช เพราะเชื่อวิบากอันยิ่งใหญ่แห่งบุญ
 ทั้งหลาย

๑๒. **ภูมิป** แปลว่า พระเจ้าแผ่นดิน, ผู้เป็นใหญ่ในประเทศ, ผู้ปกครอง
รูปวิเคราะห์: ภูมิ ปาติ รกฺขตีติ ภูมิโป ผู้รักษาแผ่นดิน ชื่อว่าภูมิปะ (ภูมิสทฺทูปท+ปา
 รกฺขเณ+อ)

๑๓. **ภูษ** แปลว่า พระเจ้าแผ่นดิน, ผู้เป็นใหญ่ในประเทศ, ผู้ปกครอง
รูปวิเคราะห์: ภู ภูมิ ภูษตีติ ภูษโช ชื่อว่าภูษะ เพราะรักษา หรือใช้สอยภาษีแผ่นดิน
 (ภู + ภูษ ปาลนชฺโฆทรเณสุ=รักษา, กิน + อ)

๓.๗ ฉันท, โคลง, กลอน

๕๐. **คายนฺตติปมฺขํ ฉนฺทํ** **จตุวิสกฺขริํ ตฺยํ;**
เวทานํ มาทิกฺกุตํ สฺวา **สฺวาวิตติ ติปทํ สฺยิยา.** (๔๑๗)

ฉนฺท แปลว่า ฉันท, โคลง, กลอน
รูปวิเคราะห์: วชฺชํ ฉาทยตีติ ฉนฺทํ บทประพันธ์ชื่อว่าฉันทะ เพราะปกปิดโทษ (ทาง
 ภาษา) (ฉท สํวรเณ=สํรวม-ป้องกัน + อ) คายนฺตติปมฺขํ ฉนฺทํ ชื่อว่าฉนฺทํ มีคายนฺตติฉนฺทํเป็นต้น
คายนฺตติฉนฺทํ

คายนฺตติ แปลว่า คายนฺตติฉนฺทํ
รูปวิเคราะห์: คายนฺตติ คายนฺตติ ฉนฺทํชื่อว่าคายนฺตติ เพราะถูกเขาสวด (เค สทฺเท=เปล่ง
 เสียง-ออกเสียง + ตติ) คายนฺตติ นาม ยสฺส จตฺตฺสฺ ปาเทสฺส ปฏฺธิปาทํ ฉนฺทกฺขรานิ สนฺติ ฉนฺทํชื่อว่าคายนฺตติ
 เพราะมี ๔ บาท มีบาทละ ๖ คำ

อุทาหรณ์: เซโน ชินฺมุเล **ทิสฺวา ชนฺกายํ**
สํสารนิมคฺคํ **สพฺพญฺญตฺมิจฺฉํ.**^{๙๕}

เซนะฤๅษีเห็นหมู่ชนแวดล้อมพระพุทธเจ้า จึงปรารภนาสัพพัญญุตญาณ
 อันตัดขาดทางเวียนว่ายตายเกิดในสงสาร

^{๙๔} พ.ชา.(บาลี) ๒๗/๑๔๔/๔๔๔.

^{๙๕} มหาปณาม.๖/๗.

สาวตรีฉันท

สาวิตติ แปลว่า สาวตรีฉันท

รูปวิเคราะห์: สวิตุสส อีสโน อัย วาจา สาวิตติ ฉันทที่ชื่อว่าสาวิตติ เพราะเป็นคำสวดของสวิตุฤๅษี (สวิตุ + อิง) ยั ปน จตุวีสุภุขรวนต เวทาน อาทิภูตลยจ คายตติ วิย ฉนุทาน นนปิ จตุปปทอถ โข ติปทเมว สียา सा สาวิตติ นาม ฉันทที่ชื่อว่าสาวิตติ เพราะมี ๒๔ คำ เป็นเบื้องต้นของคัมภีร์เวท แต่มีเพียง ๓ บาท ไม่เหมือนค้ายัตติฉันทที่มี ๔ บาท

อุทาหรณ์: สาวิตติ ฉนุทโส มุขี^{๑๖} สาวิตริเป็นประธานของพระเวท

คาถาดัวอย่างสาวตรีฉันท

พทุธิ สรณ คจฉามิ	
ธมมิ สรณ คจฉามิ	
สัสมิ สรณ คจฉามิ ^{๑๗}	

๓.๘ ทานวัตถุ ๑๐ อย่าง

๕๑. อนนํ ปานํ ฆริ วตถิ	ยานํ มาลา วิเลปน;
คนโร เสยยา ปทีเปยย	ทานวัตถุ สียุ ทส. (๔๒๒)

ทานวัตถุ แปลว่า ทานวัตถุ, ของสำหรับให้

รูปวิเคราะห์: ทิยเนเต เอเตนาติ ทานํ วัตถุชื่อว่าทานะ เพราะเป็นสิ่งของสำหรับให้ (ทา ทาเน=ให้ + ยุ) ตสส วตถุ การณํ ตหุปปตติยา อุปปชชนโตติ ทานวัตถุ ชื่อว่าทานวัตถุ เพราะเป็นเหตุเกิดขึ้นแห่งทานนั้น (ทาน + วัตถุ) ทาทพพิ ทานํ อนนนาทิต เทเว วตถุ ทานวัตถุ ชื่อว่าทานวัตถุ เพราะเป็นของที่ควรให้มีข้าวเป็นต้น

ทส ทานวัตถุ สียุ ทานวัตถุมี ๑๐ อย่าง คือ **อन्न** ของควรวริโกคมีข้าวเป็นต้น **ปาณะ** ของควรวริโกคมีน้ำเป็นต้น **ฆระ** ที่อยู่อาศัย **วัตถะ** เครื่องนุ่งห่ม **ยานะ** ยานพาหนะและรองเท้า **มาลา** ดอกไม้และมาลัย **วิเลปน** เครื่องลูบไล้มีมโนสิลาเป็นต้น **คันธ** ของหอม **เสยยา** ที่นั่งที่นอน **ปที-เปยยะ** ประทีปและน้ำมัน

อุทาหรณ์: อิเธกจโจ ทานํ เทติ สมณสส วา พุราหมณสส วา อนนํ ปานํ วตถิ ยานํ มาลา คนธวิเลปนํ เสยยาวสทปทีเปยย^{๑๘} บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมให้ทาน คือ ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีปแก่พระสมณะหรือพราหมณ์

๓.๙ ทอุงคำ ๑๓ ศัพท์

๕๒. สุวณณํ กนกํ ชาต-	รูปํ โสณณํ จ กยจณ;
สตุถวณณโณ หริ กมพู	จารุ เหมํ จ หาฏกํ. (๔๘๗)
๕๓. ตปนียํ หิริณณํ ตพ-	เภทา จามิกรมปิ จ;
สาตกุมภํ ตถา ชมพู-	นทํ สิงคิ จ นารियํ. (๔๘๘)

มีศัพท์ว่า สุวณณ, กนก, ชาตรูป, โสณณ, กยจณ, สตุถวณณ, หริ, กมพู, จารุ, เหม, หาฏก, ตปนีย และ หิริณณ

^{๑๖} พุ.สุ.(บาลี) ๒๕/๕๗๔-๕๗๕/๔๔๙.

^{๑๗} วิ.ม.(บาลี) ๔/๓๔/๒๙.

^{๑๘} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๓๓๗/๒๒๘.

๑. สุวรรณ แปลว่า ทองคำ

รูปวิเคราะห์: โสภโน วรรณ อสชาติ สุวรรณ ทองคำชื่อว่าสุวรรณ เพราะมีสิ่งดงาม (สุ + วรรณ)

อุทาหรณ์: สวิชาติ โข ปน ภาต อิมสมิ ราชกุเล ปหุตฺ หิรณยสุวรรณ ภูมิคตยเจว เวหาสภูตญจ^{๙๙} ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อนึ่ง ในราชตระกูลนี้ เงินทองทั้งที่อยู่ในพื้นดิน ทั้งที่อยู่ในอากาศ ก็มีอยู่มาก

๒. กนก แปลว่า ทองคำ

รูปวิเคราะห์: อตตโน สภาเวน กนติ ทิพพตีติ กนกํ ทองคำชื่อว่ากนก เพราะแวววาว โดยสภาพของตน (กน ทิตตย=สว่าง-รุ่งเรือง + ญ) **กนิยเตติ กนกํ** ชื่อว่ากนก เพราะทำให้คนยินดี (กน กนตย=ยินดี + ญ)

อุทาหรณ์: กนกตฺนุสนนิโก อธิภาวติ สุรวรตโรริว อินโท^{๑๐๐} มหาบุรุษมีพระฉวีคล้ายทอง ปกครองหมู่เทพในเทวโลกดุจพระอินทร์ผู้ประเสริฐกว่าเทวดาฉะนั้น

๓. ชาตรูป แปลว่า ทองคำ

รูปวิเคราะห์: ชนนํ ชาตํ, ปกฺกฺจํ ชาตํ ชาตรูปํ ทองคำชื่อว่าชาตรูป เพราะเกิดขึ้นดียิ่ง (ชาต [ชน ชนเน=เกิด + ต] + รูป ปัจจัยในความหมายว่าดียิ่ง) ชาตํ รูปมสชาติ ชาตรูปํ ชื่อว่าชาตรูป เพราะเป็นทองคำที่มีรูปร่างเกิดขึ้น (ชาต + รูป)

อุทาหรณ์: กถญจ วิสาเข มาตุคาม สมภตฺ อนุรทฺติ อธิ วิสาเข มาตุคาม ยํ ภตฺตา อหฺรติ ธนํ วา ธณฺณํ วา รชตํ วา ชาตฺรูปํ วา ตํ อารกฺเขน คฺคฺตฺติยา สมปาเทติ^{๑๐๑} วิสาขมาตุคามรักษาทรัพย์ที่สามิหามาได้ เป็นอย่างไร คือ มาตุคามในโลกนี้รักษาคุ้มครองสิ่งที่มีหามาได้ เป็นทรัพย์ ข้าวเงิน หรือทองก็ตาม

๔. โสณฺณ แปลว่า ทองคำ

รูปวิเคราะห์: สฺกุญฺจํ ทิปฺปะเต ทิตฺติยา ยฺชชเตติ โสณฺณํ ทองคำชื่อว่าโสณณะ เพราะสว่างดี (สุกเปล่งปลั่ง) (สุ + ธิณ คติทิตฺตฺสุ=ไป, สว่าง + อ)

อุทาหรณ์: โสวณฺณชาลํ มณฺโณโสณฺณจิตฺตํ มุตฺตาจิตฺตํ เหมชาเลน ฉนนํ ปรีนิพฺพุเต โคตเม อปฺปเมยเย ปสนฺนจิตฺตา อหฺมาภิโรปยิ^{๑๐๒} เมื่อพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคตม ผู้ทรงมีพระกรุณาหาประมาณมิได้ เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ดิฉันมีจิตเลื่อมใส ได้ใช้ข่ายทองวิจิตรบรรจงไปด้วยแก้วมณีทองคำ และแก้วมุกดา ซึ่งดาดด้วยข่ายทองคำ ห่มคลุมพุทธสรีระ

ชาตฺถุปฺสส อฺปุริ โสณฺณฉตฺตํ อฺปุชยิ^{๑๐๓} ดิฉันได้เอาฉัตรทองคำบูชาเบื้องบนพระสถูปที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ

๕. กณฺจน แปลว่า ทองคำ

รูปวิเคราะห์: กณฺจติ ทิพฺพตีติ กณฺจนํ ทองคำชื่อว่ากัญจน เพราะสุกปลั่ง (กณฺจ ทิตฺตฺย

^{๙๙} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๑๓๖/๑๒๑.

^{๑๐๐} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๒๑๙/๑๓๘.

^{๑๐๑} อง.อญฺจก.(บาลี) ๒๓/๔๙/๒๒๓.

^{๑๐๒} ขุ.วิ.(บาลี) ๒๖/๖๖๔/๖๔.

^{๑๐๓} ขุ.อป.(บาลี) ๓๓/๑๔๖/๔๒๔.

=สว่าง-รุ่งเรือง + ยู)

อุทาหรณ์: ปวิชมภิตสมุสยสส ปาสาทวรสส สุขาโรหนตถิ ทนตมยสนมทุผลกถณจน-
ลตาวินทุมณิปปภาสมุทยุซลโสภิ โสปาน วิย^{๑๐๔} อุปมาดั่งบันไดอันงามรุ่งเรืองเกิดแสงแห่งแก้วมณี
มีแผ่นกระดานที่เกลี้ยงเกลาอ่อนนุ่มที่ทำด้วยงา อันเถาทองคำรัดไว้เพื่อให้ขึ้นได้โดยสะดวกสู่ปราสาท
อันประเสริฐ

ฉทหนโต นาคราชา วสสารตเต อฏฐสทสนาคปริวุโต กถณจนคหายุ วสติ^{๑๐๕} พญาช้าง
ฉัททันต์มีช้างแควล้อม ๘ พันตัว อาศัยอยู่ในถ้ำทองในฤดูฝน

๖. สตุถวณณ แปลว่า ทองคำ

รูปวิเคราะห์: สตุถ วณณ วิย วณณ อสสาติ สตุถวณณ ทองคำชื่อว่าสตุถวณณะ
เพราะมีสีดุจพระฉวีวรรณของพระศาสดา (สตุถ + วณณ)

อุทาหรณ์: รูปิย นาม สตุถวณณ กหาปณ โลหมาสโก ทารุมาสโก ชตุมาสโก เย โวหาร
คจจนติ^{๑๐๖} ชื่อว่า รูปิยะ คือ ทองคำ กหาปณะ มาสกที่ทำด้วยโลหะ มาสกที่ทำด้วยไม้ มาสกที่ทำด้วย
ครั้ง ที่ใช้เป็นอัตราสำหรับแลกเปลี่ยนซื้อขายกัน

โย สตุถวณณ โลหวิเสโส อิห ชาตรูป นาม^{๑๐๗} ทองคำเป็นโลหะชนิดหนึ่ง โลหะชนิดนี้
ชื่อว่าชาตรูปะ

๗. หริ แปลว่า ทองคำ

รูปวิเคราะห์: จิตตมตตาน หริตีติ หริ ทองคำชื่อว่าหริ เพราะนำใจของชาวโลกมาหาตน
มิเค หริตีติ หริ ทองคำชื่อว่าหริ เพราะนำสัตว์ไป (หริ หริเณ=นำไป + อิ)

อุทาหรณ์: ปสส สุนทริ สตุถาริ เหมวณณ หริตตจ อทนต์าน ทเมตาริ สมพุทุมกโต-
ภย^{๑๐๘} สุนทริ ท่านจงดูพระศาสดาผู้มีพระรัศมีดังทองคำ มีพระฉวีวรรณเรืองรองดังทองคำ ทรงฝึก
เหล่าชนที่ใคร ๆ ฝึกไม่ได้ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง ไม่มีภัยแต่ที่ไหน ๆ

๘. กมพู แปลว่า ทองคำ

รูปวิเคราะห์: กมียตีติ กมพู ทองคำชื่อว่ากัมพู เพราะผู้คนอยากได้ (กมุ อิจฉาย=
ปรารถนา-อยากได้ + พุ) กมพิยติ สัวรรณ กรียตีติ กมพู ชื่อว่ากัมพู เพราะผู้คนต้องระมัดระวัง (กมพู
สัวรรณ=สำรวม-ระวัง + อ)

อุทาหรณ์: กา กมพูกายุทธเร กถจนาวะพฐิสิต เหมชาลกสถณนเน นานารตนาลีนี^{๑๐๙}
เทพธิดา ผู้สวมเกยรทอง ประดับอุบะทอง คลุมเรือนร่างด้วยชายทอง เธอสวมศิระษะด้วยพวงมาลัย
แก้วนานาชนิดเป็นใครกัน

๙. จารุ แปลว่า ทองคำ

รูปวิเคราะห์: จรติ เอตถ จิตตุนติ จารุ ทองคำชื่อว่าจารุ เพราะเป็นที่ไปของจิต จรติ

^{๑๐๔} ที.สี.อ.(บาลี) ๑/(๔)/๔๙.

^{๑๐๕} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๓๒๒.

^{๑๐๖} วิมหา.(บาลี) ๒/๕๘๙/๖๓.

^{๑๐๗} วิมหา.อ.(บาลี) ๒/๕๘๓-๔/๑๙๙.

^{๑๐๘} ชุ.เถรี.(บาลี) ๒๖/๓๓๔/๔๗๓.

^{๑๐๙} ชุ.วิ.(บาลี) ๒๖/๖๕๙/๖๓.

ททยะ มนุญญาเวนาติ จารุ ชื่อว่าจารุ เพราะเป็นสิ่งที่ไปในใจโดยเป็นของที่ถูใจ (จร คติภกขณเส= ไป, กิน + ณ)

อุทาหรณ์: ตตถ การยิ จารุปาการสยจิติ ยัม ปาสาหิ มโนรม^{๑๑๐} ข้าพเจ้าเมื่ออยู่ที่อันห้อมล้อมด้วยกำแพงทองนั้น

๑๐. เหม แปลว่า ทองคำ

รูปวิเคราะห์: หิโนติ ปวตตติ จิรกาลนติ เหม ทองคำชื่อว่าเหม เพราะเป็นไปตลอดกาลนาน (หิ คติย=ไป + ม)

อุทาหรณ์: กา กมพุกายุทธเร กณจนาเวพฐิสิต เหมชาลกสยณนเน นานารตนาบาลินิ^{๑๑๑} เทพธิดา ผู้สวมเกยรทอง ประดับอุบะทอง คลุมเรือนร่างด้วยชายทอง เธอสวมศิระษะด้วยพวงมาลัยแก้วนานาชนิดเป็นใครกัน

๑๑. หาฏก แปลว่า ทองคำ

รูปวิเคราะห์: หฎติ ทิพพตีติ หาฏโก ทองคำชื่อว่าหาฏกะ เพราะวาววับ (หฎ ทิตติย=สว่าง-รุ่งเรือง + ณว)

อุทาหรณ์: เอตมหิ ยัม วิชชติ อนตเร ธนัม มุตตา มณิ เวพฐิยณจ ภททกัม สิงคิ สุวณณิ อถวาปี กณจณิ ยัม ชาตรุปี หฎกนติ วุจจติ^{๑๑๒} ทรัพย์ คือ แก้วมุกดา แก้วมณี แก้วไพฑูรย์ ทองสิงคิและทองคำตลอดถึงทองชื่อว่าหาฏกะ เท่าที่มีอยู่ในสถานที่ประมาณเท่านั้น

อุปปลสิขโรปมานิ เต วิมเล หาฏกสนนิเณ มุเข ตว เม นยนาณิ ทกขिय ภियโย กามคุโณ ปวพตติ^{๑๑๓} เพราะเห็นดวงตาของแม่นางอุปมาดังปลายดอกอุบล ดวงหน้าของแม่นางไร้ใฝ่ผ้าเรื่องรองดังดวงหน้ารูปทองคำ ความใคร่ความปรารถนาของฉันทก็ยิ่งกำเริบ

๑๒. ตปณีย แปลว่า ทองคำ

รูปวิเคราะห์: ตปนั ทาหมรหตีติ ตปณियो ทองคำชื่อว่าตปนิยะ เพราะเป็นสิ่งที่สมควรเผาให้ร้อน (ตป ทาเห=เร้าร้อน + อนีย)

อุทาหรณ์: นรนาโรโย พหุเกตถ เนกวนณา กุสมวิภูสิตาภรณตถ สุมนา อนิลปมญจिता ปวนติ สุรภี ตปณียวิตตา สุวณณณนา^{๑๑๔} เทพบุตรและเทพธิดาจำนวนมากในวิมานนี้ มีรูปร่างลักษณะต่าง ๆ กัน มีจิตใจเบิกบาน ทรงทิพยอาภรณ์ประดับด้วยดอกไม้ทิพย์ คลุมด้วยกรองทอง ห่มด้วยอาภรณ์ทอง โขยกลิ้นหอมฟุ้งไปตามลม

๑๓. หิรณย แปลว่า ทองคำ

รูปวิเคราะห์: เสฎฐภาเวน หริยิตพพ คเวสิตพพนติ หิรณยัม ทองคำชื่อว่าหิรณญะ เพราะเป็นสิ่งที่แสวงหากัน เพราะเป็นของล้ำค่า (หริ หรณ=นำไป + อณย) สตตานิ มนัม หรตีติ หิรณยัม ชื่อว่าหิรณญะ เพราะนำใจของสัตว์โลกไป (หริ คติย=ไป + อณย) ขหาติ สตตานิ หิตนติ หิรณยัม ชื่อว่า

^{๑๑๐} วิ.อ.(บาลี) ๓/๕๐๑/๕๗๒.

^{๑๑๑} ขุ.วิ.(บาลี) ๒๖/๖๕๙/๖๓.

^{๑๑๒} อง.อญจก.(บาลี) ๒๓/๔๓/๒๑๒.

^{๑๑๓} ขุ.เถรี.(บาลี) ๒๖/๓๘๔/๔๗๘.

^{๑๑๔} ขุ.วิ.(บาลี) ๒๖/๘๙๓/๙๓.

หิริญญะ เพราะสละประโยชน์เพื่อสัตว์โลก (หา จาเค=สละ + อญญ) เสฏฐภาวํ หาติ คจจตีติ หิริญญํ
ชื่อว่าหิริญญะ เพราะถึงความล้ำค่า (หา คติยํ + อญญ)

อุทาหรณ์: เอหิ ภนเต หิริญญํ วา เต เทม^{๑๑๕} นักเลงนิมนต์ภิกษุผู้เข้าจำพรรษาว่า ท่าน
จงมาเถิดขอรับ พวกผมจะถวายทองคำแก่ท่าน

๓.๑๐ ทองคำ ๔ ชนิด

ชนิดของทองคำนั้นเหล่านี้ คือ จามิกรํ ทองจามิกระ สาตกุมภํ ทองสาตกุมภะ ชมพุนท์
ทองชมพุนทะ (ชมพุราช) สิงคี ทองสิงคีดีกว่าทองทั้งหมด เพราะมีรัศมีและกลิ่นหอม

๑. จามิกร แปลว่า ทองจามิกระ

รูปวิเคราะห์: จามี นาม เอกา ปุพฺพชาติ, ตํกรตฺตา จามิกโร ดอกไม้ชนิดหนึ่ง ชื่อว่าจามี,
ทองคำชื่อว่าจามิกระ เพราะกระทำให้เป็นรูปดอกไม้ นั่น จามี นาม อคฺคิ, ตํกรตฺตา จามิกโร ไฟชื่อว่า
จามี, ทองคำชื่อว่าจามิกระ เพราะทำด้วยไฟนั้น (จามี [จมุ อทเน=กิน + ณี] + กร กรณ=ทำ + อ)

อุทาหรณ์: ตาทีสุสุจริตวิเสสนิพพตตตาย ปน สุปริสุทฺธจามิกรมริจิจาลวิโชชิตตตตต
วิเสสโต ปิตนิกาสานิ ตสฺสา อารมณานิ^{๑๑๖} ก็เครื่องอาภรณ์ของเทพิดานั้น มีรัศมีสีเหลืองเป็นพิเศษ
เพราะรุ่งเรืองด้วยข่ายมีรัศมีสีทองบริสุทธิ์ โดยเหตุที่เครื่องประดับนั้นเกิดขึ้นเพราะความประพฤติดี
เช่นนั้นเป็นพิเศษ

๒. สาตกุมภ แปลว่า ทองสาตกุมภะ

รูปวิเคราะห์: สตกุมภํ ปทุมเกสรวณฺณํ, ตพฺพณฺณสทิสตฺตา สาตกุมภํ สตกุมภะเป็นสีของ
เกสรดอกปทุม, ทองคำชื่อว่าสาตกุมภะ เพราะสีเหมือนสีของดอกปทุมนั้น (สตกุมภ + ณ)

อุทาหรณ์: ทิพฺพสุวณฺณเป จามิกรํ, จามิกรโต สาตกุมภํ, สาตกุมภโต ชมพุนท์, ชมพุนท
โต สิงคีสุวณฺณํ ตํ ทิ สพฺพเสฏฺฐิ^{๑๑๗} จามิกรคัพพีใช้ในอรรถว่า ทิพฺพสุวณฺณ ทองสาตกุมภะทำมาจาก
ทองจามิกระ ทองชมพุนท์ทำมาจากทองสาตกุมภะ และทองสิงคีทำมาจากทองชมพุนท์ เพราะฉะนั้น
ทองสิงคินั้น จึงเป็นทองที่ดีที่สุด

๓. ชมพุนท์ แปลว่า ทองชมพุนท์

รูปวิเคราะห์: เทวรุกขกฺุตตาย มหาชมพฺุยา ปติฏฺฐิตฏฺฐาเน นที ชมพุนท์, ตสฺสํ ปติเตหิ
มหาคชปฺปมาณานํ กุมภปฺปมาณานํ วา ผลานํ พีเชหิ ชาตํ สุวณฺณํ ชมพุนท์ ทองคำชื่อว่าชมพุนทะ
เพราะเกิดจากเมล็ดของผลหว่าที่โตเท่าช้างใหญ่หรือโตเท่าหม้อที่หล่นลงในแม่น้ำซึ่งอยู่ใกล้ต้นหว่า
ใหญ่อันเป็นต้นไม้ของเทวดา (ชมพุ + นที + ณ)

อุทาหรณ์: รตตชมพุนทสุวณฺณอุทกปฺปสาทกมณฺิรตนสุวิสุทฺธมุตตารตนโรตปวาหาทิวาณิ
ชูปมาทโย^{๑๑๘} พ่อค้าทองชมพุนท์สีแดง พ่อค้าแก้วมณีน้ำใสสะอาด พ่อค้าแก้วมุกดาหารใสสะอาด
พ่อค้าแก้วประพาฬที่เจียรระไนแล้วเป็นต้น

๔. สิงคี แปลว่า ทองสิงคี

รูปวิเคราะห์: สิงคี นาม เอกา มจฺจชาติ, ตพฺพณฺณตตาย สิงคี ปลาชนิดหนึ่งชื่อว่าสิงคี,

^{๑๑๕} วิ.ม.(บาลี) ๔/๒๐๑/๒๒๑.

^{๑๑๖} ขุ.วิ.อ.(บาลี) ๖๕๘/๑๘๗.

^{๑๑๗} ขุ.วิ.อ.(บาลี) ๑/๑๓.

^{๑๑๘} ม.ม.อ.(บาลี) ๑/(๑๐๖)/๒๕๒.

ทองคำชื่อว่าสิงคี เพราะมีสีเหมือนปลาชนิดนั้น (สิงคี + ณ)

อุทาหรณ์: สิงคีนิกขสุวรรณโณ ราชคหฺ ปาวีสึ ภควา^{๑๑๙} พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระฉวีวรรณเสมอด้วยสีลิมทองสิงคี ได้เสด็จเข้าไปยังกรุงราชคฤห์

๓.๑๑ นายช่าง ๕ หมู่

๕๔. **ตจฉโก ตนตวาโย จ**

รชโก จ นหาปีโต;

ปญจโม จมมกาโรติ

การโว ปญจิเม สिय.

(๕๐๕)

นายช่าง ๕ หมู่เหล่านี้ คือ

๑. **ตจฉก** แปลว่า ช่างไม้, ช่างฉาก, ช่างไส

วิเคราะห์: ตจฉติ ตนุกโรตีติ ตจฉโก ช่างชื่อว่าตจฉกะ เพราะทำให้บาง (ตจฉ ตนุกรณ= เหลา-ฉาก-ทำให้บาง + ณวุ)

อุทาหรณ์: ทารุ นมยนิติ ตจฉกา^{๑๒๐} ช่างฉากย่อมฉากไม้ได้

๒. **ตนตวาย** แปลว่า ช่างหูก, ช่างถัก, ช่างทอผ้า

วิเคราะห์: ตนตฺ วายตีติ ตนตวาโย ช่างชื่อว่าตนตวายะ เพราะทอหูก (ตนต + เว ตนตสนนาเน=กรอด้าย + ณ)

อุทาหรณ์: สุตตํ ธารยิตวา อมกสส ตนตวายสส เทหิ จีวรํ วายาเปตวา นิกขิปาหิ อาคโต ออยฺยํ อุปนนฺทํ จีวเรน อจฺฉาเทสสามิ^{๑๒๑} เธอจงกะด้ายแล้วมอบให้ช่างหูกชื่อนั้น ขอให้เขาทอจีวรเก็บไว้ ฉันทกลับมาแล้วจะนิมนต์พระคุณเจ้าอุปนันทะให้ครองจีวร

๓. **รชก** แปลว่า ช่างย้อมผ้า

วิเคราะห์: วตถํ รชชตีติ รชโก ช่างชื่อว่ารชกะ เพราะย้อมผ้า (รชช ราเค=ย้อม-กำหนด-ยินดี + ณวุ)

อุทาหรณ์: เตน โข ปน สมเยน ฉพพคฺคิยา ภิกฺขู รชกตฺถรณํ คนตวา รชกภณฺชิกํ อวหรีสุ^{๑๒๒} สมัยนั้น พวกภิกษุฉันพิงไปที่ลานตากผ้าของช่างย้อม ได้ลักห่อผ้าของช่างย้อม

๔. **นหาปีต** แปลว่า ช่างกลบ, ช่างตัดผม

วิเคราะห์: เกเส นยฺหตีติ นหาปีโต ช่างชื่อว่านหาปีตะ เพราะทำให้ผมสะอาด (นหา โส เจยเย=ทำให้สะอาด + ป อี อาคม + ต) น หาเปตีติ นหาปีโต ชื่อว่านหาปีตะ เพราะทำให้ผมไม่ให้เสื่อม (น + หา ปรีหาเน=เสื่อม + ณาเป + อี + ต)

อุทาหรณ์: หินํ นาม สิปฺปํ นพการสิปฺปํ กุมภการสิปฺปํ เปสการสิปฺปํ จมมการสิปฺปํ นหาปีตสิปฺปํ^{๑๒๓} ชื่อว่าศิลปวิทยาชั้นต่ำ ได้แก่ วิชาช่างจักสาน วิชาช่างหม้อ วิชาช่างหูก วิชาช่างหนัง วิชาช่างกลบ

^{๑๑๙} วิ.ม.(บาลี) ๔/๕๘/๔๙.

^{๑๒๐} ม.ม.(บาลี) ๑๓/๓๕๒/๓๓๗.

^{๑๒๑} วิ.ม.ห.(บาลี) ๒/๖๔๑/๘๙.

^{๑๒๒} วิ.ม.ห.(บาลี) ๒/๑๓๒/๗๖.

^{๑๒๓} วิ.ม.ห.(บาลี) ๒/๑๕/๑๑๑.

๕. จมมการ แปลว่า ช่างหนัง, ช่างรองเท้า, ช่างกระเป่าหนัง

รูปวิเคราะห์: จมม กโรติ วิการ อาปาทยตีติ จมมกาโร ช่างชื่อว่าจัมมการะ เพราะทำหนังให้เป็นของพิเศษ (จมม + กร กรณ=ทำ + ณ)

อุทาหรณ์: อสุการา ฆมการา จมมการา จ ตจจกา ปสนนจิตตา สมนา ปุคธมม อักสูเต^{๑๒๔} ช่างศรก็ตี ช่างกลิ้งก็ตี ช่างหนังก็ตี ช่างถากก็ตี ล้วนมีจิตเลื่อมใส มีใจยินดี ได้พากันประพฤติธรรมจำนวนมาก

๓.๑๒ ทาส ๔ พวก

๕๕. อนโต ชาโต ธนุกีโต

ทาสโพยปคโต สย;

ทาสา กรมรานีโต-

จเจวนเต จตุธา ลีย.

(๕๑๕)

ทาสมี ๔ พวกเหล่านี้ คือ

๑. อนโตชาต แปลว่า ทาสเกิดในเรือน, ลูกทาส

รูปวิเคราะห์: อนโตเคเห ทาสยา กุจฉิมหิ ชาโต อนโตชาโต ทาสชื่อว่าอนโตชาตะ เพราะเกิดในครรภ์ของนางทาสภายในเรือน (อนโต + ชน ชนเน=เกิด + ต)

อุทาหรณ์: จตุตาโร ทาสา อนโตชาตโก ทาโส ธนุกีโตโก ทาโส สามัง วา ทาสพย อูปติ อากัมโก วา ทาสวิสย อูปติ^{๑๒๕} ทาส ๔ จำพวก คือ ๑. ทาสที่เกิดภายใน (ทาสในเรือนเบี้ย) ๒. ทาสที่ซื้อมาด้วยทรัพย์ (ทาสสินไถ่) ๓. ผู้สมัครเป็นทาสเอง ๔. เชลยที่ตกเป็นทาส

๒. ธนุกีต แปลว่า ทาสที่ใช้เงินซื้อมา, ทาสสินไถ่

รูปวิเคราะห์: ธเนน กิโต ธนํ ทตวา ทาสภาวํ กโตติ ธนุกีโต ทาสชื่อว่าธนุกีตะ เพราะเขาซื้อด้วยทรัพย์แล้วทำให้เป็นทาส (ธน + กิ ทพพวินิมเย=แลกเปลี่ยน-ซื้อขาย + ต)

อุทาหรณ์: อนโตชาตคธนุกีตกรมรานีตคปฺปเกทํ ปน ทาสเวย ทรนตสส อวหาโร โหติ^{๑๒๖} แต่เมื่อภิกษุลักทาสนั้นแล ต่างโดยเป็นทาสที่เกิดในเรือนเบี้ย ทาสสินไถ่ และทาสที่ถูกนำมาเป็นเชลย ย่อมเป็นอวหาร (อาการลักขโมย)

๓. ทาสพโยปคต แปลว่า ทาสที่ยอมตัวเข้าไปเป็นทาสเอง

รูปวิเคราะห์: สยเมว ทาสพโยปคโต ทาสชื่อว่าทาสพโยปคตะ เพราะเข้าไปสู่ความเป็นทาสเอง ภยนิวารณาทุยตุลํ ทาสภาวํ อูปคโต ทาสโพยปคโต ทาสชื่อว่าทาสพโยปคตะ เพราะเข้าไปเป็นทาส เพื่อประโยชน์มีการป้องกันภัยเป็นต้น (ทาสพย + อูปคต)

๔. กรมรานีต แปลว่า ทาสที่เป็นเชลยศึก

รูปวิเคราะห์: กรมรภาเวน อานีโต กรมรานีโต ทาสชื่อว่ากรมรานีตะ เพราะถูกนำมาโดยเป็นเชลยศึก (กรมร [กร + มร ปาณจาเค=ตาย + อ] + อานีต)

อุทาหรณ์: จตุตาโร ทาสา อนโตชาโต ธนุกีโต กรมรานีโต สามัง ทาสพย อูปคโต^{๑๒๗} ทาสมี ๔ พวก คือ ทาสเกิดในเรือน ทาสที่ซื้อมาด้วยทรัพย์ ทาสเชลยศึก และทาสที่ยอมตัวเข้าไปเป็นทาสเอง

^{๑๒๔} ขุ.อป.(บาลี) ๓๒/๒๑๕/๔๔๔.

^{๑๒๕} ขุ.ม.(บาลี) ๒๙/[๔]/๘.

^{๑๒๖} วิ.อ.(บาลี) ๑/๑๑๔/๓๙๓.

^{๑๒๗} วิ.ม.อ.(บาลี) ๓/๙๗/๖๒.

๓.๑๓ ป่าทั่วไป, ดง ๗ ศัพท์

๕๖. อรรถณฺ์ กานนฺ์ ทาโย คหณฺ์ วิปินฺ์ วนฺ์;
อฏฺวิ'ตฺถิ มหารณฺ์ ตว'รณฺณานิ'ตฺถิยฺ์ ภเว. (๕๓๖)

มีศัพท์ว่า อรรถณ, กานน, ทาโย, คหณ, วิปิน, วน และ อฏฺวิ

๑. อรรถณ แปลว่า ป่า, ดง

รูปวิเคราะห์: ชนา อรรถณฺติ คจฺจนฺติ เอตถาติ อรรถณฺ์ ป่าชื่อว่าอรรถณฺ์ เพราะเป็นที่ไปของ
ผู้คน อริยเต คมยเตติ อรรถณฺ์ ชื่อว่าอรรถณฺ์ เพราะถูกผู้คนท่องเที่ยวไป (อธ คมเน=ไป + อณฺ) นตฺถิ
ราชา เอตถาติ อรรถณฺ์ ชื่อว่าอรรถณฺ์ เพราะเป็นสถานที่ไม่มีพระราชธา (น + ราช + ณฺ)

อุทาหรณฺ์: อรรถณฺ์ นาม ฐเปตฺวา คามณฺจ คามูปจารณฺจ อวเสสฺ อรรถณฺ์ นาม^{๑๒๘} ที่ชื่อว่า
ป่า ได้แก่ สถานที่ที่เว้นหมู่บ้านและอุปจารหมู่บ้าน นอกนั้นชื่อว่าป่า

๒. กานน แปลว่า ป่า, ดง

รูปวิเคราะห์: เกณ ชเลน อนนฺ์ ปาณนฺ์ อสฺสาติ กานนฺ์ ป่าชื่อว่ากานนฺ์ เพราะเป็นอยู่ได้
ด้วยน้ำ (ก + อนน) จิตฺมชณฺนตฺกสมเย กวติ สทฺทฺ กโรตฺติติ กานนฺ์ ชื่อว่ากานนฺ์ เพราะเป็นแหล่งส่งเสียง
ตอนกลางวันของนกทั้งหลาย (กฺ สทฺเท=ส่งเสียง-ออกเสียง + ยฺ) โกกิลมยฺรธาโย กวณฺติ สทฺทฺทาณฺติ
กฺชณฺติ เอตถาติ กานนฺ์ ชื่อว่ากานนฺ์ เพราะเป็นที่ส่งเสียงของสัตว์มีนกดูเหว่าและนกยูงเป็นต้น

อุทาหรณฺ์: พหุผลฺ กานนฺ์ อวเสย^{๑๒๙} นกพิงอาศัยป่าที่มีผลไม้มากอยู่
ยทา อหฺ พุทธารณฺเณ สฺยเณ วิปินกานเน อชฺโฆคเหตฺวา วิหรามิ อกิตฺติ นาม ตาปโส^{๑๓๐}
เราเป็นดาบสนามว่าอกิตติเข้าไปอาศัยอยู่ในป่าใหญ่ที่ว่างเปล่าส่งดเสียงปราศจากเสียงอ้ออิงในกาลใด

๓. ทาโย แปลว่า ป่า, ดง

รูปวิเคราะห์: ทาติ อวชณฺชติ เอตถาติ ทาโย ป่าชื่อว่าทาโย เพราะเป็นที่ตัดต้นไม้ (ทา
อวชณฺชเน=ตัดเป็นท่อน-ขาด + ณ) ทายเต ฉินฺทียเตติ ทาโย ชื่อว่าทาโย เพราะถูกตัด (ทา เฉทเน=
ตัด + ณ)

อุทาหรณฺ์: น ภิกฺชเว ทาโย อาเพเปตฺพโพ โย อาสิมเปยฺย อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส^{๑๓๑} ภิกฺช
ทั้งหลาย พวกเขาไม่ควรเผาป่า รูปใดเผาป่า ต้องอาบัติทุกกฏ

๔. คหณ ป่า, ดง

รูปวิเคราะห์: คณฺหนฺติ เอตถ มนุสฺสา มยฺรธาโย สตฺตา จ ทพฺพสมภาราทีนํ อตฺตโน
นิวาสํ วาติ คหณฺ์ ป่าชื่อว่าคหณฺ์ เพราะเป็นที่ที่พวกมนุษย์ถือเอาเครื่องก่อสร้างและเป็นที่ที่สัตว์มี
นกยูงเป็นต้นยึดเอาเป็นที่อาศัยของตน (คห อุปาทาน=ยึดเอา-ถือเอา + ยฺ) คจฺจนฺตฺ หนฺตฺติ คหณฺ์ ชื่อ
ว่าคหณฺ์ เพราะเป็นที่ที่เบียดเบียนคนเดินทาง (ค + หน หีสายฺ=เบียดเบียน-ฆ่า + อ)

อุทาหรณฺ์: ธนฺุหตฺโต คหณฺ์ ปวิฏฺโฐ สตฺถุ ปิสฺสุกฺลํ ทิสฺวา ปสนนฺมานโส ธนฺุ นิภฺชมิตฺวา พุทฺธ
คฺเณ อนุสฺสริตฺวา ปิสฺสุกฺลํ วนฺทิ^{๑๓๒} บุรุษนั้นถือธนูเข้าไปสู่ป่า มองเห็นผ้าบังสุกุลของพระศาสดาแล้ว

^{๑๒๘} วิ.มหา.(บาลี) ๑/๙๒/๖๑.

^{๑๒๙} ขุ.สุ.(บาลี) ๒๕/๑๑๔๑/๕๕๒.

^{๑๓๐} ขุ.จฺริยา.(บาลี) ๓๓/๓/๕๘๒.

^{๑๓๑} วิ.จฺ.(บาลี) ๗/๒๘๓/๔๕.

^{๑๓๒} ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/๑๗๐/๔๕๗.

จิตเลื่อมใสจึงวางธนูลง ได้ระลึกถึงพระพุทธคุณแล้วไหว้ผ้าบังสุกุล

๕. วิปิน ป่า, ดง

รูปวิเคราะห์: วปนฺติ เอตถาติ วิปินํ ป่าชื่อว่าวิปินะ เพราะเป็นที่ปลูกพืชพันธุ์ (วป พืช-
นิกฺเขเป=หว่านพืช-เพาะปลูก + อิน)

อุทาหรณ์: วิปินํ จาริ สมพุทฺโธ รุกฺขมุเล วสิ ตทา ปณฺณสาถํ กริตฺวาน อทาสี อปราชิ
เต^{๑๓๓} ครั้งนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จเที่ยวไปตามมาราวป่า ประทับอยู่ที่โคนไม้ ข้าพเจ้าได้สร้าง
บรรณศาลาถวายแต่พระองค์ผู้ไม่ทรงพ่ายแพ้

๖. วน แปลว่า ป่า, ดง

รูปวิเคราะห์: วณฺนติ ตํ ภขฺนติ มยุโรโกกิลาทโย สตตฺตาติ วณํ ป่าชื่อว่าวณะ เพราะเป็นที่ส่ง
เสียงของสัตว์ทั้งหลายมีนกคู้เหว่า เป็นต้น โกกิลาทโย วณฺนติ ภขฺนติ เอตถาติ วณํ ชื่อว่าวณะ เพราะเป็น
ที่คบหาของสัตว์ทั้งหลายมีนกคู้เหว่า เป็นต้น ปิปาเสหิ วณฺยเตติ วณํ ชื่อว่าวณะ เพราะเป็นที่พวกคน
กระหายปรารถนาที่จะเข้าหา (วณ สมภตฺติสทฺเทสุ=คบหา-เข้าหา, ส่งเสียง-ออกเสียง + อ)

อุทาหรณ์: สิวฺหว นทฺตี วเน^{๑๓๔} เหมือนพญาราชสีห์บนลือสีหนาทอยู่ในป่า

๗. อฎฺฐวิ, อฎฺฐวี แปลว่า ป่า, ดง

รูปวิเคราะห์: อฎฺฐนฺติ คจฺจนฺติ ยตถ ปจฺฉิมิ เวยสิ สา อฎฺฐวี ป่าชื่อว่าอฎฺฐวี เพราะเป็นที่ที่ไป
ในวัยสุดท้ายคือออกบวช อฎฺฐา อวฺยโว เสลา เอตถาติ อฎฺฐวี, อฎฺฐวี ชื่อว่าอฎฺฐวี, อฎฺฐวี เพราะเป็นที่มศีลา
เป็นส่วนประกอบ (อฎฺฐ คมเน=ไป + อว + อี) อฎฺฐํ ฎฺฐวติ วิรุหฺตฺติ อฎฺฐวี ชื่อว่าอฎฺฐวี เพราะงอกขึ้นข้างบน
(อา + ฎฺฐ วิรุหฺเน=งอกขึ้น + ณ + อี)

อุทาหรณ์: ตํ กิร ทิสาจาริกวิมานํ วฎฺฐนฺนิอฎฺฐวียํ อโหสิ^{๑๓๕} นัยว่า เสรีสภิวิมานนั้นเป็น
วิมานสำหรับเทพผู้จาริกมาจากทุกทิศ ตั้งอยู่ที่ดงชื่อว่าวฎฺฐนฺนิ (ลับแล)

๓.๑๔ ป่าใหญ่, ป่าทึบ, ป่าดงดิบ ๒ ศัพท์

มีศัพท์ว่า มหารณฺณ และ อรณฺณานิ

๑. มหารณฺณ แปลว่า ป่าใหญ่, ป่าทึบ, ป่าดงดิบ

รูปวิเคราะห์: มหาทุมลตาวณํ มหารณฺณํ ป่าชื่อว่ามหารัณฺณะ เพราะเป็นที่มืดต้นไม้และ
เถาวัลย์มาก มหฺนตํ อรณฺณํ มหารณฺณํ ชื่อว่ามหารัณฺณะ เพราะเป็นป่าใหญ่ (มหฺนต + อรณฺณ)

อุทาหรณ์: สาสเน วินามหากํ ชิวฺเตน อลํ มยํ ปวิสิตฺวา มหารณฺณํ ยุญฺชาม ชินสาสนํ^{๑๓๖}
เราทั้งหลายเว้นศาสนาไม่ควรจะมีชีวิตอยู่ จึงเข้าไปยังป่าใหญ่แล้วบำเพ็ญเพียรตามคำสอนของพระชิน
สีห์เถิด

๒. อรณฺณานิ แปลว่า ป่าใหญ่, ป่าทึบ, ป่าดงดิบ

รูปวิเคราะห์: อรณฺณสฺส อยํ อรณฺณานิ ป่าชื่อว่าอรณฺณานิ เพราะป่าใหญ่นี้เป็นของป่า
(อรณฺณ + อินี)

^{๑๓๓} ขุ.อป.(บาลี) ๓๒/๓๓/๓๑๕.

^{๑๓๔} ม.ม.(บาลี) ๑๓/๓๙๙/๓๘๕.

^{๑๓๕} ที.ม.อ.(บาลี) ๒/(๔๔๑)/๔๓๑.

^{๑๓๖} ขุ.อป.(บาลี) ๓๓/๑๓๕/๑๙๗.

อุทาหรณ์: พุทธาเนติ มหาบุรุษชกจกคหนตตาย มหาเวเน อรณณานิย^{๑๓๗} บพว พุทธาเน หมายถึงในป่าใหญ่ อันชื่อว่าอรณณานิ เพราะรกชัฏไปด้วยต้นไม้ใหญ่และกอไม้ใหญ่

๓.๑๕ สนวน, สนวนสาธาณะ, สนวนหย่อม ๒ ศัพท์

๕๗. นครา นาดิตุรสมึ สนเตหิ โย'ภโรปีโต;
 ตรุสนโท ส อาราโม ตโถ'ปวน'มัจเจต. (๕๓๗)

โย ตรุสนโท นาดิตุรสมึ นครา สนเตหิ อภโรปีโต อิตถิ โส อาราโม อุปวนัง จ อิตถุจเจต หมูไม้ที่พวกสัตว์บุรุษพากันปลูกไว้ไม่ไกลจากเมือง เรียกว่าอารามะและอุปวนะ

๑. อาราม แปลว่า สนวน, สนวนสาธาณะ, สนวนหย่อม, อาราม

รูปวิเคราะห์: อาคนตวา รมนติ เอตถาติ อาราโม สถานที่ชื่อว่าอารามะ เพราะเป็นที่ที่ม้ายินดี (อา + รมุ ก็หาย=เล่น-ยินดี + ณ)

อุทาหรณ์: อาราโม นาม ปุพพาราโม ผลาราโม^{๑๓๘} ที่ชื่อว่าสวน ได้แก่สวนไม้ดอก สวนผล

๒. อุปวน แปลว่า สนวน, สนวนสาธาณะ, สนวนหย่อม

รูปวิเคราะห์: อุปคตํ อุปโรปีตํ วา วณํ อุปวนัง สถานที่ชื่อว่าอุปวนะ เพราะอยู่ใกล้หรือเขาปลูกไว้ (อุป + วณ)

อุทาหรณ์: สฎฐุ โรปีตํ สหิตํ ขนสนนิเวสํ อุทธเมว อฎฐิตํ อชุกทิมสาขํ อุปวนัง วีย^{๑๓๙} เหมือนสวนที่มีต้นไม้กิ่งตรงและยาวซึ่งอยู่ตอนบน เขาปลูกไว้ดี ซิดกัน ตั้งอยู่ที่บ

๓.๑๖ ภูเขาสัตตบรรพต ๗ คือ

๕๘. คิชฌณุกุญฺโฆ จ เวภาโร เวปุลโล'ลลิตฺติ นคา;
 วิญโณ ปณทว-วงกาที ปุพพเสโล ตุ โจ'ทโย;
 มนทาโร'ประเสโล'ตโถ หิมวา ตุ หิมาจโล. (๖๐๖)

๑. คิชฌณุกุญ แปลว่า ภูเขาคิชฌณุกุญ

รูปวิเคราะห์: คิชฌา สกณวิเสสา อสส กุญฺเ วสนตีติ คิชฌณุกุญฺโฆ ภูเขาชื่อว่าคิชฌณุกุญ เพราะมีแรงอาศัยอยู่บนยอด คิชฌสทิสกุกุญฺตตตาย คิชฌณุกุญฺโฆ ชื่อว่าคิชฌณุกุญ เพราะมียอดเหมือนแรงคิชฌา เอตถ วสนตีติ คิชฌํ คิชฌํ กุญฺเ เอตสสาติ คิชฌณุกุญฺโฆ ชื่อว่าคิชฌณุกุญ เพราะมียอดเป็นที่อาศัยของแรง (คิชฌ + กุญ)

อุทาหรณ์: ภควา สมพพฺเลหิ ภิกขุหิ สหิ คิชฌณุกุญฺวา ปพพตา โอโรหนโต อททส ตํ กุญฺกํ อภีรูปํ ทสสนียํ ปาสาทิกํ โลหิตกํ^{๑๔๐} พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จลงจากภูเขาคิชฌณุกุญพร้อมกับภิกษุจำนวนมาก ทอดพระเนตรเห็นกุญฺอันงดงามนำดู นำชม

๒. เวภาร แปลว่า ภูเขาเวภาระ

รูปวิเคราะห์: วิเสเสน ภาตีติ เวภาโร ภูเขาชื่อว่าเวภาระ เพราะสว่างรุ่งเรืองเป็นพิเศษ (วิ

^{๑๓๗} ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/๓๑/๑๔๑.

^{๑๓๘} วิมทา.(บาลี) ๑/๑๐๒/๖๕.

^{๑๓๙} ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๒๗๐/๒๖๗.

^{๑๔๐} วิมทา.(บาลี) ๑/๘๕/๕๖.

+ ภา ทิตติย=สว่าง-รุ่งเรือง + อร)

อุทาหรณ์: อมหากั อวูโส ทพพ เวการปสเส สดตปณณคฺหาย เสนาสนํ ปญญาเปหิ^{๑๔๑}
ท่านจงจัดแจงเสนาสนะให้พวกกระผมที่ถ้าสัตตบรรณคฺหาข้างภูเขาเวการะ

๓. เวปุลล แปลว่า ภูเขาเวปุลล

รูปวิเคราะห์: วิเสเสน ปุลลตีติ เวปุลโล ภูเขาชื่อว่าเวปุลล เพราะใหญ่เป็นพิเศษ (วิ +
ปุล มหุตเต=ความเป็นใหญ่ + ญย)

อุทาหรณ์: อถ ทกฺขสิ ภทฺทนเต เวปุลลํ นาม ปพพตํ นานาทุมคณาภิณฺณํ สีตจฉายํ
มโนรม^{๑๔๒} ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระเจริญ ต่อจากนั้น พระองค์จักทรงทอดพระเนตรเห็นภูเขาเวปุลล
ซึ่งดาราตาชไปด้วยหมุ่ไม่นานาพันธุ มีเงาร่มเย็น น่ารื่นรมย์ใจ

๔. อีสึคิลิ แปลว่า ภูเขาอีสึคิลิ

รูปวิเคราะห์: อีสโย คิลตีติ อีสึคิลิ ภูเขาชื่อว่าอีสึคิลิ เพราะกลืนกินฤษี (อีสึ + คิล
อทเน=กิน + อี)

อุทาหรณ์: เต อิมํ ปพพตํ ปวิสฺสนตา ทิสฺสนติ ปวิภูฏาน ทิสฺสนติ ตเมณํ มนุสฺสา ทิสฺวา
เอวมาหฺสุ อโย ปพพโต อิเม อีสึ คิลตีติ อีสึคิลิ อีสึคิลีเตวว สมณฺญา อุทปาที^{๑๔๓} พระปัจเจกพุทธเจ้า
เหล่านั้นกำลังเข้าไปสู่ภูเขานี้ ประชาชนเห็น แต่พอท่านเข้าไปแล้ว ประชาชนไม่เห็น พวกเขาเห็นเหตุ
ดังกล่าวนี้ จึงพูดกันอย่างนี้ว่า ภูเขานี้กลืนกินฤษีเหล่านี้ ภูเขานี้จึงปรากฏชื่อว่า อีสึคิลิ อีสึคิลิ ดังนี้

๕. วิญญ แปลว่า ภูเขาวิญญ

รูปวิเคราะห์: อาทิจจคฺมนวิโรเธน วิรุฑฺธํ ฌายตีติ วิญญโณ ภูเขาชื่อว่าวิญญ เพราะคิดผิด
โดยขวางทางโคจรของดวงอาทิตย์ (วิ + ญเ จินตายน=คิด + อ) วโนติ อตฺตานมนุภฺวิตฺตุ ยาจตีติ วิญญโณ
ชื่อว่าวิญญ เพราะขอเพื่อเสวยตนเอง (วน ยาจเน=ขอ + ญ)

๖. ปณทว แปลว่า ภูเขาปณทว

รูปวิเคราะห์: ปณทฺวณฺณตายน ปณทโว ภูเขาชื่อว่าปณทว เพราะมีสีเหลืองอ่อน (ปณท
+ ญ) ปณทติ คจฺจตีติ ปณทโว ชื่อว่าปณทว เพราะเป็นไปปกติ (ปณท คติย=ไป + อว)

อุทาหรณ์: มหาปุริโสปี นครา นิกฺขมิตฺวา ปณทวปพฺพตจฺฉายาย ปุรตฺถาภิมุโข นิสึทิตฺวา
อาหาร ปจฺจเวกฺขิตฺวา นิพพิกาโร ปรีภุญฺชิตฺวา^{๑๔๔} ฝ่ายพระมหาบุรุษ เสด็จออกจากเมืองทางประตูที่เสด็จ
เข้ามาบ่ายพระพักตร์ไปทางตะวันออกแห่งร่มเงาภูเขาปณทว ประทับนั่งพิจารณาอาหารไม่มีอาการ
ผิดปกติเสวย

๗. วงก, วงกต แปลว่า ภูเขาวังกะ, ภูเขาวงกต

รูปวิเคราะห์: กุฏิลตายน วงโก ภูเขาชื่อว่าวังกะ เพราะมีความคดเคี้ยว (วงก โกฎิลเล=
คด-งอ + อ)

^{๑๔๑} วิ.จ. (บาลี) ๖/๑๙๑/๒๒๔.

^{๑๔๒} ขุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๑๙๐๓/๓๓๒.

^{๑๔๓} ม.อุ. (บาลี) ๑๔/๑๓๓/๑๑๘.

^{๑๔๔} ขุ.พุทธ.อ. (บาลี) ๕๐/๔๑๒.

อุทาหรณ์: อวรุทสิ มั เทว วงศ์ คจฉามิ ปุพพต^{๑๔๕} ขอเดชะ ขอพระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเนรเทศของพระองค์เถิด ข้าพระองค์จะไปยังเขาวงกต

เต ตตถ อมเห ปสสิตวา กลุณั ปรีเทวยุ ทุกขนเต ปฏิวเณติ พุเร วงกตปพพโต^{๑๔๖} พวกเขาพบเราในระหว่างทางนั้น ต่างก็พากันคร่ำครวญอย่างน่าสงสารทุกซักระห่มตอบเราว่า เขาวงกตยังอยู่อีกไกล

๓.๑๗ ภูเขาทิศตะวันออก ๒ ศัพท์

มีศัพท์ว่า ปุพพเสล และ อุทย

๑. **ปุพพเสล** แปลว่า ภูเขาทิศตะวันออก

รูปวิเคราะห์: อปรเสลาเปกขาย ปุพโพ จ เสโล จาติ ปุพพเสโล ภูเขาชื่อว่าปุพพเสล เพราะหันหน้าไปทางภูเขาทิศตะวันตก (ปุพพ + เสล)

๒. **อุทย** แปลว่า ภูเขาทิศตะวันออก

รูปวิเคราะห์: อุเทนติ อสมา สุริยาทโยติ อุทโย ภูเขาชื่อว่าอุทยะ เพราะเป็นทางขึ้นไปของดวงอาทิตย์เป็นต้น สุริยาทีนุทยโยคโต อุทโย ชื่อว่าอุทยะ เพราะประกอบการขึ้นของดวงอาทิตย์เป็นต้น (อุ + ทย คติมหิ=ไป + อ)

อุทาหรณ์: คนธกุฎิทวารโต นิขมิ กณจนคฺหโต สีโห วีย อุทยปพพตกุฎโต ปุณณจนโท วีย จ^{๑๔๗} พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากประตูพระคันธกุฎี เหมือนพญาราชสีห์ออกจากถ้ำทองคำ และเหมือนดวงจันทร์เต็มดวงลอยขึ้นจากยอดเขาทิศตะวันออก

๓.๑๘ ภูเขาทิศตะวันตก ๓ ศัพท์

มีศัพท์ว่า มนทร, อปรเสล และ อตถ

๑. **มนทร** แปลว่า ภูเขาทิศตะวันตก

รูปวิเคราะห์: มนทยติ สุริโย เอตถาติ มนทรโร ภูเขาชื่อว่ามันทระ เพราะเป็นที่อ่อนแสงลงของดวงอาทิตย์ (มนท มนทเน=อ่อน + อร) มนทปปโก สุริโย อรติ เอตถาติ มนทรโร ชื่อว่ามันทระ เพราะเป็นที่ที่ดวงอาทิตย์อ่อนแสงโคจรไปหา (มนท + ร)

๒. **อปรเสล** แปลว่า ภูเขาทิศตะวันตก

รูปวิเคราะห์: ปุพพเสลาเปกขาย อปรเสโล ภูเขาชื่อว่าอปรเสล เพราะหันหน้าไปทางทิศตะวันออก อปรสมิ ทิสากาเค เสโล อปรเสโล ชื่อว่าอปรเสล เพราะตั้งอยู่ทางทิศตะวันตก

๓. **อตถ** แปลว่า ภูเขาทิศตะวันตก

รูปวิเคราะห์: อตถั อนุปลทธี อทสสนิ คหณกขตตานัน กโรตติ อตถโถ ภูเขาชื่อว่าอถละ เพราะสร้างประโยชน์อันไม่เคยไปปรากฏให้แก่ดาวพระเคราะห์ (อตถ + อ)

อุทาหรณ์: ยถา อตถงคเต สุริเย โหนติ สตตวา ตโมคตา เอวิ พุทธะ อนุปปนเน โหติ โลโก ตโมคโต^{๑๔๘} เมื่อดวงอาทิตย์อัสดงคตแล้ว (แปลว่า ไปแล้วสู่ทิศตะวันตก) สัตว์ทั้งหลายก็ตกอยู่ในความ

^{๑๔๕} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๑๘๑๑/๓๒๓.

^{๑๔๖} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๑๘๗๐/๓๒๙.

^{๑๔๗} ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๒๒/๑๖.

^{๑๔๘} ขุ.อป.(บาลี) ๓๒/๘/๑๓๑.

มีด ฉันไค เมื่อพระพุทธรเจ้ายังไม่เสด็จอุบัติขึ้น สัตว์โลกก็ตกอยู่ในความมืด ฉันนั้น

๓.๑๙ ภูเขาหิมालัย ๒ ศัพท์

๑. **หิมวณฺตุ** แปลว่า ภูเขาหิมาลัย, ภูเขาหิมะ

รูปวิเคราะห์: หิมปปัจจตยา หิมวา ภูเขาชื่อว่าหิมวันตุ เพราะมีหิมะมาก หิมปาดสมเย หิมยุตฺโตติ หิมวา ชื่อว่าหิมวันตะ เพราะประกอบด้วยหิมะ ในฤดูหิมะตก (หิม + วณฺตุ) หิม วมตฺติ หิมวา ชื่อว่าหิมวา เพราะคายหิมะออกมา คิมหกาเล หิม วมตฺติ หิมวา ชื่อว่าหิมวา เพราะคายหิมะออกมาในฤดูร้อน (หิม + วม อุคฺคิเรณ=คายออก-อาเจียน + กฺวิ)

อุทาหรณ์: ตํ ก็ มณฺณถ ภิกฺขเว กตโม นุ โข มหนตฺตโร โย จายํ มยา ปริตฺโต ปาณิมตฺโต ปาสาโณ คหิตฺโต โย จ หิมวา ปพฺพตฺราชาติ^{๑๔๙} ภิกฺขุทั้งหลาย เธอทั้งหลายเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร คือ ก้อนหินขนาดย่อม ๆ เท่าฝ่ามือที่เราถืออยู่นี้กับขุนเขาหิมพานต์ อย่างไหนใหญ่กว่ากัน

๒. **หิมาจล** แปลว่า ภูเขาหิมาลัย, ภูเขาหิมะ

รูปวิเคราะห์: หิมยุตฺตา อจโล หิมาจโล ภูเขาชื่อว่าหิมาจละ เพราะไม่หวั่นไหว เพราะประกอบด้วยหิมะ (หิม + อจล)

๓.๒๐ ภูเขาที่เป็นยอดของเทือกเขาหิมาลัย ๕

๕๙. **คณฺธมาทฺน-เกลาส-กาฬภูมฺโน ติฏฺฐาสฺส** **จิตตภูมฺ-สุทฺสสนา; ปตฺโต ตฺ สานู'นิตฺถิยํ.** (๖๐๗)
ภูเขาที่เป็นยอดของเทือกเขาหิมาลัย มี ภูเขาคณฺธมาทฺน ไกรลาส จิตตภูมฺ สุทฺสสนํ และ กาฬภูมฺ

๑. **คณฺธมาทฺน** แปลว่า ภูเขาคณฺธมาทฺน

รูปวิเคราะห์: อตฺตนิ สณฺชาตคณฺธทพฺพานํ คณฺเธหิ โลเก มทฺยติ โมทฺยตฺตี วา คณฺธมาทฺโน ภูเขาชื่อว่าคณฺธมาทฺน เพราะทำให้ชาวโลกมัวเมาหรือยินดีด้วยกลิ่นของเครื่องหอมที่เกิดขึ้นในตน (คณฺธ + มท อุมมาเท=บ้า-มัวเมา หรือ โมทเน=เพลิดเพลิน-ยินดี + ยุ)

อุทาหรณ์: ปกฺขิชาโต ตทา อาสี สุปณฺโณ ครุฬาริโป อทฺทสํ วิรชํ พุทฺธํ คจฺฉนฺตํ คณฺธมาทฺน^{๑๕๐} ครั้งนั้น ข้าพเจ้าเกิดเป็นพญาครุฑชาติปักษี มีปีกงาม ได้เห็นพระพุทธรเจ้าผู้ปราศจากธุลี คือ กิเลส เสด็จไปยังภูเขาคณฺธมาทฺน

ปัจเจกพุทฺธา คณฺธมาทฺนปพฺพเต สตฺตาทํ นิโรธสมาปตฺติยา วิตฺตินาเมตฺวา นิโรธา วุฏฺฐาย นาคลตาทนตฺกฏฺฐํ ชาทิตฺวา อนตตตฺทเห มุขํ โธวิตฺวา ปตฺตจิวรี อาทาย อากาเสน อาคนฺตฺวา นิปตฺนติ^{๑๕๑} พระปัจเจกพุทธรเจ้าทั้งหลายยังอยู่ด้วยนิโรธสมาบัติตลอดสี่ปาดาร์ ณ คณฺธมาทฺนบรรพต ออกจากนิโรธสมาบัติแล้ว เคี้ยวไม้ชำระฟันชื่ออนาคลตา บ้วนปากที่สระอนาคลตาถือบาตรจีวรเหาะไปแล้วลง

คณฺธมาทฺนภูมฺ สานูมยํ อพฺภนฺตเร มุคฺควณฺณํ มุลคฺนโร สารคฺนโร เฟคคฺนโร ตจคฺนโร ปปฺภิกคฺนโร รสคฺนโร ปตฺตคฺนโร ปุพฺผคฺนโร ผลคฺนโร คณฺธคฺนโรติ อิเมหิ ทสฺหิ คณฺเธหิ อุสฺสนนํ นานป

^{๑๔๙} ม.อ.(บาลี) ๑๔/๒๕๐/๒๑๖.

^{๑๕๐} ข.อป.(บาลี) ๓๒/๔๕/๑๖๖.

^{๑๕๑} ม.ม.อ.(บาลี) ๑/๒๘๖/?. พระไตรปิฎกและอรรถกถา มหามกุฏฯ หน้า ๔๔๙. (อิสิปตน มิคทาเย ปาสราสีสูตร)

ปกการโอสถสณณน กภาพกขุโปลถทิวเส อาทิตตมิว องคารุ ชลนตฺ ติฏฐติ^{๑๕๒} ยอดเขาคันธมาทน์ เป็นยอดเขาที่มีพื้นราบเรียบ หนาแน่นไปด้วยคันธชาติทั้งสิบ คือ ไม้รากหอม ไม้แก่นหอม ไม้กระพี้หอม ไม้เปลือกหอม ไม้สะเก็ดหอม ไม้รสหอม ไม้ใบหอม ไม้ดอกหอม ผลหอม ไม้ลำต้นหอม ดาดาศ ด้วยโอสถนานาประการ วันอุโบสถข้างแรมจะเรืองแสงเหมือนถ่านไฟคุ

๒. เกลาส แปลว่า ภูเขาไกรลาส

รูปวิเคราะห์: เก ชเล ลาโส ลสนํ ทิตติ อสสาติ เกลาโส ภูเขาชื่อว่าเกลาสะ เพราะยินดี ในน้ำ (ก + ลส กนตฺย=ยินดี-ชอบใจ + ณ)

อุทาหรณ์: เตสุ อนตตตทโท สุตสสนญฺญํ จิตรญฺญํ กภาพญฺญํ คนธมาทญฺญํ เกลาสญฺญนฺติ อิมหิ ปญฺจหิ ปพฺพเตหิ ปริกขิตโต^{๑๕๓} ในสระทั้ง ๗ นั้น สระอนาคต ล้อมด้วยภูเขา ๕ ลูก คือ สุตสสนญฺญ จิตรญฺญ กภาพญฺญ คันธมาทญฺญ และไกรลาสญฺญ

๓. จิตตญฺญ แปลว่า ภูเขาจิตตญฺญ (จิตรญฺญ)

รูปวิเคราะห์: วิจิตตญฺญยุตตตาย จิตตญฺญ ภูเขาชื่อว่าจิตตญฺญะ เพราะมียอดดงดงาม (จิตต + ญฺญ)

อุทาหรณ์: ปทุมํ นาม สมพฺพุโธ จิตตญฺญ วสี ตทา^{๑๕๔} ครั้งนั้น พระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมะประทับอยู่ที่ภูเขาจิตตญฺญ

จิตรญฺญํ สพฺพรตนมย^{๑๕๕} เขาจิตรญฺญ เป็นภูเขารัตนะทั้งหมด

๔. สุตสสน แปลว่า ภูเขาสุทศน์

รูปวิเคราะห์: สุตสสนา โอสธิวิเสสา พุกา เอตถ สนตฺติ สุตสสน ภูเขาชื่อว่าสุทศนะ เพราะเป็นที่มียาวิเศษหาได้ง่ายจำนวนมาก สุขเน ปสสิตพฺพตตา สุตสสน ชื่อว่าสุทศนะ เพราะมองเห็นได้ง่าย สุขนํ ทสสนํ เอตถาติ สุตสสน ชื่อว่าสุทศนะ เพราะเป็นที่มียาทศน์สวยงาม สุขํ ทสสนํ ยสฺส ยสมิ วา สุตสสน ชื่อว่าสุทศนะ เพราะเป็นที่ผู้คนมองเห็นแล้วนำความสุขมาให้ (สุ + ทิส เปกขเน=มอง-ดู + ยุ)

อุทาหรณ์: สพฺพานิ สุตสสนเนน สมานพฺเพตสณฺจานานิ ตเมว สรํ ปฏฺิจฉาเทตวา จิตานิ^{๑๕๖} ภูเขาทั้งหมดมีความสูงและสีฐานเสมอเหมือนกับภูเขาสุทศนะ ตั้งปัดสระนั้นนั่นเอง

๕. กภาพญฺญ แปลว่า ภูเขาภาพญฺญ

รูปวิเคราะห์: กภาพญฺญนญฺญยุตตตาย กภาพญฺญ ภูเขาชื่อว่าภาพญฺญะ เพราะประกอบด้วย ยอดสีด้าทะมึน (กภาพ + ญฺญ)

อุทาหรณ์: เตสุ อนตตตทโท สุตสสนญฺญํ จิตรญฺญํ กภาพญฺญํ คนธมาทญฺญํ เกลาสญฺญนฺติ อิมหิ ปญฺจหิ ปพฺพเตหิ ปริกขิตโต^{๑๕๗} ในสระทั้ง ๗ นั้น สระอนาคตล้อมด้วยภูเขา ๕ ลูก คือ สุตสสนญฺญ จิตรญฺญ กภาพญฺญ คันธมาทญฺญ และไกรลาสญฺญ

^{๑๕๒} ม.ม.อ.(บาลี) ๒/(๓๑)/๒๗.

^{๑๕๓} ม.ม.อ.(บาลี) ๒/(๓๑)/๒๗.

^{๑๕๔} ขุ.อป.(บาลี) ๓๒/๑๖/๓๙๙.

^{๑๕๕} ม.ม.อ.(บาลี) ๒/(๓๑)/๒๗.

^{๑๕๖} ม.ม.อ.(บาลี) ๒/(๓๑)/๒๗.

^{๑๕๗} ม.ม.อ.(บาลี) ๒/(๓๑)/๒๗.

ภาพภูมิ อดชนมย์ เขากภาพภูมิเป็นภูเขาแรพลวง

๓.๒๑ พื้นที่ราบบนภูเขา, ที่ราบสูง, เนินเขา ๒ ศัพท์

๑. ปตถ แปลว่า พื้นที่ราบบนภูเขา, ที่ราบสูง, เนินเขา

รูปวิเคราะห์: ปติภูตเต อสมินติ ปตถุ สถานที่ชื่อว่าปตถะ เพราะมีภูเขาตั้งอยู่ (ป + จา คตินิวตติมิหิ=ยื่น-ตั้ง + อ)

อุทาหรณ์: วิวิตต์ เสนาสน์ ภาซติ อรณญ์ รุกขมูล์ ปพพตฺ กนฺทร์ คิริคุหฺ สุสานํ วนปตถํ อพฺโถกาสํ ปลาลปฺญชฺ^{๑๕๘} ภิกษุณฺณํ พักอยู่ ณ เสนาสนะเจียบสงัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่า ช้ำ ป่าซัด (แนวเขา) ที่แจ้ง ลอมฟาง

๒. สานุ แปลว่า พื้นที่ราบบนภูเขา, ที่ราบสูง, เนินเขา

รูปวิเคราะห์: สมภชียเต เสวียเตติ สานุ สถานที่ชื่อว่าसानุ เพราะเป็นที่ผู้คนอยู่อาศัย (สน สมภตติย=คบหา-เข้าหา + ณ) สโนติ อตตนิ ภาตตี อูปปาเทตติ สานุ ชื่อว่าसानุ เพราะเป็นพื้นที่ให้ความชอบเกิดขึ้นในตน (สน ทาเน=ให้ + ณ)

อุทาหรณ์: อถสสาวิหฺเร เอกํ สานุปพพตฺ อารุยหฺ เอกสมิ ฆาสุกฺกุจาเน นิปชชฺ^{๑๕๙} ฝ่าย ชูชกพอคิดตั้งนี้แล้วจึงขึ้นสู่เนินเขาลูกหนึ่งในที่ไม่ไกลสระนั้น แล้วนอน ณ ที่สบาย

๓.๒๒ หมู, คณ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ ๒๙ ศัพท์

๖๐.	สมุโห คณ-สฆาตา	สมุทायो ज सद्यो;	
	สนุโหโท นิวโ โโฮ	विस्रो निकरो जयो.	(๖๒๙)
๖๑.	กาโย ขนฺโร สมุทโย	ฆग्घा समिति संहति;	
	ราสิ ปฺญชฺ สมวಾಯ	पुको चात्तं गथमपकं.	(๖๓๐)
	พฺยุโห วิตฺตาน-คุมฺพา จ	गलापो चाल-मण्डलं.	(๖๓๑)

มีศัพท์ว่า สมุห, คณ, สงฆาต, สมุทาย, สद्यจ, สนุโห, นิวโ, โโฮ, วิสร, นิกโร, จโย, กาย, ขนโร, สมุทย, ฆग्घา, สมिति, สंहติ, ราสิ, ปฺญช, สมวาย, ปุค, ชาติ, กทมพก, พฺยุห, วิตฺตาน, คุมฺพ, กลาโป, ชาล และ มณฺฑล

๑. สมุห แปลว่า หมู, คณ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ

รูปวิเคราะห์: สมมา วิเสเสน จ อูหเต ปฺญชฺภูตตฺตาติ สมุโห หมูชื่อว่าสมุหะ เพราะนับรวมกันโดยชอบและโดยพิเศษ เพราะเป็นของมีความเป็นกอง (ส + อูห คณเน=นับ-คำนวณ + ณ) สมิ สห อวยเวน อูหติ ติฏฐตฺติ สมุโห ชื่อว่าสมุหะ เพราะตั้งอยู่กับส่วนย่อย (สม + อูห จาเน=ตั้ง-ดำรงอยู่ + อ) ส เอกโต อูหียติ ฌายตฺติ สมุโห ชื่อว่าสมุหะ เพราะเขารู้กันว่าเป็นส่วนเดียวกัน (ส + อูห ฌาเน=รู้ + อ)

อุทาหรณ์: อนิพพตฺมานานํ อนุปฺปชฺขมานานํ อนุปาทีเสสย นิพพานธาตฺยา ปรินิพฺพุ- ตานํ อรหนฺตํ สมุโห^{๑๖๐} หมูแห่งพระอรหันต์ทั้งหลาย ผู้ไม่เกิดแล้ว ไม่อุบัติแล้ว ผู้ปรินิพพานแล้ว ด้วยอนุปาทีเสสนิพพานธาตุ

^{๑๕๘} ที.สี.(บาลี) ๙/๒๑๖/๗๒.

^{๑๕๙} ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๑๐/๒๐๘๖/๓๗๙.

^{๑๖๐} ขุ.ม.อ.(บาลี) ๔๕/๒๕๔.

ตตถ มหาสมโยติ มหาสมุโ^{๑๖๑} ในคำเหล่านั้น คำว่า มหาสมโย แปลว่าการประชุมใหญ่

๒. คณ แปลว่า หมู่, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ

รูปวิเคราะห์: คณียติ อวยเวน สหาคี โคน หมู่ชื่อว่าคณะ เพราะเขานับพร้อมกันกับส่วนอื่น (คณ สงฺขยาน=นับ + อ)

อุทาหรณ์: ยาวตา โข ปน เม จุนฺท เอตฺรหิ สงฺโฆ วา คีโณ วา โลเก อูปนฺโน^{๑๖๒} อนึ่งเท่าที่มีสงฆ์หรือคณะเกิดขึ้นแล้วในโลกในบัดนี้

๓. สงฆาต แปลว่า หมู่, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ

รูปวิเคราะห์: สห อวยเวน หนตฺ คจฺจตฺตี สงฆาโต หมู่ชื่อว่าสงฆาตะ เพราะเป็นไปพร้อมกันส่วนย่อย (สํ + หน คมน=ไป + ณ)

อุทาหรณ์: อหุ โข โส ภิกฺขเว สมโย ยํ อานกสฺส มุทิงคสฺส โปราณํ โปกฺขรํ ผลกัอนุตฺรธาโย อาณิสฺสงฆาโต จ อวสฺสยิ^{๑๖๓} ภิกฺขุทั้งหลาย ต่อมา ไมโครงเก่าของตะโพนชื่ออานกะก็หายไป เหลือแต่โครงลิม

อัย อญฺจิสฺสงฆาโต นหารุสมพฺนโร มํเสน อนุปฺลิตโต ฉวียา ปฏิจฺจนฺโน อสุจิทุคฺคณฺชเชคฺจจฺ-ปฏิกฺกุโล อนิจฺจจฺจาทนปริมทฺทนภทฺทนวิหฺรตฺสนธมโม อีทิสฺเส วิกาเร ทสฺเสตฺติ รํางกระดุกนี้ อันเอ็นเกี่ยวพันไว้ อันเนื้อฉาบทาไว้ อันผิวหนังปิดบังไว้ ไม่สะอาด มีกลิ่นเหม็น น่าเกลียดและปฏิกูล มีอันปิดบัง ย้ายี้ ทำลาย กำจัดความไม่เที่ยงเป็นธรรมดา จึงแสดงอาการอันแปลกเช่นนี้

๔. สมุทาย แปลว่า หมู่, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ

รูปวิเคราะห์: สห อวยเวน อุตฺยตฺตี สมุทายโ หมู่ชื่อว่าสมุทายะ เพราะเกิดขึ้นพร้อมกันส่วนย่อย (สํ + อุ + อย คมน=ไป + อ)

อุทาหรณ์: ยตฺถ รูปํ คจฺจตฺติ ตตฺถ จิตฺตํ คจฺจตฺติ ตสฺมา รูปนฺิสฺสิตฺตํ จิตฺตํ คเหตุวา ตํ อรูป-สมุทายํ อตฺตทานํ ตสฺมี รูปํ สมฺนุสฺสตี^{๑๖๔} รูปไป ณ ที่ใด จิตย่อมไป ณ ที่นั้น เพราะฉะนั้น ยึดจิตอาศัยรูปแล้ว เห็นตนอันเป็นกองอรุบนั้น ในรูปนั้น

๕. สญฺจย แปลว่า หมู่, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสมทบ การสมาคม

รูปวิเคราะห์: สญฺจโนติ อวยวณฺติ สญฺจโย หมู่ชื่อว่าสญฺจยะ เพราะรวบรวมส่วนย่อยไว้ (สํ + จิ จเย=สั่งสม + อ)

อุทาหรณ์: สร เอกกปฺปมฺภูจฺฉินํ สญฺจยํ วิปฺุเลน สมํ^{๑๖๕} ขอพระองค์โปรดทรงระลึกถึงกองกระดุกในกัปปหนึ่งของบุคคลคนหนึ่งเทียบเท่ากับภูเขาวิปุละ

๖. สนฺโทท แปลว่า หมู่, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ

รูปวิเคราะห์: สห อวยเวน ทฺุหยตฺตี สนฺโทโ หมู่ชื่อว่าสนฺโททะ เพราะเต็มพร้อมกันส่วนย่อย (สํ + ทฺุท ปฺุรเณ=เต็ม-ทำให้เต็ม + ณ)

^{๑๖๑} ที.ม.อ.(บาลี) ๒/(๓๓๒)/๒๙๕.

^{๑๖๒} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๑๗๖/๑๐๙.

^{๑๖๓} ส.น.ิ.(บาลี) ๑๖/๒๒๙/๒๕๓.

^{๑๖๔} ขุ.ป.อ.(บาลี) ๒/๑๓๑/๖๔.

^{๑๖๕} ขุ.เถรี.(บาลี) ๒๖/๔๙๙/๔๘๘.

๗. นิวท แปลว่า หมู, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ

รูปวิเคราะห์: นิสเสสโต วหติ อวยนติ นิวโท หมูชื่อนิวหะ เพราะนำส่วนย่อยไปโดยไม่เหลือ (นิ + วห ปาปฺณเน=ถึง-บรรลุ + อ)

๘. โอฆ แปลว่า หมู, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การ สะสม, การสมคบ, ห้าง

รูปวิเคราะห์: อวยวิ กตวา พุยปิยติ คจฉตีติ โอโฆ หมูชื่อนิวหะ เพราะถึงการทำเป็นส่วนรวม (อว + หน คมเน=ไป + อ) อุกฺยเต โอโฆ ชื่อนิวหะ เพราะรวบรวมเข้าด้วยกัน (อุจ สมวาเย =รวมรวม + อ)

อุทาหรณ์: ชโนฆมปเรน จ^{๑๖๖} มีอีกเมืองหนึ่งชื่อนิวหะ (เมืองหมูแห่งชน)

๙. วิสร แปลว่า หมู, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ

รูปวิเคราะห์: วิสนติ อวยวา ยสมินติ วิสโร หมูชื่อนิวหะ เพราะเป็นที่เข้าไปของส่วนทั้งหลาย (วิส ปเวสเน=เข้าไป + อร)

อุทาหรณ์: คงเคยโยโก นาโค ทิสวา กุปีโต อิเม มยิ สณณปี น กโรนติ อิทานิ เน สมุทฺทเมว ปาเปสสามิติ มหนต์ อตตภาว มาเปตวา อุกท ทุริธา ภินทิตวา อุกฺกชาย ฌณฺ กตวา สุกฺการ กโรนโต อุกฺกาสิ มหาชน ทิสวา ภีโต วิสรมกาสิ^{๑๖๗} คงเคยยมนาคราชเห็นเข้าก็โกรธ คิดว่า มนุษย์เหล่านี้ไม่ทำความสำคัญในเรา คราวนี้เราจักให้พวกมันจมทะเลให้ได้ จึงเนรมิตอัทธภาพใหญ่ แยกน้ำเป็น ๒ ส่วน ชูหัวแม่พังพานส่งเสียงขู่สุสุ ๆ มหาชนเห็นเข้าพากันกลัว จึงรวมตัวกันส่งเสียงดังลั่น

๑๐. นิกร แปลว่า หมู, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ

รูปวิเคราะห์: อวยวิ สมิเป กรโสติติ นิกโร หมูชื่อนิวหะ เพราะทำส่วนย่อยไว้ใกล้กัน (นิ + กร กรณ=ทำ + อ)

๑๑. จย แปลว่า หมู, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ

รูปวิเคราะห์: จินาตีติ จโย หมูชื่อนิวหะ เพราะสะสมไว้ (จิ จเย=สะสม + อ)

๑๒. กาย แปลว่า หมู, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ

รูปวิเคราะห์: เอเกกาเปกฺชาย อปฺปฏฺเจน กสงฺขาตา อวยวา อายนติ เอตถาติ กาโย หมูชื่อนิวหะ เพราะเป็นที่ไปของอวัยวะที่ชื่อนิวหะ เพราะมีน้อยโดยมุ่งเอาส่วนแต่ละอย่าง (ก + อาย คมเน=ไป + อ) กาโย วย อวยวาน อฺปฺปตฺติฏฺฐานํ กาโย ชื่อนิวหะ เพราะเป็นที่เกิดขึ้นของส่วนย่อยทั้งหลายเหมือนร่างกาย (กาย + ณ)

อุทาหรณ์: อทฺทสา โข ภิกฺขเว วิปสฺสี กุมารโ อฺยยานภุมิ นียยนโต มหาชนกาย สนนิปตฺติ นานารตฺตานญจ ทุสฺसानํ วิลาตํ กยฺรมาณํ ทิสฺวา สารถิ อามนเตสิ^{๑๖๘} เมื่อพระวิปัสสิราชกุมารเสด็จประพาสอุทยานอีก ได้ทอดพระเนตรเห็นหมู่มหาชนประชุมกันและกำลังประดับคานหามด้วยผ้าหลากสี จึงตรัสถามนายสารถิ

๑๓. ขนธ แปลว่า ชนธ, หมู, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ

รูปวิเคราะห์: ขสงฺขาต อวยวิ ธาเรตีติ ขนธอ กงฺชื่อนิวหะ เพราะเป็นส่วนที่ทรงอวัยวะคืออินทรีไว้ ขานิ จกฺขุณฺทริยาทีนิ ธาเรตีติ ขนธอ ชื่อนิวหะ เพราะธำรงอินทรีทั้งหลายมี

^{๑๖๖} ที.ป. (บาลี) ๑๑/๒๙๑/๑๘๓.

^{๑๖๗} ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๑๗๕/๒๐๐.

^{๑๖๘} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๕๐/๒๒.

จักขุนทรีย์เป็นต้นไว้ อดตนิจจาทีหิ ขิ สุธณั ธาเรตตี ขนโร ชื่อว่าชั้นระ เพราะอ้างความว่างเปล่าไว้ ด้วยลักษณะความไม่เที่ยงในตนเป็นต้น ขิ สคคฺ ธาติ วิธธาตตี ขนโร ชื่อว่าชั้นระ เพราะจำแนกสวรรค์ (ขิ + ธา ธาเร=ทรงไว้-อ้างไว้ + อ) ขาทติ อวยเวติ ขนโร ชื่อว่าชั้นระ เพราะเคียงกินอวยวะทั้งหลาย ขาติชรามรณาทีหิ ขาทิตโปติ ขนโร ชื่อว่าชั้นระ เพราะถูกความเกิด ความแก่ และความตายเคียงกิน (ขาท ภกฺขเน=เคียงกิน + อ) ภาณน ขณฺเฑติ ขนโร ชื่อว่าชั้นระ เพราะเขาทำลายได้ ด้ายญาณ (ขนุ อวทาเร=ขุด-เจาะ-ทำลาย + ธ) ทานผลิ ขณฺฑตีติ ขนโร ชื่อว่าชั้นระ เพราะทำลายผลของท่าน (ขนฺฑ ขณฺฑเน=ตัด-ทำลาย + อ)

อุทาหรณ์: อด โข อสงฺเขยโย อปฺปเมยโย มหาอุทกฺกขนโรเตว สขฺขิ คจฺจตี^{๑๖๙} แท้ที่จริง ปริมาณของน้ำในมหาสมุทรนั้นย่อมถึงการนับว่า เป็นห้วงน้ำใหญ่ที่นับไม่ได้ ประมาณไม่ได้เลย

๑๔. สมุทย แปลว่า หมู, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ

รูปวิเคราะห์: สห อวยเวน อุทยตีติ สมุทยโย หมูชื่อว่าสมุทยะ เพราะเกิดขึ้นพร้อมกับ ส่วนย่อย (ส + อุ + อย คมเน=ไป + อ)

๑๕. ขญา แปลว่า หมู, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ

รูปวิเคราะห์: ขญฺณํ ราสีกวนนตี ขญา หมูชื่อว่าขญา เพราะมีความเป็นหมู สห อวยเวน ขญฺณตีติ ขญา ชื่อว่าขญา เพราะกองที่ติดแน่นกับส่วนย่อย (ขญฺ ขญฺเน=เพิ่มพูน + อ + อา)

อุทาหรณ์: อิมิ เม นิวาปํ นิวุตฺตํ มิคชาตา ปรีภุญฺชามาณา ทีฆายุกา วณฺณวนโต จิรํ ทีฆ- มทุธานํ ยาเปตุ^{๑๗๐} ฟุ้งเนื้อกินหญ้าที่เราปลูกไว้จะมีอายุยั่งยืน มีผิวพรรณดี มีชีวิตอยู่ยืนนาน มิคชาตา ตี มิคขญา บทว่า มิคชาตา หมายถึงฝูงกวาง

๑๖. สมิติ หมู, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ

รูปวิเคราะห์: สห อวยเวน เอตตี สมิติ หมูชื่อว่าสมิติ เพราะเป็นไปพร้อมกันกับส่วนย่อย (ส + อิ คติมิหิ=ไป + ตี)

อุทาหรณ์: โสปี กุมภีโร สปริวาโร อิมิ วณิ ภิกฺขุณิ สมิติ ทสฺสนตฺถาย อากโต^{๑๗๑} ยักษชื่อ กุมภีรผู้อาศัยอยู่ในกรุงราชคฤห์เมื่อนั้นพร้อมกับบริวารก็มาสู่ปานี้ เพื่อชมการประชุมของภิกษุทั้งหลาย

๑๗. สंहติ แปลว่า หมู, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ

รูปวิเคราะห์: สห อวยเวน หนตี คจฺจตีติ สंहติ หมูชื่อว่าสังหติ เพราะเป็นไปพร้อมกับ ส่วนย่อย (ส + หน คติย=ไป + ตี)

๑๘. ราสี แปลว่า หมู, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ

รูปวิเคราะห์: รสียตี อสฺสาทวนเสน สโมสริยตีติ ราสี หมูชื่อว่าราสี เพราะถูกยินดี คือมา รวมกันด้วยความยินดี (รส อสฺสาทเน=ยินดี + อิน)

อุทาหรณ์: เสยฺยถาปี ภาเนเต นานาปุพฺพานิ มหาปุพฺพราสี ตเมณิ ทกฺโข มาลาภาโร วา มาลาการณฺเตวาสี วา วิจิตฺตํ มาลี คณฺเญย^{๑๗๒} ท่านขอรับ ช่างดอกไม้ หรือลูกมือช่างดอกไม้ผู้ชำนาญ พึงร้อยดอกไม้ต่าง ๆ กองใหญ่ให้เป็นพวงมาลัยอันวิจิตรได้ แม้ฉันใด

^{๑๖๙} ส.ม.(บาลี) ๑๙/๑๐๓๗/๓๔๗.

^{๑๗๐} ม.ม.(บาลี) ๑๒/๒๖๑/๒๒๓.

^{๑๗๑} ที.ม.อ.(บาลี) ๒/(๓๓๕)/๓๐๑.

^{๑๗๒} ม.ม.(บาลี) ๑๓/๗๗/๕๔.

๑๙. ปุณฺช แปลว่า หมู, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ

รูปวิเคราะห์: ปุณฺชติ ราสีภวตีติ ปุณฺช โห หนูชื่อว่าปุณฺช เพราะเป็นกอง (ปุณฺช ราสี
กรณ=ทำให้เป็นกอง + อ)

อุทาหรณ์: อนนตาทีนโว กาโย วิสรุกฺขสมฺโปโม อาวาโส สพุพรคานํ ปุณฺช ทุภุสส
เกวโล^{๑๗๓} ร่างกายมีโทษไม่สิ้นสุดเหมือนต้นไม้มีพิษ เป็นที่อาศัยของโรคทั้งหลาย ล้วนเป็นกองของ
ทุกข์ทั้งสิ้น

๒๐. สมวาย แปลว่า หมู, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ

รูปวิเคราะห์: สห อวยเวน พยาเปตวา อยตีติ สมวาโย หนูชื่อว่าสมวายะ เพราะแผ่
ออกไปพร้อมกับส่วนย่อย (สห + วิ + อย คมเน=ไป + อ)

อุทาหรณ์: เอวํ หิ กิร อิเมสํ ปญฺจนํ อุกาทานกฺขนธานํ สงคโห สนนิปาโต สมวาโย
โหดิ^{๑๗๔} การรวบรวม การประชุม และกองแห่งอุปาทานชั้น ๕ ประการนี้มีได้ด้วยประการอย่างนี้

๒๑. ปุค แปลว่า หมู, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ

รูปวิเคราะห์: ปุ สมุภวาวํ คจฺจตีติ ปุโค หนูชื่อว่าปุคะ เพราะถึงความ เป็นหมู (ปุ + คม
คตฺมิหิ=ไป + กวิ) ปวตีติ ปุโค ชื่อว่าปุคะ เพราะรวมกัน (ปุ สมวาเย=รวบรวม + ค)

อุทาหรณ์: ปุโค นาม ยตถ ปุโค อนฺนสาสติ ปุโค อปฺโลเกตพุโพ^{๑๗๕} ชื่อว่าสมาคม ความว่า
สมาคมปกครองในถิ่นใด ต้องบอกสมาคมในถิ่นนั้น

๒๒. ชาต แปลว่า หมู, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ

รูปวิเคราะห์: อวยเว ชนตีติ ชาต หนูชื่อว่าชาตะ เพราะยังส่วนทั้งหลายให้เกิดขึ้น (ชน
ชนเน=เกิด-ทำให้เกิด + ต)

อุทาหรณ์: อิมํ เม นิวาปํ นิวุตฺตํ มิคชาตา ปรีภุชฺชานา ทีฆายุกา วณฺณวโนโต จิรํ ทีฆ-
มทุธานํ ยาเปตุ^{๑๗๖} ผูกเนื้อกินหญ้าที่เราปลูกไว้จะมีอายุยืน มีผิวพรรณดี มีชีวิตอยู่ยืนนาน

๒๓. กทมพก แปลว่า หมู, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ

รูปวิเคราะห์: กํ อตฺตานํ เทตีติ กโท จกฺขาทีโก สรีรายโว อวฺยวะชื่อว่ากทะ เพราะให้
ตัวตน คืออวัยวะในร่างกายมีตาเป็นต้น กโท วย กโท อวยโว ตํ วกติ อาททาตีติ กทมพก หนูชื่อว่า
กทมพกะ เพราะรวบรวมส่วนย่อยที่เหมือนอวัยวะชื่อว่ากทะไว้ (กท + วก อาทาเน=รวบรวม-ถือเอา
+ อ)

๒๔. พุยฺห แปลว่า หมู, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ

รูปวิเคราะห์: วิเสเสน อวยวา อุหนฺติ เอตถาติ พุโยโห หนูชื่อว่าพฺยหะ เพราะเป็นที่ไป
รวมกันของส่วนต่าง ๆ โดยพิเศษ (วิ + อุห คมเน=ไป + อ)

อุทาหรณ์: เตน โข ปน สมเยน ฉพุพคคิยา ภิกฺขุ ทฺวิรตฺตติรตฺตํ เสนาย วสมานา อฺย
โยธิกิปี พลคคิปี เสนาพฺยหิปี อนิภทฺสสนิปี คจฺจนฺติ^{๑๗๗} ครั้งนั้น ภิกษุฉัพคคิย์พักแรมอยู่ในกองทัพ ๒-

^{๑๗๓} ชุ.อป.(บาลี) ๓๓/๕๕/๑๘๘.

^{๑๗๔} ม.ม.ุ.(บาลี) ๑๒/๓๐๖/๒๖๙.

^{๑๗๕} วิ.ภิกฺขุณี.(บาลี) ๓/๖๘๔/๒๒.

^{๑๗๖} ม.ม.ุ.(บาลี) ๑๒/๒๖๑/๒๒๓.

^{๑๗๗} วิ.มทา.(บาลี) ๒/๓๒๒/๒๖๗.

๓ วัน ไปที่สนามรบบ้าง ที่พักพลบ้าง ที่จัดขบวนทัพบ้าง ไปดูกองทัพที่จัดเป็นขบวนแล้วบ้าง

๒๕. วิตาน แปลว่า หมู, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมทบ

รูปวิเคราะห์: วิตโนติ อวยเวติ วิตานัน หมูชื่อว่าวิตานะ เพราะแม่ไปสู่ส่วนย่อยทั้งหลาย (วิ + ตนุ วิตถาเร=แม่-ขยาย + ณ)

๒๖. คุมพ แปลว่า หมู, คณะ, กอง, กอ, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมทบ

รูปวิเคราะห์: อวยเว คุปติ รกขตีติ คุมโพ, คุมพ์ หมูชื่อว่าคัมพะ เพราะรักษาส่วนย่อยไว้ (คุป รกขณ=รักษา + พ)

อุทาหรณ์: เสยยถาปี มหาราช ปพพตสงเขเป อุทกรหโท อจโณ วิบุปสนโน อนาวีโล ตถถ จกขุมา บุริโส ตีเร จิโต ปสเสยย สิบปิกสมพุกปี สกขรกลลปี มจจคัมพปี จรนต์ปี ตัญจนตปี^{๑๗๘} เปรียบเหมือนสระน้ำใสสะอาดไม่ขุ่นมัวบนยอดภูเขา คนตาดียืนที่ขอบสระนั้น เห็นหอยโข่งและหอยกาบ ก้อนกรวดและก้อนหินหรือฝูงปลาที่กำลังแหวกว่ายอยู่บ้าง หยุดอยู่บ้าง

๒๗. กลาป แปลว่า หมู, คณะ, กอง, มัด, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมทบ

รูปวิเคราะห์: กล อวยวิ ปาติ รกขตีติ กลาโป หมูชื่อว่ากลาปะ เพราะรักษาส่วนย่อยไว้ (กล + ปา รกขณ=รักษา + อ)

อุทาหรณ์: สา ยานา โอริยห สกกจจัน วนทิตวา ปตต คเหตุวา สพพรสมปนเนน ขาหนีย โภชนีเยน ปูเรตวา ปทุมปุเปเนน จ ปฏิจฉาเหตุวา เหฏฐาปี ปทุมปุเปณ กตวา ปุเปกกลาปี หตเถน คเหตุวา ปจเจกพุทธิ อุปสงกมิตวา ตสส หตเถ ปตต หตวา วนทิตวา ปุเปกกลาปหตถา ปตเถสิ^{๑๗๙} นางลงจากยาน ไหว้โดยเคารพ รับบาตร ให้เต็มด้วยขานีเยและโภชนีเยที่ถึงพร้อมด้วยรสทั้งปวง และปิดด้วยดอกปทุม ทำดอกปทุมไว้ใต้บาตร ถือกำดอกไม้ เข้าไปหาพระปัจเจกพุทธเจ้า ถวายบาตรที่มีของท่าน ไหว้แล้ว มีมือถือกำดอกไม้แล้วตั้งปรารภณา

๒๘. ชาล แปลว่า หมู, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมทบ

รูปวิเคราะห์: อวยเวน ชลตีติ ชาล หมูชื่อว่าชาละ เพราะรุ่งเรืองด้วยส่วนย่อย (ชล ทิตติย=สว่าง-รุ่งเรือง + ณ)

๒๙. มณฑล แปลว่า หมู, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมทบ

รูปวิเคราะห์: อวยเวน มณฑตีติ มณฑล หมูชื่อว่ามณฑล เพราะตกแต่งด้วยส่วนย่อย (มณฑ วิภูสಾಯ=ประดับ-ตกแต่ง + อล)

วรรค, พรรค, พวก, หมู, คณะ

วคค แปลว่า วรรค, พรรค, พวก

รูปวิเคราะห์: ชาตยาทีหิ สมานานัน ปาณินัน อปาณินณจ คโณ วคโค นาม หมูชื่อว่าวคคะ เพราะเป็นสัตว์และวัตถุที่เหมือนกันโดยกำเนิดเป็นต้น เช่น พนรุคโค หมูญาติ เป็นต้น อสมาน-ชาตยาทโย วชเชตีติ วคโค ชื่อว่าวคคะ เพราะเว้นสิ่งที่มีกำเนิดไม่เหมือนกันเป็นต้น (วชช วชชเน=เว้น + ณ) วชติ สมุหตต คจจตีติ วคโค ชื่อว่าวคคะ เพราะถึงการรวมตัวกัน (วช คมเน=ไป + ค)

^{๑๗๘} ที.สี.(บาลี) ๙/๒๔๙/๘๔.

^{๑๗๙} ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๑/๓๙/๗๓.

ยมสส ปน เวตรณิมปี สลขีวกาฬสุตตาทโยปี เอกทีส มหานิรเยปี สพฺพโสว อติกกมิตวาติ
 ๑๘๔ อธิบายความว่า บุคคลนั้นก้าวพ้นไปได้โดยปรารถนาคือ ซึ่งนรของพญายม ชื่อว่าเวตรณิ
 บ้าง ซึ่งมหานรค ๓๑ มีสัญชีวมหานรคและกาฬสุตตมหานรคเป็นต้นบ้าง

๒. กาฬสุตต แปลว่า กาฬสุตตมหานรค

รูปวิเคราะห์: ยตถ นิรเย เนรยิกานํ สรีรานิ วพฺทกีนํ กาฬสุตเตน สลยถาณํ กตฺวา วาสยา
 ตจฺจนฺติ, โส กาฬสุตโต นรคชื่อว่ากาฬสุตตะ เพราะเป็นขุมที่นายนิรยบาลทำเครื่องหมายด้วยด้ายดำ
 ของนายช่างแล้วใช้ขวานสับร่างกายอยู่ (กาฬสุตต + ณ)

อุทาหรณ์: โย จ ปพฺพชิตํ หนฺติ กตฺกัจจํ มहेสินํ ส กาฬสุตเต นิรเย จิรฺรตตาย ปจฺจติ^{๑๘๕}
 อนึ่ง คนใดฆ่าบรรพชิตผู้ทำกิจเสร็จแล้ว ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ คนนั้นย่อมหมกหม้มอยู่ในกาฬสุตต-
 มหานรคตลอดราตรีนาน

๓. มหาโรรวุ แปลว่า มหาโรรวุวมหานรค

รูปวิเคราะห์: ภูสํ ปุณฺปปุณํ วา ทุกฺขิตสทฺเทน รวนฺติ อสฺมินฺติ โรรวุ, มหนฺโต จ โส โรรวุ
 จาติ มหาโรรวุ นรคชื่อว่ามหาโรรวุ เพราะเป็นขุมที่มีสัตว์นรกร้องด้วยเสียงทุกข์ทรมานอย่างมาก
 เป็นระยะซึ่งเป็นนรคใหญ่ (มหนต + โรรวุ [รฺ สทฺเท=เปล่งเสียง-ออกเสียง + รุว])

อุทาหรณ์: ตสฺส โข ปน มหาราช เสฏฺฐิํสฺส คหฺปติสฺส ปุราณญจ ปริกฺชีณํ นวญจ ปุณฺณํ
 อนุปจฺติ อชฺช ปน มหาราช เสฏฺฐิํ คหฺปติ มหาโรรวุ นิรเย ปจฺจติ^{๑๘๖} มหาบพิตร ก็บุญเก่าของคหบดีผู้
 เป็นเศรษฐีนั้นหมดสิ้นแล้ว และบุญใหม่ก็ไม่ได้สะสมไว้ ในวันนี้ คหบดีผู้เป็นเศรษฐีนั้น ถูกไฟเผาอยู่ใน
 มหาโรรวุวมหานรค

๔. โรรวุ, จุฬโรรวุ แปลว่า โรรวุวมหานรค

รูปวิเคราะห์: ภูสํ ปุณฺปปุณํ วา ทุกฺขิตสทฺเทน รวนฺติ อสฺมินฺติ โรรวุ นรคชื่อว่าโรรวุ
 เพราะเป็นขุมที่มีสัตว์นรกร้องด้วยเสียงทุกข์ทรมานเป็นระยะ (จุฬ + โรรวุ [รฺ สทฺเท=เปล่งเสียง-ออก
 เสียง + รุว])

อุทาหรณ์: ตโต จุตฺตาหํ เวเทหฺ โรรวุเว นิรเย จิรํ สกมฺมฺนา อปฺจิสฺสํ ตํ สรํ น สุขํ ๑๘๗ ข้ำ
 แต่พระเจ้าวิเทหะ หม่อมฉันจติจากตระกูลเศรษฐีในกรุงโกสัมพีนันแล้ว ต้องหมกหม้มในโรรวุวมหานรค
 ตลอดกาลนานเพราะกรรมของตน หม่อมฉันระลึกถึงทุกข์ที่ตนเคยได้เสวยมาในนรคนั้น ไม่ได้รับ
 ความสุขเลย

๕. ปตาปน แปลว่า ปตาปนมหานรค

รูปวิเคราะห์: ภูสํ ตปฺนฺติ อสฺมินฺติ ปตาปโน นรคชื่อว่าปตาปนนะ เพราะเป็นขุมที่มีสัตว์
 นรคหมกหม้มอยู่ยาวนาน (ป + ตปฺ สนฺตาเป=เผาไหม้ + ณ)

อุทาหรณ์: โส อุเปติ นิรยํ ปตาปนํ^{๑๘๘} เขาผู้นั้น จึงเข้าถึงปตาปนมหานรค

^{๑๘๔} ส.ส.อ.(บาลี) ๑/๓๓/๖๑.

^{๑๘๕} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๑๐๒/๓๕.

^{๑๘๖} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๑๓๑/๑๑๐.

^{๑๘๗} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๑๒๖๘/๒๕๗.

^{๑๘๘} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๓๖๕/๑๐๗.

๖. อวีจิ แปลว่า อเวจิมหานรก

รูปวิเคราะห์: นตถิ สุขสส วิจิ เลโสปี อตฺราติ อวีจิ นรคชื่อว่าอวีจิ เพราะเป็นขุมที่ไม่มีกลิ่นแห่งความสุขแม้แต่น้อย นตถิ วิจิ สุขิ เอตถาติ อวีจิ ชื่อว่าอวีจิ เพราะเป็นที่ไม่มีความสุข (น + วิจิ) อคฺคิชาเลหิ จ ทุกฺเขหิ จ สตฺเตหิ จ นตถิ เอตถ วิจิ อนฺตรนฺติ อวีจิ ชื่อว่าอวีจิ เพราะเป็นขุมที่ไม่มีควาว่างเว้นจากคลื่นเปลวไฟ ทุกขเวทนา และสัตว์นรก (น + วิจิ [วิ + จิ จเย=สังสม + กฺวิ])

อุทาหรณ์: ชาลานํ นิรฺนฺตรตาย อวีจิ นาม^{๑๘๙} นรคชื่อว่าอวีจิ เพราะมีเปลวไฟไม่ขาดสาย

๗. สงฆาต แปลว่า สังฆาตมหานรก

รูปวิเคราะห์: สมฺนฺตโต อากฺเตหิ ปพฺพเตหิ หลณฺนฺติ อตฺราติ สงฆาโต นรคชื่อว่าสังฆาต เพราะเป็นขุมที่สัตว์นรกถูกภูเขาเคลื่อนมาจากรอบด้านเปียกเปื้อน (สํ + หน หีสาย=เปียกเปื้อน + ณ)

อุทาหรณ์: โปธิสฺตโต อีสฺสรียกามการิกาเหตุ สงฆาฏํ คจฺฉติ^{๑๙๐} พระโพธิสัตว์ไปสู่สังฆาฏมหานรก เพราะเหตุทำตามอำนาจความประสงค์

๘. ตาปน แปลว่า ตาปนมหานรก

รูปวิเคราะห์: ตปนฺติ อตฺราติ ตาปโน นรคชื่อว่าตาปนนะ เพราะเป็นขุมที่มีสัตว์นรกหมกไหม้อยู่ (ตป สนฺตาเป=เผาไหม้ + ญ)

อุทาหรณ์: โย จ ราชา อธฺมมฺภูโจ รมฺหฺวริทฺธฺโสโน มโค ตาปยิตฺวา ชนปํ ฺตาปนํ เปจฺจ ปจฺจติ^{๑๙๑} อนึ่ง พระราชาพระองค์ใด ไม่ตั้งอยู่ในธรรม ทรงมีอคติ เที้ยวกำจัดแคว้น ทำชาวชนบทให้เดือดร้อน สิ้นพระชนม์แล้วจะหมกไหม้อยู่ในตาปนมหานรก

ในพระบาลีขุททกนิกายแสดงชื่อมหานรกทั้ง ๘ ขุมไว้ว่า

สญฺชีโว กาทฺสฺตโต จ

สงฆาฏํ เทว จ โรรฺว

อถาปโร มหาวิจิ

ตาปนํ จ ปตาปนํ^{๑๙๒}

มหานรก ๘ ขุม คือ สญชีวะ กาทสฺตตะ สังฆาฏะ โรรฺวะ มหโรรฺวะ

มหาวิจิ ตาปนนะ และปตาปนนะ

๓.๒๕ น้ำ ๑๕ ศัพท์

๖๓. อาโป ปโย ชลํ วาริ

ปานีโย สลิลํ ทกํ;

อณฺโณ นีรํ วนํ วาลํ

โตยํ มฺมุพฺพทํ จ กํ. (๖๖๑)

มีศัพท์ว่า อาป, ปย, ชล, วาริ, ปานีโย, สลิล, ทก, อณฺณ, นีร, วน, วาล, โตย, มมุพ, อุทก

และ ก

๑. อาป แปลว่า น้ำ

รูปวิเคราะห์: อาเปติ สพฺพตฺถาติ อาโป น้ำชื่อว่าอาปะ เพราะซึมซาบไปในทุกที่ (อาป พฺยาปเน=เอิบอาบ-ซึมซาบ-แผ่กระจาย + อ) ตํ ตํ จานํ อปฺเปติ วิสฺรตีติ อาโป ชื่อว่าอาปะ เพราะไหลไปสู่ที่นั่น ๆ (อป ปาปุณเน=ถึง-บรรลุ + อ) อาปียตีติ อาโป ชื่อว่าอาปะ เพราะเขาดื่ม (อา + ปา ปาเน=ดื่ม + อ) อาปียติ โสสียตีติ อาโป ชื่อว่าอาปะ เพราะถูกทำให้แห้ง (อา + ปา โสสเน=เหี่ยว-

^{๑๘๙} ม.อุ.อ.(บาลี) ๓/๒๖๘/๑๗๑.

^{๑๙๐} อภ.ก.(บาลี) ๓๗/๙๑๐/๕๑๘.

^{๑๙๑} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๑๐๓/๓๕.

^{๑๙๒} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๘๓/๓๓.

แห้ง-ผาก + อ) อาปิยติ สมุหิยตีติ อาโป ชื่อว่าอาปะ เพราะเกาะรวมกัน (อาป สมุเห=รวบรวม + อ)
 สหชาตรูปานิ อปเปติ ปคฆราเปตีติ อาโป ชื่อว่าอาปะ เพราะให้รูปที่เกิดขึ้นร่วมกันไหลไป (อป
 ปคฆรณ=ไหลไป-แผ่ไป + ณ) สหชาตรูปานิ อาปิยติ พุหุเหติ วฑฒเตตีติ อาโป ชื่อว่าอาปะ เพราะช่วย
 ให้สหชาตรูปคือสิ่งที่เกิดร่วมเจริญเติบโต (อาป วฑฒเน=เจริญ + อ)

อุทาหรณ์: อาโป อาโปกาย อนุเปติ อนุปคจจติ^{๑๙๓} ธาตุน้ำไปตามธาตุน้ำ

อาโป ตตถปิ สนทติ^{๑๙๔} น้ำย่อมไหลไปแมในที่นั้น

๒. ปย แปลว่า น้ำ, น้ำนม

รูปวิเคราะห์: ปาตพพนติ ปโย น้ำชื่อว่าปยะ เพราะควรดื่ม (ปา ปาเน=ดื่ม + ณย)
 ปาตพพภาว ปยติ คจจตีติ ปโย ชื่อว่าปยะ เพราะถึงความน่าดื่ม (ปย คมเน=ไป-ถึง-บรรลุ + อ)

อุทาหรณ์: อิต โภ สารีบุตต ปโย ปยิต์ ตว ภตตสส กาลो ภวิสสตี^{๑๙๕} นิมนต์ดื่มน้ำนม
 สดทางนี้เถิด พระคุณเจ้าสารีบุตร ยังพอมีเวลาสำหรับฉันภัตตาหาร

นาย ทธิ เวที น นงคีสสิ ทธิปปยั มณฺณติ นงคีสสิ^{๑๙๖} คนโง่นี้ ไม่รู้จักเนยชั้นและงอนไถ
 ย่อมสำคัญเนยชั้นและน้ำนมสดว่าเหมือนงอนไถ

๓. ชล แปลว่า น้ำ

รูปวิเคราะห์: ชลติ สนทตีติ ชล น้ำชื่อว่าชละ เพราะไหลไป (ชล สนทเน=ไหลออก-ไหล
 ไป + อ) ชลติ ปคฆรตีติ ชล ชื่อว่าชละ เพราะไหลไป (ชล ปคฆรณ=ไหลออก + อ) ชลติ ทิพพตีติ ชล
 ชื่อว่าชละ เพราะกระเพื่อม (ชล ทิพพเน=เล่น-รุ่งเรือง + อ)

อุทาหรณ์: ชลวณฺชชลลวณฺชชาทิวณฺชชปโป^{๑๙๗} ทางการค้าขายมีการค้าขายทางน้ำ
 และการค้าขายทางบกเป็นต้น

๔. วาริ แปลว่า น้ำ

รูปวิเคราะห์: วารยติ นินโนนมมิตติ วาริ น้ำชื่อว่าวาริ เพราะต้องการความดื่ม (วร
 อิจฺฉาย=ปรารถนา + ณ) วารยติ ปิปาสนติ วาริ น้ำชื่อว่าวาริ เพราะระงับความกระหาย (วร นิเสธ =
 ห้าม-กั้น + ณ)

อุทาหรณ์: อถโฆ ตมฺหา จ อุทกรหฺทา สีตา วาริธาธา อุพฺภิชฺชิตฺวา ตเวท อุทกรหฺทํ สีเตน
 วารินา อภิสฺนฺเทยฺย ปริสฺนฺเทยฺย ปริปุเรยฺย ปริปฺมฺเรยฺย นาสส ภิกฺขุจฺฉิ สพฺพาวโต อุทกรหฺทสฺส สีเตน วาริ
 นา อปฺพุตฺ อสฺส^{๑๙๘} แต่กระแสน้ำเย็นพุ่งขึ้นจากห้วงน้ำนั้นแล้วทำห้วงน้ำนั้นให้ชุ่มชื้นเอิบอาบเนื่องนอง
 ไปด้วยน้ำเย็น ไม่มีส่วนไหนของห้วงน้ำนั้นที่น้ำเย็นจะไม่ถูกต้อง

๕. ปานีย แปลว่า น้ำ

รูปวิเคราะห์: ปียเตติ ปานีย น้ำชื่อว่าปานียะ เพราะเขาดื่ม ปาตพพ ปิวิตพพนติ ปานีย
 ชื่อว่าปานียะ เพราะเป็นน้ำที่ควรดื่ม (ปา ปาเน=ดื่ม + อนีย)

^{๑๙๓} ที.สี.(บาลี) ๘/๑๓๑/๕๕.

^{๑๙๔} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๒๐๓๑/๓๔๔.

^{๑๙๕} ม.ม.(บาลี) ๑๓/๔๔๖/๔๓๕.

^{๑๙๖} ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๒/๑๒๓/๒๗๘.

^{๑๙๗} ม.ม.อ.(บาลี) ๑/๑๖๗/๓๗๙.

^{๑๙๘} ที.สี.(บาลี) ๘/๔๖๘/๒๐๕.

อุทาหรณ์: สุปญตตํ มณจปีจํ ภิสสิพิมโพหนํ ปานีโย ปริโภชนีโย สุปญจิตํ ปริเวณํ
 สุตมมญฺจ^{๑๙๙} จัดเตียง ตั่ง ฟูก หมอนไว้เรียบร้อย ตั่งน้ำฉันทน้ำใช้ไว้พร้อม บริเวณวิหารเตียนสะอาด

๖. สลิล แปลว่า น้ำ

รูปวิเคราะห์: สลติ คจจตตีติ สลิล น้ำชื่อว่าสลิละ เพราะไหลไป (สล คติย=ไป + อิล)

อุทาหรณ์: ยถา นโร อาปคโมตริตวา มโหทกํ สลิลํ สีมโสตํ เหมือนคนข้ามแม่น้ำที่มีน้ำ
 มาก มีกระแสไหลเชี่ยว

๗. ทก แปลว่า น้ำ

รูปวิเคราะห์: อุทตตีติ ทกํ น้ำชื่อว่าทกะ เพราะไหลไป (อุทิ ปสเว=ไหล + ฏว) ทกํ
 ปิปาสะจณทํ กโรตตีติ ทกํ ชื่อว่าทกะ เพราะบรรเทาความกระหาย ทกํ ปิปาสะจณทํ กโรตตีติ ทกํ ชื่อว่าทกะ
 เพราะทำความชุ่มเย็น (ท + กร กรณ=ทำ + กวิ)

ทกํ ทกาสยา ปวิสฺนตตีติ เอตถ อุการโลโป วีย^{๒๐๐} ในประโยคว่า ทกํ ทกาสยา ปวิสฺนติ
 เหมือนมีการลบ อุ

อุทาหรณ์: ทกวรรณํ โมเจสสามิติ เจเตติ อุปกมตติ ตกกวณฺณํ มุจจติ อาปตตีติ สํฆาติ
 เสสส^{๒๐๑} ภิกษุจงใจจะทำน้ำอสุจิสีเหมือนน้ำทำให้เคลื่อน พยายามอยู่ แต่น้ำอสุจิสีเหมือนเปรียง
 เคลื่อน ต้องอาบัติสังฆาติเสส

ทกรกฺขโส โปธิสตัดฺ อุกทํ อโนตรนตํ ทิสฺวา วณกมมิกปุริโส วีย หุตฺวา โปธิสตัดฺ อาห^{๒๐๒}
 ฝี่เสื่อน้ำ (ยักษ์ผู้รักษาน้ำ) เห็นพระโพธิสัตว์ไม่ลงน้ำ จึงแปลงเป็นเหมือนคนทำงานในป่า กล่าวกะพระ
 โพธิสัตว์

๘. อดณ แปลว่า น้ำ

รูปวิเคราะห์: อนตตีติ อดณเณ น้ำชื่อว่าอณณะ เพราะส่งเสียง (อน สทเท=เปล่งเสียง-ออก
 เสียง + อ) อรติ คจจตตีติ อดณเณ ชื่อว่าอณณะ เพราะไหลไป (อร คมเน=ไป + ต)

อุทาหรณ์: เย ตรนติ อดณฺวํ สรํ เสตุ กตฺวาน วิสชช ปลลลานิ กุลลํ ชโน จ พนฺธติ
 ตินฺณา เมธาวิโน ชนา^{๒๐๓} คนพวกหนึ่งกำลังสร้างสะพานข้ามสระใหญ่ (อดณว ที่ที่น้ำไหลเข้าไป) โดย
 มิได้แปดเปื้อนด้วยโคลนตม ขณะที่คนอีกพวกหนึ่งกำลังผูกท่อนอยู่ ชนผู้ฉลาดได้ข้ามพ้นไปแล้ว

๙. นีร แปลว่า น้ำ

รูปวิเคราะห์: สพพตฺถุณี เนตตีติ นีรํ น้ำชื่อว่านึระ เพราะพัดเอาวัตถุทั้งปวงไป (นี เนย=
 นำไป + อีร) นิคฺคโต โร กาโม กามนํ ปิปาสา เอเตนาคี นีรํ ชื่อว่านึระ เพราะเป็นเหตุให้ความกระหาย
 ปราศจากไป (นี + ร + ณ)

๑๐. วณ แปลว่า น้ำ

รูปวิเคราะห์: ปิปาเสหิ วณียเตติ วณํ น้ำชื่อว่าวณะ เพราะคนกระหายยินดี (วณ สมภตฺตีย
 =ยินดี-ปรารถนา + อ)

^{๑๙๙} วิมหา.(บาลี) ๑/๒๖๙/๑๙๓.

^{๒๐๐} ชุ.ป.อ.(บาลี) ๑/๓๗/๒๑๗.

^{๒๐๑} วิมหา.(บาลี) ๑/๒๕๖/๑๘๓.

^{๒๐๒} ชุ.ชา.อ.(บาลี) ๑/๖/๑๘๔.

^{๒๐๓} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๑๕๔/๘๑.

๑๑. วาล แปลว่า น้ำ

รูปวิเคราะห์: วาติ คจฉตีติ วาล์ น้ำชื่อว่าวาละ เพราะไหลไป (วา คมน=ไป + อล)

๑๒. โตย แปลว่า น้ำ

รูปวิเคราะห์: ตายเต ปาลยเตติ โตย น้ำชื่อว่าโตยะ เพราะรักษาชีวิตไว้ (ตา ปาลเน=รักษา-ป้องกัน + ย)

อุทาหรณ์: ปทุมว โตเยน อลิมปมาน^{๒๐๔} ไม่เปียกน้ำเหมือนบัว

๑๓. อมพ แปลว่า น้ำ

รูปวิเคราะห์: อมพตีติ อมพ น้ำชื่อว่าอมพ เพราะส่งเสียง (อมพ สทเท=เปล่งเสียง-ออกเสียง + อ) สทท์ อมพติ กโรตีติ อมพ ชื่อว่าอมพ เพราะทำให้มีเสียง (อมพ กรณ=ทำ + อ)

อุทาหรณ์: เอลมพุชั กณฎกวาริขั ยถา ชเลน ปงเคน จ นูปลิตตึ เอลั วุจจติ อุทกั อมพ วุจจติ อุทกั^{๒๐๕} ดอกบัวก้านมีหนามเกิดในน้ำ ไม่แปดเปื้อนด้วยน้ำและโคลนตม ฉันใด น้ำ ตรีสเรียกว่า เอละ น้ำ ตรีสเรียกว่า อัมพ

อจจา สานติ อมพุนิ^{๒๐๖} มีน้ำใสสะอาดไหลไปไม่ขาดสาย

๑๔. อุทก แปลว่า น้ำ

รูปวิเคราะห์: อุทตีติ อุทก น้ำชื่อว่าอุทกะ เพราะไหลไป (อุทิ ปสวเน=ไหล + ญ)

อุทาหรณ์: อุทกั นาม ภาชนคตึ วา โหติ โปกุขรณิยั วา ตพาเก วา^{๒๐๗} ที่ชื่อน้ำ ได้แก่ น้ำที่อยู่ในภาชนะ ชั่งอยู่ในสระโบกขรณีหรือในบ่อ

๑๕. ก แปลว่า น้ำ

รูปวิเคราะห์: สทท์ กโรตีติ ก น้ำชื่อว่ากะ เพราะทำเสียง (กร กรณ=ทำ + ฤ)

อุทาหรณ์: สุปุปผิเต สีตวเน สีตเล คิริกนทเร คตตานิ ปริสิยจิตวา จงกมิสสามิ เอกโก คิริกนทเรติ คิรินิ อพภนตเร กนทเร กนติ หิ อุทกั เตเน ทาริตั นินนฎจัน กนทริ นาม^{๒๐๘} ในชอกเขา อันเยือกเย็น ในป่าอันร่มเย็น มีดอกไม้บานสะพรั่ง เราจักใช้น้ำราดรดตัว จงกรมอยู่แต่ผู้เดียว คำว่า คิริกนทเร ได้แก่ ในชอกในภายในภูเขา จจริงอยู่ น้ำ ท่านเรียกว่า กะ สถานที่ลุ่มอันน้ำนั้นเขาแล้ว ชื่อว่าชอก (ร่องน้ำ)

๓.๒๖ โคลน, ตม ๕ ศัพท์

๖๔. ชมพาล กลล ปงโก

จิกขลล กททโมปยล

ปุหิณ วาลุกา วณณ-

มรुरु ลิกตา ภาเว.

(๖๖๓)

มีศัพท์ว่า ชมพาล, กลล, ปงก จิกขลล และ กททม

๑. ชมพาล แปลว่า โคลน, ตม

รูปวิเคราะห์: ชเลน พลตีติ ชมพาล โคลนชื่อว่าชมพาละ เพราะคงสภาพอยู่ได้ด้วยน้ำ (ชล + พล ปาณเน=มีอยู่-ดำรงอยู่ + ณ)

^{๒๐๔} ชุ.จุ.(บาลี) ๓๐/๑๕๗/๓๑๕.

^{๒๐๕} ชุ.ม.(บาลี) ๒๙/๘๐/๑๖๗.

^{๒๐๖} ชุ.ชา.อ.(บาลี) ๑๐/๑๔๑๔/๒๑๓.

^{๒๐๗} วิ.มหา.(บาลี) ๑/๑๐๘/๖๘.

^{๒๐๘} ชุ.เถร.อ.(บาลี) ๒/๕๔๒/๑๙๕.

อุทาหรณ์: เสยยถาปี ฤกษเว ชมพาลี อเนกาสศคณิกา ตสสา บุรีโส ยานี เจว อายมุขานี ตานี วิวเรยย ยานี จ อปายมุขานี ตานี ปิทเหยย เทโว จ สมมา ธาร์ อนุปปเวจเฉย^{๒๐๙} ฤกษุทั้งหลาย บ่อน้ำใหญ่มีอายุหลายปี บุรุษเปิดทางไหลเข้าของบ่อน้ำนั้นและปิดทางไหลออกไว้ ทั้งฝนก็ตกเพิ่ม ตามฤดูกาล เมื่อเป็นเช่นนั้น บ่อน้ำใหญ่นั้นจึงมีน้ำล้นขอบออกไปได้ฉับใด

๒. กลล แปลว่า โคลน, ตม

รูปวิเคราะห์: กลยเต สงขยายเต อเนนาติ กลล โคลนชื่อว่ากลลละ เพราะเป็นเครื่อง กำหนดนับ (กล สงขยาเน=นับ-คำนวณ + อล)

อุทาหรณ์: เสยยถาปี พุราหมณ อุทปโตโต อวิโล ลุฬิต กลลฤโต อนุธกาเร นิกขิตโต ตตถ จกขุมา บุรีโส สกั มุขนิมิตต์ ปจจเวกขมาโน ยถาภูตึ นปปชานะยย น ปสเสย^{๒๑๐} พุราหมณ ภาชนะน้ำชุ่น เป็นตม ที่เขาวางไว้ในที่มืด คนมีตาดี มองดูเงาหน้าของตนในภาชนะน้ำนั้น ไม่พึงรู้ ไม่ พึงเห็นตามความเป็นจริง แม้ฉับใด

๓. ปงก แปลว่า โคลน, ตม

รูปวิเคราะห์: ปญเจตตีติ ปงโก โคลนชื่อว่าปงกะ เพราะแผ่ออกไป (ปจจิ วิตถาเร=แผ่- ขยายไป + ณ) กมปติ จลตีติ ปงโก ชื่อว่าปงกะ เพราะกระเพื่อม (กมป จลเน=หวั่นไหว + ก)

อุทาหรณ์: ปงกั ราชา อติกกนโต ฤเล ราชา ปติฏฐิตอ อกณฏัก อคหนั ปฎิปนโน มหาปถิ^{๒๑๑} พระราชาเสด็จล่องเลยเปือกตมแล้วดำรงอยู่บนบก ทรงดำเนินสู่ทางใหญ่อันปราศจาก หนาม ไม่รกรักชู้

๔. จิกขลล แปลว่า โคลน, ตม

รูปวิเคราะห์: จิกขตีติ จิกขลล โคลนชื่อว่าจิกขลลละ เพราะบอกว่ามีน้ำ (จิกข วจเน= บอก-กล่าว + อล)

อุทาหรณ์: ฤโข อายสมมา ธนियो กุมภการปุตโต สามัง จิกขลลัม มหุทิตวา สพพมตติกามยั กุฎีกั กริตวา ตินณจ กุฎญจ โคมยณจ สงกขตติตวา ตั กุฎีกั ปจจิ^{๒๑๒} ดังนั้น ท่านพระธนิยกุมภการบุตร จึงขยำโคลนเองก่อกุฎีดินล้วน และรวบรวมหญ้า ไม้และขี้วัวแห้งมาสูมไฟเผาคุนั้นจนสุก

๕. กททม แปลว่า โคลน, ตม

รูปวิเคราะห์: กทิตพโพ มททิตพโพติ กททโม โคลนชื่อว่ากททมะ เพราะเขาขยำ (กท มทเท=ขยำ-ขยำ-ทำลาย + อม)

อุทาหรณ์: กามปงเก กามกททเม กามกิลเสเส กามพลีเสเส กามปริพาเห กามป्लीโพธเส มา โน สยมาโน วสมาโน อาสวมาโน ปริวสมาโน^{๒๑๓} นอน คือนอนลง อยู่ อยู่อาศัย อยู่ประจำในเปือกตม คือกาม คือ โคลนตมคือกาม กิลเสคือกาม เบ็ดคือกาม ความเร่าร้อนคือกาม ความกังวลคือกาม

^{๒๐๙} อัง.จตุกก.(บาลี) ๒๑/๑๗๘/๑๘๐.

^{๒๑๐} ส.ม.(บาลี) ๑๙/๒๓๖/๑๐๙.

^{๒๑๑} ชุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๖๖/๓๒.

^{๒๑๒} วิ.มหา.(บาลี) ๑/๘๔/๕๕.

^{๒๑๓} ชุ.จู.(บาลี) ๓๐/๑๑๖/๒๓๐.

๓.๒๗ ทราย ๖ ศัพท์

มีศัพท์ว่า ปุฬิน, วาลูกา, วณณ, มรุ, อรุ และ ลิกตา

๑. ปุฬิน แปลว่า ทราย

รูปวิเคราะห์: पुलतिติ **ปุฬิน** ทรายชื่อว่าปุฬินะ เพราะมีมาก (पुल महत्ते=มาก + อิน)

อุทาหรณ์: อุจจนเคน ปุฬิน คยห จงกเม โอภิรี อห^{๒๑๔} ข้าพเจ้าใช้ชายพกห่อทรายมา
ไปรยลง

๒. วาลูกา แปลว่า ทราย

รูปวิเคราะห์: वलति स्र्वरतिติ **วาลูกา** ทรายชื่อว่าวาลูกา เพราะกันไว้ (वल स्र्वरणे=สำรวม-
ระวัง + ญ + อา)

อุทาหรณ์: อุทุธิ ตปติ อาทิจโจ อโธ ตปติ **วาลูกา** อถ คายสิ วตตานี^{๒๑๕} เบื้องบนดวง
อาทิตย์ร้อน เบื้องล่างทรายก็ร้อน ถึงอย่างนั้น เจ้าก็ยังไม่พักเพียรร้องเพลงอยู่

๓. วณณ แปลว่า ทราย

รูปวิเคราะห์: वण्णतिติ **วณณ** ทรายชื่อว่าวณณ เพราะมีเสียง (वण्ण स्र्वते=เปล่งเสียง-
ออกเสียง + อุ)

อุทาหรณ์: อภิลาสุโน **วณณ**ปถ **วณณ**ตา อุทงคณ ตตถ ปปี อวินทุ^{๒๑๖} คนทั้งหลายผู้ไม่
เกียจคร้าน ขุดภาคพื้นทีที่หนทางกลางทะเลทราย ได้พบน้ำที่กลางทะเลทรายนั้นอันราบเรียบ

๔. มรุ แปลว่า ทราย

รูปวิเคราะห์: मरुति **มรุ**ตา เอเตนาติ **มรุ** ทรายชื่อว่ามรุ เพราะเป็นเหตุให้สัตว์ตาย (มร
ปาณจาเค=สละชีวิต-ตาย + อุ)

อุทาหรณ์: มรुकนตาริ **คจจ**ติ **คจจ**ปถ **คจจ**ติ อชปถ **คจจ**ติ^{๒๑๗} เดินทางไปเมืองกันดารมี
แต่ทราย คลานไปด้วยเข่า เดินทางไปด้วยแพะ

๕. อรุ แปลว่า ทราย

รูปวิเคราะห์: अरुति **อรุ**ตา มหนตภาวิ **คจจ**ติติ **อรุ** ทรายชื่อว่าอรุ เพราะไหลไปสู่ความมีมาก (อร
คมเน=ไป + อุ)

อุทาหรณ์: อรุเวลา **อรุ**เวลา **อรุ**เวลา **อรุ**เวลา **อรุ**เวลา **อรุ**เวลา **อรุ**เวลา **อรุ**เวลา **อรุ**เวลา **อรุ**เวลา **อรุ**เวลา
มรียาธา^{๒๑๘} คำว่า อรุเวลา ได้แก่ เขตทรายกองใหญ่ คือมีกองทรายใหญ่ อีกอย่างหนึ่ง ทราย เรียกว่า
อรุ เขตแดนเรียกว่า เวลา

๖. ลิกตา แปลว่า ทราย

รูปวิเคราะห์: लिजति **ลิก**ตา **ลิก**ตา ทรายชื่อว่าลิกตา เพราะไหลไป (ลิจ **ลิก**ตา=ไหล
ไป + ต + อา)

^{๒๑๔} ชุ.อป.(บาลี) ๓๓/๙๑/๑๐๐.

^{๒๑๕} ชุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๓๗/๑๘๘.

^{๒๑๖} ชุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๒/๑.

^{๒๑๗} ชุ.ม.(บาลี) ๒๙/๕๕/๑๒๙.

^{๒๑๘} อง.ทฎาที.อ.(บาลี) ๒/๒๑/๒๙๕.

อุทาหรณ์: ยัม ปกิตเตมิ สมพุทฺธํ ลิกิตาณุปสนฺติเก^{๒๑๙} พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ใด ที่
ข้าพเจ้าประกาศที่ใกล้พระสถูปกองทราย

๓.๒๘ ผิ่งโน้น, ผิ่งตรงข้าม, ผิ่งนอก

๖๕. ปาร์ ปรมหิ ตีรมหิ โอรํ ตวปารมฺจเต
อุหฺมโป ตฺ ปลโว กุลโล ตโร จ ปจฺจริตฺถิยํ. (๖๖๕)

๑. ปาร แปลว่า ผิ่งโน้น, ผิ่งตรงข้าม, ผิ่งนอก

รูปวิเคราะห์: ตรงคาทโย วาเรตุ ปารยตีติ ปาร์ ผิ่งชื่อว่าปาระ เพราะสามารถกั้นคลื่น
เป็นต้นไว้ได้ (ปาร สามตฺถิเย=อาจ-สามารถ + อ) นาวาที่หิ ปาปฺณียตีติ ปาร์ ชื่อว่าปาระ เพราะเรือ
เป็นต้นไปถึง (ปา ปาปฺณเน=ถึง-บรรลุ + ร อาคม + ณ)

อุทาหรณ์: บุริโส โสตฺถิณา ปาร์ คมิสฺสตี^{๒๒๐} บุรุษจักถึงฝั่งได้โดยสวัสดิ์

๓.๒๙ ผิ่งนี้, ผิ่งใน ๒ ศัพท์

๑. โอโร แปลว่า ผิ่งนี้, ผิ่งใน

รูปวิเคราะห์: อวเร ตีเร เทเส ภวํ โอโร ผิ่งชื่อว่าโอระ เพราะมีอยู่ด้านหลัง (อวโร + ณ)

อุทาหรณ์: โอโร สมุทฺทสฺส อติตฺตรโป ปาร์ สมุทฺทสฺสปี ปตฺถเยถ^{๒๒๑} พระราชายังมีทรงอิม
พระทัยมหาสมุทรฝั่งนี้ ทรงปรารภนาแม่มหาสมุทรฝั่งโน้นอีก

๒. อปาร์ แปลว่า ผิ่งนี้, ผิ่งใน

รูปวิเคราะห์: ปารโต อณฺณํ ตีโร อปาร์ ผิ่งชื่อว่าอปาระ เพราะอันจากฝั่งโน้น (น + ปาร)

อุทาหรณ์: ยสฺส ปาร์ อปาร์ วา ปาราปาร์ น วิชฺชตี^{๒๒๒} ผิ่งนี้ก็ดี ผิ่งโน้นก็ดี ผิ่งนี้และฝั่ง
โน้นทั้งสองก็ดี ไม่มีแก่ผู้ใด

๓.๓๐ แพ, แพขนานยนต์ ๕ ศัพท์

มีศัพท์ว่า อุหฺมป, ปลว, กุลล, ตโร และ ปจฺจริ

๑. อุหฺมป แปลว่า แพ, แพขนานยนต์

รูปวิเคราะห์: อุหฺโต อุทฺกโต ปาติ รกฺขตีติ อุหฺโป แพชื่อว่าอุหฺปะ เพราะรักษาทางน้ำ โส
เยว อุหฺมโป แพนั้นแหละ ชื่อว่าอุหฺปะ (อุหฺ + ปา รกฺขเณ=รักษา-ป้องกัน + อ)

อุทาหรณ์: อปเปกฺจเจ มนุสฺसानา วํ ปรีเยสนฺติ อปเปกฺจเจ อุหฺมปํ ปรีเยสนฺติ อปเปกฺจเจ
กุลลํ พฺนฺธฺนตี ปารา ปาร์ คนฺตุกามา^{๒๒๓} คนทั้งหลายผู้ปรารถนาจะข้ามฟาก บางพวกเที่ยวหาเรือ บาง
พวกเที่ยวหาแพ บางพวกผูกทวน

๒. ปลว แปลว่า แพ, แพขนานยนต์

รูปวิเคราะห์: ปลวตี อเนนาตี ปลโว แพชื่อว่าปลวะ เพราะเป็นเครื่องข้ามไป (ปลว
คมเน=ไป + อ)

^{๒๑๙} ชุ.อป.(บาลี) ๓๓/๑๓๒/๑๑๗.

^{๒๒๐} อง.จตุกก.(บาลี) ๒๑/๑๙๖/๒๒๖.

^{๒๒๑} ชุ.ขา.(บาลี) ๒๗/๔๑/๒๕๘.

^{๒๒๒} ชุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๓๘๕/๘๔.

^{๒๒๓} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๑๕๔/๘๑.

อุทาหรณ์: อตถจเจ มา อหุ สมปมุโหห ภินนปโลโว สาครสเสว มชฌเม^{๒๒๔} เมื่อประโยชน์หมดสิ้นไป ท่านอย่าได้หลงลืม เหมือนคนแพแตกท่ามกลางสาครเลย

๓. กุลล แปลว่า แพ, แพขนานยนต์

รูปวิเคราะห์: เก อุทเก อุลติ คจจตีติ กุลโล แพชื่อว่ากุลลละ เพราะลอยไปบนน้ำ (ก + อุล คมเน=ไป + อ) กุลล์ ปรีตีโร วหติ ปาเปตีติ กุลลล์ ชื่อว่ากุลลละ เพราะนำไปสู่ฝั่งตรงข้าม (กุล + อ)

อุทาหรณ์: พหุกาโร โข เม อัย กุลโล อิม่าหิ กุลลํ นิสสาย หตฺเถหิ จ ปาเทหิ จ วายม-มาโน โสตถินา ปาริ อุตฺตนิณเ^{๒๒๕} แพนี้มีประโยชน์แก่เรามากนัก เราอาศัยแพนี้ใช้มือและเท้าพายไปอยู่ ข้ามฝั่งได้โดยสวัสดิ์

๔. ตร แปลว่า แพ, แพขนานยนต์

รูปวิเคราะห์: ตรนติ เอนนาติ ตโร แพชื่อว่าตระ เพราะเป็นเครื่องข้ามไป (ตร ปฺลวตฺรณสฺ=ลอย, ข้าม + อ)

๕. ปจฺจรี แปลว่า แพ, แพขนานยนต์

รูปวิเคราะห์: คมนาคมนวเสน ปุนปฺปุนํ ชเล อรนติ เอตายาติ ปจฺจรี แพชื่อว่าปจฺจรี เพราะเป็นเครื่องข้ามไปมาในน้ำอยู่เป็นประจำ (ปติ + อร คมเน=ไป + อ + อี)

อุทาหรณ์: ปจฺจรีติ อุหมฺปิ วุจฺจติ^{๒๒๖} แพ ท่านเรียกว่า ปจฺจรี

๓.๓๑ ใส, สะอาด ๓ ศัพท์

๖๖. **อจฺโฉ ปสนฺโน วิมฺโล**

คฺรีรปฺปฏฺติ ติสฺ

ธีโร มจฺฉิโก มจฺฉ-

พฺนธ เกวณฺณชาลิกา.

(๖๗๐)

๑. อจฺฉ แปลว่า ใส, สะอาด

รูปวิเคราะห์: น ฉินฺหติ ทสฺสนนฺติ อจฺโฉ ความใสชื่อว่าอจฺฉะ เพราะไม่ตัดการมองเห็น (น + ฉิทิ ฉเนน=ตัด + อ)

อุทาหรณ์: ปพฺพตฺสงฺเขเป อุทฺทกรฺโท อจฺโฉ วิปฺปสนฺโน อนาวีโล ตตฺถ จกฺขุมา ปุริโส ตีเร จีโต ปสฺเสยฺย สิปปกสมฺพุทฺธิ สกฺขรกถลฺปิ มจฺฉคฺมุพฺปิ จรฺนตฺปิ ติฏฺฐนฺตฺปิ^{๒๒๗} สระน้ำใสสะอาดไม่ขุ่นมัว บนยอดภูเขา คนตาดียืนอยู่ที่ขอบสระนั้น เห็นหอยโข่งและหอยกาบ ก้อนกรวดและก้อนหิน หรือฝูงปลากำลังแหวกว่ายอยู่บ้าง หยุดอยู่บ้าง

๒. ปสนฺน แปลว่า ใส, สะอาด

รูปวิเคราะห์: วิเสเสน สาทฺธิยเตติ ปสนฺโน ความใสชื่อว่าปสนฺนะ เพราะคนยินดีโดยพิเศษ (ป + สท ปสฺทาเน=ยินดี-ชอบใจ + ต)

อุทาหรณ์: ยํ หิ ปิวิตฺวา อนฺตรวีถิยํ ปติโต วิสฺถยํ อตฺตโน สาฎฺฐกาทินมฺปิ อสฺสามิโก โหติ ตํ ปสนฺนมฺปิ น ปาตพฺพํ มยฺหํ ปน สาสนํ เอวํ ปสนฺนญจ ปาตพฺพญจ^{๒๒๘} จริงอยู่ บุคคลดื่มน้ำดื่มอันใด

^{๒๒๔} ชุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๑๔/๑๒๖.

^{๒๒๕} ม.ม.ุ.(บาลี) ๑๒/๒๔๐/๒๐๒.

^{๒๒๖} สารตฺถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๒๕.

^{๒๒๗} ที.สี.(บาลี) ๙/๒๔๙/๘๔.

^{๒๒๘} ส.น.อ.(บาลี) ๒/๒๒/๕๙.

แล้ว ล้มลงระหว่างถนน ไม่รู้สึกตัว ไม่เป็นเจ้าของแม้แต่ผ้าเป็นต้นของตนเอง น้ำดื่มอันนั้นแม้ใส่ก็ไม่ควรดื่ม ส่วนศาสนาของเราทั้งสี่ทั้งควรดื่มอย่างนี้

๓. วิมล แปลว่า ไส้, สะอาด

รูปวิเคราะห์: นตถิ มลฺ เอตสฺมินฺติ วิมลโ ความใสชื่อว่าวิมล เพราะไม่มีมลทิน (วิ + มล)

อุทาหรณ์: จันทว วิมลํ สุทฺธํ วิบุปฺสนนํ อนาวิล^{๒๒๙} บุคคลมีจิตไม่มีหมอง ผ่องใสบริสุทธิ์
จุดดวงจันทร์วันเพ็ญที่ปราศจากเมฆหมอก

๓.๓๒ ชาวประมง, คนจับปลา ๕ ศัพท์

มีศัพท์ว่า อีวร, มจฉิก, มจฉพนธ, เกวฏฺฐ และ ชาลิก

๑. อีวร แปลว่า ชาวประมง, คนจับปลา

รูปวิเคราะห์: ชาลกฺมินาทีนิ ธาเรตีติ อีวโร ชาวประมงชื่อว่าอีวระ เพราะทรงไว้ซึ่งแหและไซเป็นต้น (ธา ธาเรน=ทรงไว้ + อีวร)

๒. มจฉิก แปลว่า ชาวประมง, คนจับปลา

รูปวิเคราะห์: มจฺเฉ หนตฺวา ชีวตีติ มจฉิกโก ชาวประมงชื่อว่ามจฉิกะ เพราะฆ่าปลาเลี้ยงชีวิต (มจฉ + ฉิก)

อุทาหรณ์: ปสฺสถ โน ตฺเมห ภิกฺขเว อมฺ มจฉิกํ มจฉพนธํ มจฺเฉ วตฺติวา วิกกิณฺมาน^{๒๓๐} ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายเห็นชาวประมงนั้นผู้จับปลา ฆ่าปลาแล้วขายอยู่หรือไม่

๓. มจฉพนธ แปลว่า ชาวประมง, คนจับปลา

รูปวิเคราะห์: มจฺเฉ พนฺธติ ชาเลนาคิ มจฉพนโ ชาวประมงชื่อว่ามจฉพนธะ เพราะจับปลาด้วยข่าย (มจฉ + พนธ พนฺธเน=ผูก-มัด-จับ-พัน + อ) มจฺเฉ วตฺตีติ มจฉพนโ ชื่อว่ามจฉพนธะ เพราะฆ่าปลา (มจฉ + หน หีสาย=เปียคเปียน-ฆ่า + อ)

อุทาหรณ์: มจฉพนธา จ มหนตํ มจฉํ ลภิตฺวา ฆาเลตฺวา วิกกิณฺนติ^{๒๓๑} และธรรมดาพวกชาวประมงได้ปลาตัวใหญ่ ๆ แล้ว จะผ่าออกแบ่งขาย

๔. เกวฏฺฐ แปลว่า ชาวประมง

รูปวิเคราะห์: กํ ชลํ ตสฺส อี ลกฺซี ตาย วฏฺโฏ วฏฺฐนํ อสฺสาตถิตติ เกวฏฺฐโ ชาวประมงชื่อว่าเกวฏฺฐะ เพราะมีความหม่นวนไปในน้ำ (ก + วฏฺฐ + ญ) เก อุกฺเก มจฉคฺคฺหนตฺถาย วฏฺฐตีติ เกวฏฺฐโ ชื่อว่าเกวฏฺฐะ เพราะไปเพื่อจับปลาในน้ำ เก อุกฺเก วฏฺฐติ ปริวตฺตตีติ เกวฏฺฐโ ชื่อว่าเกวฏฺฐะ เพราะหม่นวนไปในน้ำ (ก + วฏฺฐ วฏฺฐเน=หม่นไป + อ)

อุทาหรณ์: เก ปเนเต อานนฺท อุกฺจาสฺสทฺทา มหาสฺสทฺทา เกวฏฺฐา มณฺเณ มจฉวิโลเป^{๒๓๒} อานนท ผู้ที่ส่งเสียงดังอ้ออิ่งเหมือนชาวประมงแย่งปลากัน เป็นภิกษุพวกไหน

๕. ชาลิก แปลว่า ชาวประมง

รูปวิเคราะห์: ชาเล นิยุตฺโต, ชาเลน หนตฺตีติ วา ชาลิกโก ชาวประมงชื่อว่าชาลิกะ เพราะประกอบกิจในข่ายหรือฆ่าด้วยข่าย (ชาล + ฉิก)

^{๒๒๙} ม.ม.(บาลี) ๑๓/๔๕๙/๔๕๑.

^{๒๓๐} อง.ฉก.ก.(บาลี) ๒๒/๑๘/๒๙๑.

^{๒๓๑} ม.อ.อ.(บาลี) ๓/๒๐๙/๑๓๘.

^{๒๓๒} ม.ม.(บาลี) ๑๓/๑๕๗/๑๓๐.

อุทาหรณ์: เอกนตสุรา เย สขาลิกาปิ สจวมมิกาปิ สมุทท์ ตรีตุ สกุโกนติ^{๒๓๓} ทหารที่กล้าที่สุดซึ่งคลุมด้วยตาข่ายก็ตาม สวมเกราะหนังก็ตาม ก็สามารถข้ามทะเลได้

๓.๓๓ ปลา ๖ ศัพท์

๖๗.	มจฺโฉ มินฺ ชลจโร โรหิตฺ มคฺคุโร ลิงฺคิ	ปฺฤโลมมพฺุช โฉโส พลฺุช มฺฤชฺุปาวุสา.	(๖๗๑)
๖๘.	สตุตฺวงฺโก สฺวงฺโก จ สุสุกา สฺพรี มจฺฉป-	นพฺมีโน จ คณฺุทโก ปภทา มกราทโย.	(๖๗๒)
๖๙.	มหามจฺฉา ติมิ ติมิง- อานนฺโท ติมินฺนฺโท จ	คฺโล ติมิรปิงฺคฺโล อชฺฉาโรโห มหาตมิ.	(๖๗๓)

มีศัพท์ว่า มจฉ, มิน, ชลจร, ปฤโลม, อมพุช และ ฉส

๑. มจฉ แปลว่า ปลา

รูปวิเคราะห์: มสติ อามสติ ชลนติ มจฺโฉ ปลาชื่อว่ามจฉ เพราะสัมผัสน้ำ (มส อามสเน = สัมผัส-ถูกต้อย + ฉ) ฤเล จปิตมตเต มรตฺติ มจฺโฉ ชื่อว่ามจฉ เพราะจะตาย เมื่ออยู่บนบก (มร ปาณจาเค=ตาย-สละชีวิต + ฉ)

อุทาหรณ์: มจฉา กจฉปา สสสุมารา เย วา ปนญฺเณปิ เกจิ ติจฺฉานคตา ปาณา อุทกสมฺมิ ชายนฺติ อุทกสมฺมิ ชียนฺติ อุทกสมฺมิ มียนฺติ^{๒๓๔} ปลา เต่า จระเข้ หรือสัตว์ดิรัจฉานจำพวกอื่นบางพวกที่เกิดในน้ำ แก่น้ำ ตายในน้ำ

๒. มิน แปลว่า ปลา

รูปวิเคราะห์: มรตฺติ มินฺ ปลาชื่อว่ามินะ เพราะจะตาย (มร ปาณจาเค=ตาย-สละชีวิต + อื่น) มียเต หีสยเตติ มินฺ ชื่อว่ามินะ เพราะถูกเบียดเบียน (มิ หีสาย=เบียดเบียน + อื่น)

๓. ชลจร แปลว่า ปลา

รูปวิเคราะห์: ชเล จรตฺติ ชลจโร ปลาชื่อว่าชลจระ เพราะท่องเที่ยวไปในน้ำ (ชล + จรคตฺย=ไป + อ)

อุทาหรณ์: สพเพสฺ อรญฺณมิกานํ อากาสคตสฺกุณานํ ชลจรมจฺฉานํ จ อภยํ ทาเปตฺวา^{๒๓๕} ทรงให้อภัยโทษแก่เนื้ออยู่ในป่าทั้งหมด นกที่บินไปในอากาศและปลาที่แหวกว่ายไปในน้ำ

อิมเ อเวรฺรฺปา ชลจรา อนฺโตนฺทียํ วิจฺรณฺติ^{๒๓๖} สัตว์น้ำ (ฝูงปลา) เห็นปานนี้เหล่านี้ เทียวสัญจรไปมาในแม่น้ำ

๔. ปฤโลม แปลว่า ปลา, ปลาตุ๊ก

รูปวิเคราะห์: มฺุชปฺเทเส ปฺฤนิ โลมานิ อสฺสาติ ปฺฤโลม ปลาชื่อว่าปฤโลมะ เพราะมีหนดเส้นใหญ่ที่ปาก (ปฺฤ + โลม)

^{๒๓๓} ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๑๖๓/๑๔๓.

^{๒๓๔} ม.อ.(บาลี) ๑๔/๒๕๑/๒๑๙.

^{๒๓๕} ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๕/๗๒/๕๔.

^{๒๓๖} ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๑๐/๑๔๑๕/๒๑๓.

อุทาหรณ์: มา อปฺกสฺส เหตุ กามสุขสฺส วิปุลํ ชหิ สุขฺมา ปุณฺโณโมว พลิสฺส คิลิตฺวา ปจฺฉา วิหณฺณสิ^{๒๓๗} พระองค์โปรดอย่าละสุขอันไพบุลย์ เพราะเหตุแห่งกามสุขเพียงเล็กน้อย อย่าทรงเป็นดุจปลาถิ่นเบ็ด ต้องเดือดร้อนในภายหลัง

๕. อมพฺพช แปลว่า ปลา

รูปวิเคราะห์: อมพฺพหิ ชาโต อมพฺพช ปลาชื่อว่าอัมพช เพราะเกิดในน้ำ (อมพ + ชน ชนเน=เกิด + กฺวิ)

อุทาหรณ์: เต หิ ปารํ คมิสฺสนฺติ เจตฺวา ชาลํว อมพฺพช^{๒๓๘} ชนเหล่านั้นจึงถึงฝั่ง ดุจปลาทำลายข่ายได้แล้ววายไป ฉะนั้น

๖. ฌส แปลว่า ปลา

รูปวิเคราะห์: ฌสียเต หีสียเตติ ฌโส ปลาชื่อว่าฌส เพราะถูกเบียดเบียน (ฌส หีสาย=เบียดเบียน + อ) ขุททก มจฺฉ ฌสฺติ หีสฺตีติ ฌโส ชื่อว่าฌส เพราะเบียดเบียนปลาเล็ก

๓.๓๔ ปลา ๑๓ ชนิด

ตั้งแต่ โรหิตศัพท ถึง มกรศัพทเป็นต้น จัดเป็นชนิดของปลา

๑. โรหิต แปลว่า ปลาตะเพียนแดง

รูปวิเคราะห์: รุหฺตีติ โรหิต ปลาตะเพียนชื่อว่าโรหิตะ เพราะเกิดมา (รุห ชนเน=เกิด + อิ + ต) โรหิตฺวณฺณตฺยา โรหิต ชื่อว่าโรหิตะ เพราะมีสีแดง (โรหิต + ณ)

อุทาหรณ์: วาตสฺกณฺํ ปสฺสนฺติ ปุสฺสเวฬุวณฺฺธิ ปสฺสนฺติ คพฺภินิถฺถิ ปสฺสนฺติ กุมาริกํ ชนฺธ อาริเปตฺวา คจฺฉนฺตํ ปสฺสนฺติ ปุณฺณฆณฺฺฏํ ปสฺสนฺติ โรหิตมจฺฉํ ปสฺสนฺติ^{๒๓๙} เห็นนกแอ่นลม ผลมะตูมอ่อนเกิดในบุษยภุช หญิงมีครรภ์ เด็กเล็กที่ซี้คอกคนไป หม้อมีน้ำเต็ม ปลาตะเพียนแดง

๒. มคฺคุร แปลว่า ปลาบู่

รูปวิเคราะห์: วิปาเก มจฺจฺรตฺตา มคฺคุโร ปลาบู่ชื่อว่ามคฺคุระ เพราะมีรสอร่อยเมื่อสุกแล้ว (มจฺจฺร + ณ) มชฺชฺตีติ มคฺคุโร ชื่อว่ามคฺคุระ เพราะเป็นปลาที่สะอาด (มชฺช สุทฺธิยฺ=สะอาด + อฺร)

อุทาหรณ์: ปาฐีนา ปาฐสา มจฺฉา วลฺชา มุณฺชโรหิตฺตา สงฺกฺลา มคฺคุรา เจว วสนฺติ ตพฺาเก ตทา^{๒๔๐} ฟุ้งปลาฉลาด ฟุ้งปลากระบอก ฟุ้งปลาตายสวย ฟุ้งปลาเคี้ยว ฟุ้งปลาตะเพียนแดง ฟุ้งปลาลูกดอก และฟุ้งปลาบู่ทอง อาศัยอยู่ในบึง ในครั้งนั้น

๓. สิงฺคิ, สิงฺคุ แปลว่า ปลาดุก, ปลากด, ปลาแม่น้ำเงง

รูปวิเคราะห์: สิงฺคฺยตฺตตฺยา สิงฺคิ ปลาดุกชื่อว่าสิงคิ เพราะมีเงง (สิงค + อี, อุ) สรฺตีติ สิงคิ ชื่อว่าสิงคิ เพราะเบียดเบียน (สร หีสาย=เบียดเบียน + อี)

อุทาหรณ์: ตตฺถ มจฺฉา สนฺนिरฺตา เขมิโน พหุโภชฺนา สิงฺคุ สวฺงกา สํกฺลา สตวฺงกา จ โรหิตฺตา อาลิกคฺครกาภินฺณา ปาฐีนา กากมจฺฉกา^{๒๔๑} ในสระโบกขรณนั้น มีปลานานาชนิด คือ ปลาดุก

^{๒๓๗} ชุ.เถรี.(บาลี) ๒๖/๕๑๐/๔๙๐.

^{๒๓๘} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๙๒/๖๐.

^{๒๓๙} ชุ.ม.(บาลี) ๒๙/๒๕/๗๑.

^{๒๔๐} ชุ.อป.(บาลี) ๓๒/๑๕๘/๒๓.

^{๒๔๑} ชุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๒๖๔/๘๕.

ปลากระทุงเหว ปลากราย กุ้ง ปลาตะเพียน ปลาสลาด และปลากา ต่างพากันแหวกงว่ายเคลื่อนกลาด อยู่ในสระที่มีขอบคันอย่างร่าเริงเกษมสำราญ ทั้งมีอาหารมากมาย

๔. พลข, วลข แปลว่า ปลาสวาย, ปลาหมอ

รูปวิเคราะห์: มุข วลติ สวรรตติ พลโซ ปลาหมอชื่อว่าพลชะ เพราะระวังปาก (วล สวรรณ = ส้ารวม-ระวัง + อล)

อุทาหรณ์: กุมภีลา มกรา เจตถ สุสมารา จ กจฉปา ปาฐีนา ปาวุสา มจฉา พลชา มุณช-โรหิตา^{๒๔๒} อนึ่ง ในแม่น้ำนี้ มีฝูงจระเข้ ปลามังกร ตะโขง เต่า ปลาสลาด ปลากระบอก ปลาหมอ ปลาเค้า และปลาตะเพียน แหวกว่ายไปมา

๕. มุณช แปลว่า ปลาเค้า

รูปวิเคราะห์: มุณชตติ มุณโซ ปลาเค้าชื่อว่ามูณชะ เพราะส่งเสียง (มุณช สทเท=เปล่งเสียง-ออกเสียง + อ)

อุทาหรณ์: มุณชโรหิตนติ มุณชมจฉฉจ โรหิตมจฉฉจ^{๒๔๓} บทว่า มุณชโรหิต์ หมายถึง ปลาเค้าและปลาตะเพียน

๖. ปาวุส แปลว่า ปลากระบอก

รูปวิเคราะห์: ปุณาตติ ปาวุโส, มหามุขมจฉฉ ปลากระบอกชื่อว่าปาวุสะ ที่สะอาด คือปลาที่มีปากกว้างใหญ่ (ปุ ปวเน=ชำระ-ทำให้สะอาด + อส)

อุทาหรณ์: ปาวุสนติ มหามุขมจฉฉ ปาหุสนติปิ ปาโจ^{๒๔๔} บทว่า ปาวุส คือปลาที่มีปากกว้างใหญ่ บาลีว่า ปาหุส ก็มี

๗. สตตวงก, สตวงก แปลว่า กุ้ง

รูปวิเคราะห์: สตตกขตตต วงกตติ สตตวงโก กุ้งชื่อว่าสตัดวงกะ เพราะลำตัวงอ ๗ ข้อ (สตัด + วงก โภฏิลเย=คด-งอ + อ) สตกขตตต วงกตติ สตตวงโก กุ้งชื่อว่าสตัดวงกะ เพราะลำตัวงอเป็นร้อย (สตัด + วงก โภฏิลเย=คด-งอ + อ)

อุทาหรณ์: ตตถ มจฉา สนนิรตา เขมิโน พหุโภชนา สิงคุ สวงกา สักลา สตวงกา จ โรหิตา อาลคคครกาภินญา ปาฐีนา กากมจฉฉา^{๒๔๕} ในสระโบกขรณีนัน มีปลานานาชนิด คือ ปลาตุก ปลากระทุงเหว ปลากราย กุ้ง ปลาตะเพียน ปลาสลาด และปลากา ต่างพากันแหวกงว่ายเคลื่อนกลาด อยู่ในสระที่มีขอบคันอย่างร่าเริงเกษมสำราญ ทั้งมีอาหารมากมาย

๘. สวงก แปลว่า กุ้ง

รูปวิเคราะห์: สห วงเคน โย วตตติ โส สวงโก กุ้งชื่อว่าสวงกะ เพราะเป็นไปกับด้วยความคดงอ (สห + วงก) สวิขมาโน วงโก ยสส โส สวงโก ชื่อว่าสวงกะ เพราะมีความคดงอ (ส + วงก)

^{๒๔๒} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๑๔๑๕/๒๗๖.

^{๒๔๓} ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๕/๑๓๖/๔๕๑.

^{๒๔๔} ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๕/๑๓๖/๔๕๑.

^{๒๔๕} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๒๖๔/๘๕.

อุทาหรณ์: ตตถ มจฉา สนนิรตา เขมิโน พหุโภชนา สิงคุ สวงกา สักุลา สตวงกา จ โรหิตา อาลิตคครกาภินณา ปาฐีนา กากมจฉา^{๒๔๖} ในสระโบทกษณินัน มีปลานานาชนิด คือ ปลาตุก ปลากระทุงเหว ปลาทราย กุ้ง ปลาตะเพียน ปลาสลาด และปลากา ต่างพากันแหวกงว้ายเกลื่อนกลาด อยู่ในสระที่มีขอบคันอย่างร่าเริงเกษมสำราญ ทั้งมีอาหารมากมาย

๙. นพมীন แปลว่า ปลาไหล

รูปวิเคราะห์: นพสนธานโน มีโน นพมีโน ปลาไหลชื่อว่านพมีนะ เพราะมีรูปสัณฐานเหมือนต้นอ้อ (นพ + มิน)

๑๐. คณชก แปลว่า ปลาสลาด

รูปวิเคราะห์: โคจรั คณชตีติ คณชโก ปลาสลาดชื่อว่าคณชกะ เพราะสะสมอาหารไว้ (คชติ สนนิจยวทเนกเทเสสุ=สั่งสม, อากการของแก้มนูน-พองขึ้น + ฌว)

๑๑. สสุกา แปลว่า ปลาฉลาม

รูปวิเคราะห์: อญเณ มจฉเส สสติ หีสตีติ สสุกา ปลาฉลามชื่อว่าสสุกา เพราะเปียดเปียนปลาเหล่าอื่น (สสุ หีสาย=เปียดเปียน + ฌว + อา)

อุทาหรณ์: อนุชานามิ ภิกษเว วสานิ เกสชชานิ อจฉวส์ มจฉวส์ สสุกาวัส สุกรวส์ คทรภวส์ กาลे ปฏิคคหิต์ กาลे นิปกกั กาลे สัมภูสิ์ เตลปริโภเคน ปริภุชิตุ^{๒๔๗} ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตมันเหลวที่เป็นยา คือ มันเหลวหมี มันเหลวปลา มันเหลวปลาฉลาม มันเหลวหมู มันเหลวลา ที่รับประเคนในกาล เจียวในกาล กรองในกาลแล้วฉันอย่างน้ำมัน

๑๒. สหรี แปลว่า ตะพาน้ำ, ปลากระเบน

รูปวิเคราะห์: สยนโต ปสเสน ผรตีติ สหรี ปลาชื่อว่าสหรี เพราะนอนแผ่ออกไปด้านข้าง (สยน + ผร ผรเณ=แผ่ออก + อ + อี)

๑๓. มกร แปลว่า ปลามังกร, ม้าน้ำ

รูปวิเคราะห์: ปาณิคคหเณ มุขั กิรตีติ มกรโ ปลามังกรชื่อว่ามกระ เพราะสายหน้าเมื่อถูกจับ (มุข + กิร วิกุกิรเณ=กระจัดกระจาย-เรี่ยราย + อ)

อุทาหรณ์: กุมภีลา มกรา เจตถ สสุมารา จ กจฉปา ปาฐีนา ปาวุสา มจฉา พลชา มุญชโรหิตา^{๒๔๘} อนึ่ง ในแม่น้ำนี้มีฝูงจระเข้ ปลามังกร ตะโขง เต่า ปลาสลาด ปลากระบอก ปลาหมอ ปลาเค้า และปลาตะเพียน แหวกว้ายไปมา

๓.๓๕ ปลาขนาดใหญ่, ปลายักษ์ ๗ ชนิด

ปลา ๗ ชนิด มีปลาติมิเป็นต้น ชื่อว่าปลาขนาดใหญ่ คือ

๑. ติมิ แปลว่า ปลาติมิ

รูปวิเคราะห์: ติมตีติ ติมิ ปลาชื่อว่าติมิ เพราะดำมืด (ติม อททภาเว=ดำมืด + อี) ติมิยเตติ ติมิ ชื่อว่าติมิ เพราะคนยังสงสัย (ติมุ กงชาย=สงสัย + อี)

^{๒๔๖} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๒๖๔/๘๕.

^{๒๔๗} วิ.ม.(บาลี) ๕/๒๖๒/๒๙.

^{๒๔๘} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๑๔๑๕/๒๗๖.

อุทาหรณ์: ภิกขเว มหาสมุทโท มหตฺ ภูตานิ อวาโส ตตฺริเม ภูตา ติมิ ติมิงคฺโล ติมิ-
 ปิงคฺโล มหาติมิงคฺโล อสุรา นาคา คนธพฺพา สนฺติ มหาสมุทฺเท โยชนสติกฺกาปิ อตฺตภาวา ทฺวิโยชนสติ
 กฺกาปิ อตฺตภาวา ตโยชนสติกฺกาปิ อตฺตภาวา จตฺโยชนสติกฺกาปิ อตฺตภาวา ปญฺจโยชนสติกฺกาปิ อตฺต-
 ภาวา^{๒๔๙} ภิกขุทั้งหลาย มหาสมุทฺรเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ขนาดใหญ่ คือ ปลาตมิ ปลาตมิงคละ ปลา
 ตมิรปิงคฺละ ปลามหาตมิงคละ อสุร นาค คนธรรพ มีลำตัว ๑๐๐ โยชนบ้าง ๒๐๐ โยชนบ้าง ๓๐๐
 โยชนบ้าง ๔๐๐ โยชนบ้าง ๕๐๐ โยชนบ้าง

มหาสมุทฺเท จ ติมิ นาม มหามจฺฉเ ทฺวิโยชนสติกฺโก^{๒๕๐} ในมหาสมุทฺรมีปลาใหญ่ชื่อว่าตมิ
 ลำตัวยาว ๒๐๐ โยชน

๒. ติมิงคฺล แปลว่า ปลาตมิงคละ

รูปวิเคราะห์: ตมิ คิลตฺตี ติมิงคฺโล ปลาชื่อว่าตมิงคละ เพราะกลืนกินปลาตมิได้ (ตมิ +
 คิล นิคฺริณ=กลืนกิน + อ)

อุทาหรณ์: ติมิงคฺโล ตโยชนสติกฺโก^{๒๕๑} ปลาตมิงคละลำตัวยาว ๓๐๐ โยชน

ตมิปิงคฺล แปลว่า ปลาตมิปิงคฺละ (ตมิ + ปิงคฺล) ปิงคฺลวณฺณ ตมิ ตมิปิงคฺโล ปลาตมิ
 ที่มีสีน้ำตาลชื่อว่าตมิปิงคฺละ

อุทาหรณ์: ตมิปิงคฺโล จตฺโยชนสติกฺโก^{๒๕๒} ปลาตมิปิงคฺละลำตัวยาว ๔๐๐ โยชน

๓. ตมิรปิงคฺล แปลว่า ปลาตมิรปิงคฺละ

รูปวิเคราะห์: วณฺณเนน ปิงคฺลตมิรสทิสตฺยา ตมิรปิงคฺโล ปลาชื่อว่าตมิรปิงคฺละ เพราะ
 เหมือนปลาตมิที่มีสีน้ำตาล (ตมิร + ปิงคฺล)

อุทาหรณ์: ภนฺเต มหาสมุทฺโท มหตฺ ภูตานิ อวาโส ตตฺริเม ภูตา ติมิ ติมิงคฺโล ตมิ-
 ปิงคฺโล อสุรา นาคา คนธพฺพา สนฺติ มหาสมุทฺเท โยชนสติกฺกาปิ อตฺตภาวา ทฺวิโยชนสติกฺกาปิ อตฺตภาวา
 ตโยชนสติกฺกาปิ อตฺตภาวา จตฺโยชนสติกฺกาปิ อตฺตภาวา^{๒๕๓} ปญฺจโยชนสติกฺกาปิ อตฺตภาวา ข้าแต่พระองค์
 ผู้เจริญ มหาสมุทฺรเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ขนาดใหญ่ คือ ปลาตมิ ปลาตมิงคละ ปลาตมิรปิงคฺละ อสุร
 นาค คนธรรพ มีลำตัว ๑๐๐ โยชนก็มี ๒๐๐ โยชนก็มี ๓๐๐ โยชนก็มี ๔๐๐ โยชนก็มี ๕๐๐ โยชนก็มี

ตมิรปิงคฺโล ปญฺจโยชนสติกฺโก^{๒๕๔} ปลาตมิรปิงคฺละลำตัวยาว ๕๐๐ โยชน

๔. อานนฺท แปลว่า ปลาอานันทะ

รูปวิเคราะห์: อา ภูโส นนฺทตฺตี อานนฺโท ปลาชื่อว่าอานันทะ เพราะร่าเริงอยู่ตลอด (อา
 + นนฺท สมฺทฺธิยฺ=เพลิตเพลิน-ยินตี + อ)

อุทาหรณ์: อานนฺโท ตมิณฺนฺโท อชฺฌาโรโห มหาตมิตี อิเม จตฺตาโร โยชนสทฺสสิกา^{๒๕๕}

^{๒๔๙} วิ.จ. (บาลี) ๗/๓๘๔/๒๐๗.

^{๒๕๐} ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๖๐/๑๐๐.

^{๒๕๑} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๙๕/๘๔.

^{๒๕๒} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๙๕/๘๔.

^{๒๕๓} อง.อภฺจก. (บาลี) ๒๓/๑๙/๑๖๕.

^{๒๕๔} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๙๕/๘๔.

^{๒๕๕} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๙๕/๘๔.

ปลาทั้ง ๔ เหล่านี้ คือ ปลาอานันตะ ตมินันตะ อัชฌาโรหะ และมหาตมิ มีลำตัวยาวตัวละ ๑,๐๐๐ โยชน์

เอกทิวส์ สัพเพสั ทวิปทจตุปปทานั ราชา ปณณายติ อมหากั ราชาน นตถิ มยเมกั ราชานัน กรีสสามาติ จินเตตฺวา สพเพ เอกจณฺหา หุตฺวา อานนทั ราชานัน กรีส^{๒๕๖} วันหนึ่ง พวกปลาทั้งหมดคิดกันว่า บรรดาสัตว์สองเท้าและสี่เท้าทั้งปวงต่างก็มีพระราชากัน พวกเราจึงไม่มีพระราชากัน พวกเราจักเลือกผู้หนึ่งเป็นพระราชากัน ดังนี้แล้วมีความเห็นเป็นเอกฉันท์จึงเลือกปลาอานันตะเป็นพระราชากัน

๕. ตมินนุท, ตมินนุท แปลว่า ปลาตมินันตะ

รูปวิเคราะห์: ตมินัน มจฺฉานัน อินฺโท ตมินฺโท ปลาชื่อว่าตมินันตะ เพราะเป็นเจ้าแห่งปลาตมิ ตมิโน มจฺฉน นนฺทยตีติ ตมินฺนุโท ชื่อว่าตมินันตะ เพราะชอบใจปลาตมิ (ตมิ + นนท สมิทธิย = เพลิดเพลิน-ยินดี + อ)

อุทาหรณ์: อตีตสมิณฺหิ กาลเ มหาสมฺพุเท ฌ มหามจฺฉา อหฺเสฺ เตสุ อานนฺโท อุปนฺนฺโท อชฺฌาโรโหติ อิมเ ตโย มจฺฉา ปญฺจโยชนสตีกา ตมิํคฺโล ตมิรํคฺโล มหตมิรํคฺโลติ อิมเ ตโย มจฺฉา สหสฺสโยชนิกา โหนฺติ^{๒๕๗} ก็ในอดีตกาล มีปลาใหญ่ในมหาสมุทรอยู่ ๖ ตัว บรรดาปลายักษ์เหล่านั้น ปลา ๓ ตัวเหล่านี้คือ ปลาอานันตะ อุปันนตะ อัชฌาโรหะ มีลำตัวยาวตัวละ ๕๐๐ โยชน์ และปลาอีก ๓ ตัวคือ ปลาตมิคละ ตมิรํคละ และมหาตมิรํคละ มีลำตัวยาวตัวละ ๑,๐๐๐ โยชน์

๖. อชฺฌาโรห แปลว่า ปลาอัชฌาโรหะ

รูปวิเคราะห์: อธิโก อาโรโห ยสฺส โส อชฺฌาโรโห ปลาชื่อว่าอัชฌาโรหะ เพราะตัวโตอย่างยิ่ง (อธิ + อาโรห)

อุทาหรณ์: เตสุ อานนฺโท อุปนฺนฺโท อชฺฌาโรโหติ อิมเ ตโย มจฺฉา ปญฺจโยชนสตีกา^{๒๕๘} บรรดาปลายักษ์เหล่านั้น ปลา ๓ ตัวเหล่านี้คือ ปลาอานันตะ อุปันนตะ อัชฌาโรหะ มีลำตัวยาวตัวละ ๕๐๐ โยชน์

๗. มหาตมิ แปลว่า ปลามหาตมิ

รูปวิเคราะห์: มหฺนฺโต ตมิ มจฺฉน มหาตมิ ปลาชื่อว่ามหาตมิ เพราะมีขนาดใหญ่ (มหนต + ตมิ)

อุทาหรณ์: อานนฺโท ตมินฺนุโท อชฺฌาโรโห มหาตมิตี อิมเ จตฺตารो โยชนสหสฺสิกา^{๒๕๙} ปลาทั้ง ๔ เหล่านี้ คือ ปลาอานันตะ ตมินันตะ อัชฌาโรหะ และมหาตมิ มีลำตัวยาวตัวละ ๑,๐๐๐ โยชน์

๓.๓๖ แม่เ้า ๖ ศัพท์

๗๐.	สวณฺตี นินฺนคา สินฺธุ	สรีตา อาปคา นที	
	ภาตีรตี ตฺ คจฺจกาถ	สมเภาโท สินฺธุสจฺจโม.	(๖๘๑)
	มีศัพท์ว่า สวณฺตี, นินฺนคา, สินฺธุ, สรีตา, อาปคา และ นที		

^{๒๕๖} พุ.ชา.อ.(บาลี) ๘/๓๗๗/๓๘๕.

^{๒๕๗} พุ.ชา.อ.(บาลี) ๘/๓๗๗/๓๘๔.

^{๒๕๘} พุ.ชา.อ.(บาลี) ๘/๓๗๗/๓๘๔.

^{๒๕๙} ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๙๕/๘๔.

๑. สนวนดี แปลว่า แม่น้ำ

รูปวิเคราะห์: สวดีติ สนวนดี แม่น้ำชื่อว่าสนวนดี เพราะไหลไป (สุ ปสวเน=ไหล + อนต + อี)

อุทาหรณ์: นรคนสงฆเสวิตา ปุณฺณ สนวนดี อุปยนต์ิ สาคร^{๒๖๐} แม่น้ำหลายสายคับคั่งไปด้วย หมู่ปลาไหลบ่าไปยังมหาสมุทร

๒. นินนคา แปลว่า แม่น้ำ

รูปวิเคราะห์: นินนํ ฉานํ คจจดีติ นินนคา แม่น้ำชื่อว่านินนคา เพราะไหลไปสู่ที่ลุ่ม (นินน + คมฺ สປคติมหิ=ไหลไป + กฺวิ + อา)

อุทาหรณ์: กุณฺนทโยติ จเปตฺวา ปญจ มหานทโย อวเสสา นินนคา^{๒๖๑} บทว่า กุณฺนทโย หมายความว่า เว้นแม่น้ำใหญ่ทั้ง ๕ สาย ที่เหลือเป็นแม่น้ำน้อย

๓. สินธุ แปลว่า แม่น้ำ

รูปวิเคราะห์: สนทดีติ สินธุ แม่น้ำชื่อว่าสินธุ เพราะไหลไป (สนท ปสวเน=ไหลไป + อฺ) สีติ สทฺทํ กุรฺมานา ฐนาติ กมปดีติ สินธุ^{๒๖๒} ชื่อว่าสินธุ เพราะมีกระแสคลื่นซัดดัง “ลิลิ” (สิ + ฐ กมปเน สัน-หวั่นไหว + กฺวิ)

อุทาหรณ์: ยथा สฺสสฺสิ นิคฺโขสํ สนทมานาย สินธุยา^{๒๖๓} เมื่อใด พระองค์ได้ทรงสดับเสียง กระเซ็นของแม่น้ำที่กำลังหลังไหลอยู่

๔. สริตา แปลว่า แม่น้ำ

รูปวิเคราะห์: ยถานินนํ สรติ คจจดีติ สริตา แม่น้ำชื่อว่าสริตา เพราะไหลไปตามที่ลุ่ม (สร คมเน=ไป + อี + ต + อา)

อุทาหรณ์: สริตา สาครํ ยนต์ิ ยา กาจิ ปจฺวิสฺสริตา ตา สมฺททํ น ปุเรนฺติ อุนตฺตา หิ น ปุริติ^{๒๖๔} แม่น้ำสายใดสายหนึ่ง ซึ่งอาศัยแผ่นดิน ย่อมไหลไปสู่สาคร แม่น้ำเหล่านั้นก็ทำมหาสมุทรให้เต็ม ไม่ได้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าไม่เต็ม เพราะยังพร่องอยู่

๕. อาปคา แปลว่า แม่น้ำ

รูปวิเคราะห์: อาปานํ นิวาโส อาโป, สมฺทโท, อาปี สมฺททํ คจจดีติ อาปคา แม่น้ำชื่อว่า อาปคา เพราะไหลไปสู่สมุทรอันเป็นที่อยู่ของน้ำ (อาป + คมฺ คติมหิ=ไป + กฺวิ + อา)

อุทาหรณ์: ยถา นโร อาปคโมตริตฺวา มโหทกํ สลิลํ สีมฺโสต้ โส วุยฺหมานอ อฺนุโสตคามิ กิ โส ปเร สกฺขติ ตารเยตุ^{๒๖๕} เหมือนคนข้ามแม่น้ำที่มีน้ำมากมีกระแสไหลเชี่ยว ถูกรัดพัดลอยไปตาม กระแสน้ำ จะสามารถช่วยผู้อื่นให้ข้ามได้อย่างไร

^{๒๖๐} ส.ม.(บาลี) ๑๙/๑๐๓๗/๓๔๘.

^{๒๖๑} อ.ง.ป.ญจกาที.อ.(บาลี) ๓/๖๖/๑๙๙.

^{๒๖๒} ขุ.อป.อ.(บาลี) ๒/๑๓/๑๐๘.

^{๒๖๓} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๑๗๓๔/๓๑๖.

^{๒๖๔} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๓๔๑/๑๐๓.

^{๒๖๕} ขุ.สุ.(บาลี) ๒๕/๓๒๒/๓๙๔.

๖. นที แปลว่า แม่น้ำ

รูปวิเคราะห์: อภิภูขณ นทตติ นที แม่น้ำชื่อว่านที เพราะมีเสียงทุกขณะ ปพพเตสุ วนาที่สุ นทตติ นที ชื่อว่านที เพราะมีเสียงในภูเขาทิ้งหลาย ในที่ทิ้งหลายมีป่าเป็นต้น (นท อพยตตสทเท= ทำเสียงไม่ชัด-บันลือ-แผดเสียง + อ + อี) นทนติ คจฉนตติ นที ชื่อว่านที เพราะส่งเสียงไปไหลไป (นท + อี คติมิหิ=ไป + อ + อี)

อุทาหรณ์: อดโข มิคลณชโก สมณกุตตโก ปตตจิวเรหิ ภโณ สมพหุเล ภิกขู ชีวิตา โวโรเปตวา โลหิตกั อสี อาทาย เยน วคคุมทา นที เตนุปลงกมิ^{๒๖๖} คราวนั้น ตาเถนมิคลันทิกะรับจ้างเอาบาตรและจีวร จึงฆ่าภิกษุมากมาย ถือดาบเปื้อนเลือดเดินไปถึงแม่น้ำวัคคุมทา

๓.๓๗ แม่น้ำคงคา ๒ ศัพท์

๑. ภาศิรถี แปลว่า แม่น้ำคงคา

รูปวิเคราะห์: ภาศิรเถน รณณา นิพพตติตา ภาศิรถี แม่น้ำชื่อว่าภาศิรถี เพราะเป็นแม่น้ำที่พระเจ้าภคิรณะให้ขุดขึ้น (ภาศิรถ + ณ + อี)

อุทาหรณ์: คงคา ภาศิรถี นาม หิมวนตา ปภาวิตา กุตติเถ นาวโก อาสี โอริมิ จ ตเรอหิ^{๒๖๗} แม่น้ำภาศิรถี ไหลมาจากภูเขาคิมพานต์ ข้าพเจ้าเกิดเป็นนายเรือ อยู่ที่ทำน้ำไม่ราบเรียบ พาคนส่งข้ามฟากจากฝั่งโน้นมาฝั่งนี้

๒. คงคา แปลว่า แม่น้ำคงคา

รูปวิเคราะห์: สพพตร คจฉนตติ คงคา แม่น้ำชื่อว่าคงคา เพราะไหลไปทุกแห่ง (คฺม คติมิหิ=ไป + ค + อา)

อุทาหรณ์: เตนหิ ตฺว คหปติ มหนเต มหนเต สาณิปสิพพะเก การาเปตวา หิรณณ-สุวณณสสุ ปุราเปตวา สกเกหิ นิพพาทาเปตวา มชเณ คงคาย โสเต โอสาทะหิ^{๒๖๘} ถ้าอย่างนั้น โยมพ่อจงสั่งให้ทำกระสอบปานใบใหญ่ ๆ บรรจุเงินทองให้เต็ม บรรจุทุกเที่ยวไปแล้วโยนลงกลางแม่น้ำคงคา

๓.๓๘ ปากน้ำ, ปากอ่าว ๒ ศัพท์

๑. สมเภาท แปลว่า ปากน้ำ, ปากอ่าว

รูปวิเคราะห์: สมมา ภิกษุนติ อสมินติ สมเภาโท ปากน้ำชื่อว่าสมเภาท เพราะเป็นที่รวมกันด้วยดีของแม่น้ำ สินธุ นทีนัง สงคโม เมลตา สมเภาโท ชื่อว่าสมเภาท เพราะไหลไปรวมกันของแม่น้ำหลายสาย (ส + ภิกิ เมลเน=รวบรวม + ณ)

อุทาหรณ์: ภิกษเว รณโณ อนเตปุเร อพภนตรา คฺยหมนตา พหิทฺธา สมเภาท คจฉนติ^{๒๖๙} ภิกษุทั้งหลาย ความลับทางราชการที่ปรึกษาในพระราชฐานชั้นใน รั่วไหลไปด้านนอก

๒. สินธุสงคฺม แปลว่า ปากน้ำ, ปากอ่าว

รูปวิเคราะห์: สินธุ นทีนัง สงคโม เมลตา สินธุสงคโม ปากน้ำชื่อว่าสินธุสังคมา เพราะไหลไปรวมกัน (สินธุ + สงคม)

^{๒๖๖} วิมทา.(บาลี) ๑/๑๖๒/๙๔.

^{๒๖๗} ขุ.อป.(บาลี) ๓๒/๖๒๘/๗๓.

^{๒๖๘} วิมทา.(บาลี) ๑/๓๔/๒๑.

^{๒๖๙} วิมทา.(บาลี) ๒/๔๙๗/๓๔๓.

๓.๓๙ สรุปท้ายบท

เนื้อความสำคัญในบทนี้ คือกลุ่มศัพท์ที่ว่าด้วยชื่อแคว้น, หัวเมือง, มนุษย์, บุรุษ, บัณฑิต, พระเจ้าแผ่นดิน, ฉันท, ทานวัตถุ, ทองคำ, นายช่าง, ทาส, ป่าทั่วไป, สวน, ภูเขาสัตว์ตบรพต, ภูเขาที่เป็นยอดของเทือกเขาหิมาลัย, คณะ, นรค และศัพท์สุดท้ายในบทนี้ คือ ปากน้ำ มีทั้งรูปวิเคราะห์และความหมายตามรูปศัพท์ พร้อมอุทาหรณ์ประกอบ เช่นศัพท์ว่าแคว้น เป็นต้นที่นำมาแสดงไว้คือ

กुरु แปลว่า แคว้นกुरु

รูปวิเคราะห์: กुरु นาม ชานปทีโน ราชกุมารา เตสํ นิวาโส เอโกปิ ชนปโท รุหีสหุเทเน “กुरु”ติ พหุวจเนน วุจติ แคว้นชื่อว่ากुरु เพราะเป็นที่ประทับของพระราชกุมารหลายองค์ที่มีพระนามว่ากुरुเหมือนกัน ด้วยการกำหนดคำเป็นพหูพจน์ว่ากुरु สุทปยจสีลสสาณูภาเวน กุ ปาปี รุณธนตีติ กुरु, ชตติยา เตสํ นิวาโส กुरु ชื่อว่ากुरु เพราะเป็นที่ประทับของพระราชผู้ปิดกั้นบาปด้วยอาณาภาพศีลห้าที่บริสุทธิ์ (กุ + รุช รุณธเน=ปิด-กั้น + กวิ) กุรติ กิจจานุกิจจํ วทตีติ กुरु ราชา เตสํ นิวาสา ชื่อว่ากुरु เพราะเป็นสถานประทับของพระราชผู้ทรงว่าราชกิจน้อยใหญ่ (กुरु สหุเท=เปล่งเสียง-ออกเสียง + อุ) ปยจสีลสส อานูภาเวน กํ สุขํ อुरु มหนตเมตถาติ กुरु ชื่อว่ากुरु เพราะมีความสุขมากด้วยอาณาภาพศีลห้า (ก + อुरु + อุ)

อุทาหรณ์: ภควา กิร ปริโต ปริโต ชนปเทสุ ปริจารเก อพทตีเต กาลกเต อุปตตีสุ พยากรโรติ กาสีโกสเลสุ วชชิมลเลสุ เจตวิเสสุ กुरुปยจาเลสุ มจจนสุรเสนสุ^{๒๗๐} พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงพยากรณ์เหล่าชนผู้เคยบำรุงพระรัตนตรัยที่ล่วงลับดับชีพไปแล้ว ในแคว้นรอบ ๆ คือ แคว้นกาสิ แคว้นโกศล แคว้นวัชชี แคว้นมัลละ แคว้นเจติ แคว้นวังสะ แคว้นกुरु แคว้นปัญจาละ แคว้นมัจฉะ และแคว้นสุรเสนะ

และคำศัพท์สุดท้าย คือ ปากน้ำ, ปากอ่าว ๒ ศัพท์

สมเภาพ แปลว่า ปากน้ำ, ปากอ่าว

รูปวิเคราะห์: สมมา ภิชชนติ อสมินติ สมเภาโท ปากน้ำชื่อว่าสมเภาพ เพราะเป็นที่รวมกันด้วยดีของแม่น้ำ สินธุ นทีนํ สงคโม เมลตา สมเภาโท ชื่อว่าสมเภาพ เพราะไหลไปรวมกันของแม่น้ำหลายสาย (สํ + ภिति เมลเน=รวบรวม + ณ)

อุทาหรณ์: ภิกขเว รยโณ อนเตปุเร อพภนตรา คุยหมนตา พหิทธา สมเภาทํ คจจนตี^{๒๗๑} ภิกษุทั้งหลาย ความลับทางราชการที่ปรึกษาในพระราชฐานชั้นใน รั่วไหลไปด้านนอก

สินธุสงคม แปลว่า ปากน้ำ, ปากอ่าว

รูปวิเคราะห์: สินธุ นทีนํ สงคโม เมลตา สินธุสงคโม ปากน้ำชื่อว่าสินธุสงคมะ เพราะไหลไปรวมกัน (สินธุ + สงคม)

^{๒๗๐} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๒๗๔/๑๗๒.

^{๒๗๑} วิ.มท.(บาลี) ๒/๔๙๗/๓๔๓.

คำถามท้ายบทการเรียนรู้ประจำบทที่ ๓

๑. **จงบอกคำศัพท์ดังต่อไปนี้**
  - ๑.๑ ศัพท์ว่า “แคว้น” มีเท่าไร อะไรบ้าง
  - ๑.๒ ศัพท์ว่า “นรก” มีเท่าไร อะไรบ้าง
  - ๑.๓ ศัพท์ว่า “ทองคำ” มีเท่าไร อะไรบ้าง
๒. **จงอธิบายคำศัพท์ดังต่อไปนี้**
  - ๒.๑ ศัพท์ว่า กัมโพช มคธ ปญจาล และคณธาร ประกอบด้วยธาตุ ปัจจัยอะไร
  - ๒.๒ ศัพท์ว่า เวสาลี, สุสุमारคิร และสงกสส ประกอบด้วยธาตุ ปัจจัยอะไร
  - ๒.๓ ศัพท์ว่า อาป ประกอบด้วยธาตุ ปัจจัยอะไร พร้อมยกอุทาหรณ์ประกอบ
  - ๒.๔ ศัพท์ว่า กาย ประกอบด้วยธาตุ ปัจจัยอะไร มีความหมายว่าอย่างไรบ้าง
๓. **จงวิเคราะห์คำศัพท์ดังต่อไปนี้**
  - ๓.๑ ศัพท์ว่า “มนุสส” มีความหมายว่าอย่างไร และมนุษย์ชาวชมพูทวีปมีความพิเศษกว่ามนุษย์และเทวดาเหล่าอื่นอย่างไร
  - ๓.๒ ศัพท์ว่า “ทานวัตถุ” มีความหมายว่าอย่างไร
  - ๓.๓ ประโยคว่า ปุณฺณ สวณฺตี อุปนฺนติ สาคฺรี หมายถึงศัพท์ใดได้บ้าง
  - ๓.๔ ประโยคว่า อาทิจจคณนวิโรเรน วิรุฑฺธึ ฉายตฺติติ หมายถึงศัพท์ไหน และมีความหมายว่าอย่างไร

บรรณานุกรมประจำบทที่ ๓

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี. ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก. ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาอรรถกถา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๐ – ๒๕๓๙.

_____. ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาฎีกา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๙ – ๒๕๔๓.

พระภิกษุตาจรรย์ธัมมपालเถระ. วิสุทธิมคคมหาฎีกา. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

ถ้าโลกนี้ไม่มีคำว่า 'อุปสรรค'
มนุษย์ก็จะไม่รู้จักอีกคำที่เรียกว่า 'ความพยายาม'